BERNHARD WALDENFELS

A NACIONALIZMUS MINT PÓTLÉK

A fakultásoknak abban a versenyében, amely a nacionalizmus régebbi és újabb típusainak leírása, magyarázata és értelmezése körül folyik, a filozófiára elsősorban az a feladat hárul, hogy azt a teret vázolja, amelyen belül egy ilyen összetett problémát gondolkodásunk tárgyává tehetünk. Következő megfontolásaink útja általános szempontokból kiindulva diagnosztikus jellegű feltételeken át a lehetséges alternatívák megsejtéséig vezet. Általános kiinduló feltevéseinkben két motívumra hagyatkozunk, a saját és az idegen közti különbségtételre, ami a saját és az idegen nemzet szembeállításában specifikus formát ölt, és az elsajátítás tendenciájára, ami központosulásként olyan jelenségeket idéz elő, mint a nacionalizmus. Diagnózisunk szerint a nacionalizmust pótléknak tekinthetjük. Az ilyen fonákságokkal szemben minden azon múlik, hogy kialakítunk-e olyan viselkedést az idegennel szemben, mely ellentétje az idegen elsajátításának, de a saját és az idegen közti különbségek elkenésének is.

1. A saját és az idegen nemzet különbsége

Mindenekelőtt azt vegyük figyelembe, hogy a saját és az idegen minőségei differenciálódási folyamatból származó relacionális meghatározásokat jelentenek. Az idegen esetében ez magától értetődő. Valamely nyelv vagy vidék épp olyan kevéssé idegen önmagában véve, mint ahogy valami önmagában véve nem lehet jobb- vagy baloldali; ez a mindenkori viszonyítási pont függvénye. Ám hasonló illik a sajátra is, mely sajátként csakis mint kontrasztjelenség kerül napvilágra. Ennek során az idegen heurisztikus előnnyel bír. Nem a sajáttal kezdünk, az idegentől térünk vissza hozzá, sokkszerűen vagy fokozatosan. Már a gyermek nyelvelsajátítása kétnyelvűen történik, mivel a gyermek a felnőttek nyelvét hallja, amit még egyáltalán nem, vagy csak megközelítőleg képes beszélni. A saját beszéd az idegenben kezdődik. Továbbá európai történelmünkből tudjuk, hogy a *nationes* fogalma, mint ami különböző vidékek fiaira utal, a középkori egyetemeken és a keresztes hadjáratokon alakult ki. Akik ugyanazon pulpitus előtt ültek, és ugyanazon kereszt alatt harcoltak, ezt mégis különböző módon tették. [2]

A saját és az idegen differenciálódásának meghatározottsági foka különböző mértékű lehet, amint már az első fejezetben részletesen tárgyaltuk. Ezt most röviden rekapituláljuk és a saját, valamint az idegen nemzet problémájára fogjuk alkalmazni.

1. Egy nyelvi vizsgálódás során az idegen szó három jelentésárnyalata mutatkozik meg, ezek a németben zavarosan egymásba olvadnak, míg más nyelvekben világosan megkülönböztethetők. Az idegenség először is a *hely*re jellemző: idegen az, ami a területiumunkon kívülre esik. Az idegen másrészt a *birtoklás* egy formájára vonatkozik: idegen az, ami más tulajdona. Végül az idegen *modor*t és *mód*ot jelent: idegen az, ami másszerű, mégpedig idegenszerű. Mindennek megfelelően több szempontból is meghatározhatjuk a nemzetet: a territórium, a munka és a birtoklás, végül az életmód, a nyelv és a kultúra alapján.

2. Az idegen *hely-meghatározottsága* elsődlegesnek bizonyul. Az idegen nem csak egy másikat jelent,

A szöveg eredeti megjelenési helye: Bernhard Waldenfels, *Topographie des Fremden*, Suhrkamp, 1997.

2 Lásd H. Münkler (Hg. unter Mitarbeit von Bernd Ladwig), *Furcht und Faszination. Facetten der Fremdheit. Studien und Materialien der Interdisziplinären Arbeitsgruppe Die Herausforderung durch das Fremde*, Berlin, Akademie Verlag, 1997, 19.

amely puszta elhatárolás által keletkezik, mint amikor valaki különbséget tesz a jobb és a bal keze, vagy a nyugati és a keleti kultúra között. Az idegen tapasztalata *körülhatárolás és kirekesztés* révén keletkezik. Valami idegenként jelenik meg azáltal, hogy a saját szféránk határain túl kicsúszik a kezeink közül.

3. Az idegenség nem *puszta deficitet* jelent. Az idegenség nem olyan valami, amit ugyan még nem ismerünk, de arra vár, hogy elsajátítsuk végül. Az idegentapasztalat inkább a közelségben megidézi a távolságot, a jelenlétben pedig a távollétet. Az idegen a mindig távolságban maradó múltra hasonlít ebben, amely sehol máshol nem lelhető fel, mint utólagos hatásában vagy a visszaemlékezésben. Azt a régi teológiai tételt, miszerint „Si comprehendis non est Deus" („Ha felfogsz valamit, az nem az Isten") éppenséggel így fogalmazhatjuk át: „Ha valamit megértesz, akkor az (többé) már nem idegen." Az idegen elsajátítása, még a módszeresen kifejtett magyarázat és megértés útján történő elsajátítás is, az idegen megszüntetésére irányul, ám ez az idegen tapasztalatának félreismerésén nyugszik.

4. A rajtunk kívüli idegenségnek a hasonlóan eredeti, teljes önmegjelenésünket és önrendelkezésünket kizáró *bennünk lakozó idegenség* felel meg. Az a belátás, hogy nem vagyunk urak többé saját házunkban, nem korlátozódik a pszichoanalitikus tudattalanra. Már a születés *faktuma* is – mely a natio szón nyelvileg szüremkedik át (*natio – nasci* = született) –, abba az ősmúltba húzódik vissza, amit sohasem éltünk át teljes tudatossággal, és amihez mindig behozhatatlan utólagosság tapad. Továbbá a *névadásban* rejlő szimbolikus születés 'saját nevet' ajándékoz nekünk, ami ugyanakkor kapott névként egy 'idegen névre' utal. Jól tudjuk, milyen mértékben határozták meg a névadás történetét a névhez kapcsolódó babonák. Az a keleti bevándorló, aki szigorúan ragaszkodik ahhoz, hogy lengyel nevét németesen ejtsék, pl. a Skaleckiben levő ck-t mint kettőshangzót, és ne külön a c-t és a k-t, eredetének kiretusálásával szerzi meg asszimilációját abban az esetben, ha egy új név felvételét nem tartja megfelelőbbnek. A nevek lehetnek gúny- és csúfnevek, így amikor az északi népek a szomszédaikat „eszkimónak" (=nyershúsevő) nevezik, míg önmagukat „inuit"-nak (=ember), vagy amikor a németek a szláv nyelvekben „némaként" (*nemeth*) szerepelnek. A névpolitika és a nemzetiségpolitika többféle módon fonódik össze. Önmagam idegensége végül a *tükörfenomén*ben mutatkozik meg. Nem mintha fordítva látnám önmagamat a tükör által (hogyan is állapíthatnám meg a fordítottságot?), inkább a másik szemével. A tükröződésben, végeredményben az idegen pillantásának tükrében keletkező identitás mindig megtört identitás marad. A másik ott lát engem, ahol nem uralkodhat a saját pillantásom. Úgy lát engem, ahogy én önmagamat sosem láthatom. Az arc, amivel a másik számára prezentáljuk magunkat, az arc, amit megőrzünk vagy elveszítünk, egyúttal mindig olyan szembetűnő dolgot jelent, ami képes leleplezni minket.[3] Így látómezőm vakfoltja is megszüntethetetlen idegenséget jelöl ki. Az én nem a világ része, hanem a világ határa, amint ezt Wittgensteinnél láthatjuk (*Tractatus*, 5.641). A világban előforduló én sosem esik egybe a világbirtokló énnel. Ez az én soha sincs teljesen otthon önmagánál *(chez soi).*

5. Az idegenség olyan *sokféleség* formájában lép fel, melyet sosem tudunk teljesen áttekinteni. Az, amit Husserllel életvilágnak nevezünk, több hivatásszerű különvilágra tagolódik, mint a klinikum, az igazságszolgáltatás, az oktatás és a gazdaság, valamint biográfiailag-történetileg változó kultúrvilágokban konkretizálódik. Mivelhogy senki sem tartozik egyszerre eme világok mindegyikéhez, az életvilág eleve részekre különül, mégpedig ismét Husserllel szólva 'honi' és 'idegen világra'. Mindamellett többféleképpen metszhetik egymást, mivel ugyanaz a személy számunkra egyszerre lehet közeli és távoli, ismerős és idegen attól függően, hogy melyik világban vagyunk lehorgonyozva, valamint éppen melyik világban tartózkodunk és tényked ünk. Minél heterogénebbé válik társadalmunk, annál inkább gyarapodnak a közeli és a távoli metszéspontjai. Feltehetjük azt a kérdést, hogy ki idegenebb számunkra, az arab orvos a klinikán vagy a német pszichopata, a ghánai focista vagy a skinhead a szomszédból, a Grimm-mesék afgán fordítója vagy a bulvárolvasó honfitárs? Nem létezik *az* idegen, mindig csak *meghatározott* idegenek fordulnak elő. Az idegengyűlölet gyakran abból ered, hogy az idegenség bizonyos jegyeit éppenséggel az idegen minőségévé túlozzák, vagy akár olyan rendszertelen címkézést alkalmaznak, mint újabban az úgynevezett „menekültek" esetében, akik a jogilag értelmezhető „menedékjogért folyamodó személy" és a „menedékjogra jogosult személy" helyett jelentek meg.[4] Komikus mellékhatása van annak, hogy léteznek a „valódi külföldiek", és a kivételek olyan sora, mint az olasz konyhaművészek vagy az arab banki ügyfelek. Így a specifikus idegenség-karakter eltűnik a idegenség kliséi mögött.

6. Az idegenségnek továbbá különböző *fokozatai* léteznek. Először a *mindennapi* vagy *normális* idegenséggel találkozunk, amely a közös renden belül marad – mint az ismeretlen szomszéd vagy az utcai járókelő esetében. Ettől meg kell különböztetnünk az idegenség *strukturális* formáját, amely mindig egy meghatározott renden kívül lép fel, mint a laikusok előtt ismeretlen szaknyelv, a honiak által nem beszélt idegen nyelv és idegen szokásrendszer vagy kultúra, melynek nem részesei. Ez az idegenség idegen világokba vezet minket. Végül az idegenség *radikális* formájába ütközünk, amely a mindenkori megalapozott renden kívül áll. Olyan határfenoménekre jellemző a rend-kívüliségnek ez a formája, mint amilyen az Eros, a művészet, a halál, amíg nem válnak teljesen domesztikálttá, mint ahogy a „halál Hollywood-ban." De ide tartozik a politikai rend megalapozása is, amely maga nem része a mindenkori rendnek, a totalitarizmus esetét leszámítva, amely elfojtja saját esetlegességét. „We the People of the United States … do ordain and establish this CONSTITUTION for the United States of America", vagy ennek visszhangjaként: „We, the Japanese people … do proclaim that sovereign power resides with the people and do firmly establish this Constitution", vagy: „Mi vagyunk a nép, mi egy nép vagyunk" – az a „mi", amely az ilyen nyilatkozatokban konstituálódik, és alkotmányt szerez magának, eltűnik önmaga elől. Nyelvészeti terminológiával élve ez a következőt jelenti: a kijelentés tartalmában előforduló „mi" nem esik egybe a kijelentés folyamatában funkcionáló „mi"-vel, illetve „én"-nel, aki(k) a mi-ről beszél(nek). A népek joga saját maguk meghatározásához vitatott marad, mivel a népek nem a természetes fajok módján fordulnak elő és nem is valamiféle ősnemzés aktusából erednek. Aki rendíthetetlen természeti vagy történelmi rendről kívánna gondoskodni a rend-kívülinek a rendbe történő beolvasztása révén, valamiféle népi álmitológia áldozatává válna.

7. Végül az idegenséghez egy bizonyos *ambivalencia* tapad. Az idegennel egyúttal úgy is találkozunk, mint ami egyszerre rémisztő, fenyegető és mégis csábító. Minél közelebbről szorongat minket, annál inkább vesz fel rémisztő vonásokat. A rémület lehetősége nélkül az idegen megtapasztalása olyan ártalmatlan egzotikummá degenerálódik, amely csak a repülőjegyek árai alapján számít távolinak, és leginkább az idegenség elleni biztosítással zárulna.

2. Az idegen nacionalista elsajátítása

Az idegennel való bánásmód, ami az idegen kihívására válaszol, történetileg és földrajzilag nézve a legváltozatosabbnak bizonyul; mégis találhatunk bizonyos visszatérő állandóságokat. Szorítkozzunk a nyugati modernekre, így Max Weberrel a „világuralom" tervéről beszélhetünk, ami még mindig meszszemenően leköti gondolkodásunkat és cselekvésünket. Ezt a világuralmat az idegen elsajátításaként foghatjuk fel, amely különböző formákban és fokozatokban történik, és ezek egyike a nacionalista elsajátítás is.

1. Elsajátítás történik a központosulás révén; ám az a központ, ami ekkor keletkezik, különféle-

3 Lásd Sander L. Gilman, *„The Jewish Nose…"* in: Brinkler Gabler 1995, *Encountering Other(s): Studies in Literature, History and Culture,* State University of New York Press,

4 D. Wong, *„Fremdheitsfiguren im gesellschaftlichen Diskurs"* in *Soziale Welt,* Sondeerband 8*: Zwischen den Kulturellen?*, Göttingen, 1992, 405-419.

képpen töltődhet be. Az *egocentrizmus*ban mindent a saját én körére redukálunk. Erről írja Pascal a *Pensées*-ben: „Ez önmagában véve méltánytalan, amennyiben mindennek centrumává önmagát teszi meg." (*455. fragmentum*) Az *etnocentrizmus*ban az én másokkal való azonosulása útján a csoport, a törzs, a nép vagy a kultúra kollektív mi-jévé bővül.[5] A központosulás ezen formáját az alapozza meg, hogy az életformák különbsége a saját életforma előnyben részesítésévé fokozódik; a sajátot nem pusztán megkülönböztetjük az idegentől, hanem többre tartjuk annál. A központosulás a kollektív önfenntartásra és önkiterjesztésre irányuló törekvéséből ered. Aki nem tartozik hozzánk, a mi csoportunkhoz, az ökonómiai konkurenciaként, politikai ellenfélként, kulturális világunk rendszerének veszélyeztetőjeként jelenik meg. A birtoklási vágy, az uralomvágy, a dicsőségvágy – Kant által az Antropológiában játékba hozott – három emberi szenvedélye az oka annak, hogy a saját tulajdon, a saját akarat és a saját érvény abszolutizálása minden idegenre a potenciális ellenség bélyegét üti. A köztes helyzet így keletkező népei és birodalmai semmi esetre sem csak Európában léteznek. A nyugaton bizonyosan meghonosodott *Logocentrizmus*ról akkor beszélünk, ha nem a sajátban, hanem a Logos általánosságában gyűlik egybe minden. Ebben az esetben mindenhol és sehol sem fellelhető szublimált centrum keletkezik. Ennek tekinthetjük a kanti „világpolgári emberiségkoncepciót […], ami teljes megvalósultságában nem ismer semmilyen idegent", még ha el is ismeri „a különbéghez való jogot".[6] Ha a logocentrizmust – amit nem háríthat el az idegennel való másféle bánásmód –, pusztán relativizáljuk, az etnocentrizmushoz jutunk vissza. Kifejező példa erre Richard Rorty, amikor saját amerikai *way of life*-t minden fitogtatott szkepszise ellenére olyan programszerű *non plus ultra*ként adja elő, amelynek semmi idegenség nem árthat.

2. A *nacionalizmus*t az etnocentrizmus sajátos formájaként foghatjuk fel. A mi-t, ami ekkor kerül középpontba, a közös származás, a közös nyelv vagy a közös erkölcsök határozzák meg. A központosulás ekkor két változatban léphet fel. A defenzívben túlsúlyban vannak a védekezés, az elhárítás, a kizárás gesztusai. Viszonylag zárt társadalmak keletkeznek, amelyek mikrocentrumok köré csoportosulnak, és a *provincializmus*ra való hajlandóság jelentkezik. Az offenzív változat a terjeszkedésre, a hódításra, a bekebelezésre épül.[7] Makrocentrumok és metropoliszok alakulnak ki a *kozmopolitizmus* tendenciájától kísérve, amelyben egybevág egymással a világ- és az államteremtés. Az első esetben a világ ott van, ahol valaki otthon van; a második esetben az ember az egész világban otthon érzi magát. A 'kozmopolita' az „az ember, aki sehol sem idegen", áll az *Encyclopédie* megfelelő cikkelyében.[8]

A nacionalizmusnak különböző színezetei lehetnek. A forradalmi Franciaország nem hagyta azt, hogy franciaként ismerjenek el olyan személyiségeket, köztük Klopstockot, Pestalozzit és Schillert, akik amúgy valami nagyot tettek az emberiségért. Természetesen egyikük sem tekinthető franciának. A nemzet, ami polgárjogot adományoz, nem alkot valamiféle szekularizált *unio mystica*-t. Mindenesetre ennek a kulturális felvilágosultságnak is megvannak a maga határai, amint ezt August Wilhelm Schlegel a *Geschichte der klassischen Literatur*-ban megjegyezi: „minden egyes idegentől megkövetelik, hogy az ország

5 Az etnocentrizmus fogalmához lásd: K-H. Kohl, *Ethnologie – die Wissenschaft vom kulturell Fremden;* München, 1993, 30.: „*Etnocentrizmus*nak nevezzük azt a tendenciát, mely a saját kultúrában élő életformát, normákat, világbeli tájékozódást és vallási meggyőződést tekinti az egyedül igaznak." Az etnocentrizmus kifejezésben foglalt ethnos–terminus, mely görög eredete szerint olyasmit jelent, mint nép, népesség vagy törzs, semleges, relacionális használata esetén kiküszöböli az egy bizonyos ethnos előnyben részesítését, csupán a szituációhoz kötöttség momentumát foglalja magába, amennyiben „az etnikai mi-érzés mindig egy más etnikai csoporttal történő összeütközés révén konstituálódik." (uo. 27.) Mindez a saját és idegen differenciájának felel meg, amelyről később még szó lesz.

6 Julia Kristeva, *Fremde sind wir uns selbst*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1990, 186.

7 Friedhelm Neidhardt-tal az idegen elsajátításának és bekebelezésének három formája közt tehetünk különbséget: „a) Abszorpció, azaz szűk értelemben vett 'bevétel', amely az idegent megszünteti, a sajáthoz idomítja és ennek struktúráját egyszerűen átülteti; b) enklávéképzés, amely az idegent elzárt és szegregált formában csatolja a sajáthoz (pl.: apartheid); c) integráció, vagyis integráció emfatikus értelemben: a bevételezés meghaladja a struktúrák kétoldalú közelítését, vagy inkább a 'magasabb rendű' szintézis irányába ható kétoldalú struktúraváltozást"

8 Kristeva, i.m. 153; Kristeva gazdag anyagot gyűjt össze a kozmopolita hagyományából, amely a sztoában és a páli kereszténységben veszi kezdetét és a XVIII. sz-ban éri el tetőpontját. Azt, hogy milyen gyorsan csaphat át az idegen felkarolása az idegen üldözésébe, a francia forradalom története mutatja. A Jóléti Bizottság 1793-ban azt indítványozta, hogy az idegenek, „az állampolgári érzület vizsgája" után karszalagot viseljenek, rajta országuk nevével és a „Vendég" felirattal. (Uo. 173) Némely hasonló dolog megismétlődött Franciaországban az első és a második világháború alatt.

erkölcseihez igazodva ruházkodjon és viselkedjen, ezáltal előfordul, hogy tulajdonképpen sohasem tanulják meg azt, hogy megismerjenek egy külföldit."[9] Mindez arra a párizsira emlékeztet, aki külföldre kerülve büszkén magyarázta: „Sehol sem érzem magam idegennek."[10] A német tradíción belül is különböző nüanszokat figyelhetünk meg. A poroszosítással mint nagyhatalmi tendenciával szemben állt a bajorosítás, mely szerint inkább a belső hatalmon múlik minden. Két olyan bizonyíték, amely semmi esetre sem a német történelem legsötétebb fejezeteiből származik, alátámaszthatja ezt a kettős tendenciát. Herdertől, akinek azt tulajdonítjuk, hogy felfedezte a népek individuális hangját, a következőket tudhatjuk meg: „minden egyes nemzet saját magában bírja üdvének *központját*, amint minden egyes gömb a maga súlypontját! […] Minden, ami még *egynemű* természetemmel, amit *asszimilálhatok*, irigységgel tölt el és arra törekszem, hogy sajátommá tegyem; *ezenfelül* a jó természet *érzéketlenséggel*, *ridegséggel* és *vaksággal* fegyverzett fel engem; sőt, ez *megvetéssé* és *undorrá* válhat – de csak abból a célból, hogy visszalökjön magamba, hogy a *középpontban*, ami engem hordoz, megelégedéssel töltsön el."[11]

Herder mint az etnocentrizmus defenzív válfajának képviselője offenzív ellenfelét Fichtében találja meg. Fichte a szabadságharcok lelkesültségétől elragadva azt jelenti ki *A német néphez szóló beszédek*ben, hogy a 'valódi', 'eleven' filozófia nyelve a német, amennyiben képes ellenállni a külföldiek majmolásának. Ez éppenséggel nem azt jelenti, hogy mindenki, aki egyáltalán többékevésbé németül beszél, máris egy született filozófus; inkább azt jelenti, hogy aki valóban gondolkodik, az német – még ha franciaként is született.

„Ez a filozófia tulajdonképpen csak német, vagyis eredeti; és fordítva, így ha valaki igaz németté válna, nem lehetne más, mert tehát a filozófia művelésére lenne képes." (SW, Bd. VII, 362) A saját nép kiválasztottsága apokaliptikus hangot ölt, ha bukás fenyeget: „Lényegetek alapjába hatolva, ti vagytok az egész emberi nem minden reménye, hogy megmeneküljön bűnei mélyéből. "[12]

3. Végeredményben az, amit *eurocentrizmus*nak nevezünk, az etno- és logocentrizmus keverékét jelenti. Mindenekelőtt azt a tényt említhetjük védelme érdekében, hogy a racionalitás felvilágosult újkori-nyugati formájában kísérletet jelent arra, hogy megtörje a saját központtá tételének azt a naiv-erőszakos formáját, melyet némelyek a gyermek egocentrizmusával hasonlítanak össze, és amely ki akarja küszöbölni mind a saját kultúrán belüli heterogén formákat, mind az idegen kultúrák heterogenitását. Ám ez a decentralizáció fölöttébb kétértelmű módon teljesül. Védelmezzük meg Európát; ám az, amit védelmünkbe veszünk, nem csak az egyik életmód és kultúra más kultúrák és életmódok mellett, hanem az ész előhadának, sőt, akár az emberiség megtestesülésének tekintjük magunkat. Az etnikum, ami ennek a logocentrizmusnak alapul szolgál, maga az emberiség lenne, területe a Föld, tagjai pedig a világpolgárok. A kezdeti önfenntartás az ész fenntartásává terebélyesedne, amely alól egyetlen ésszerű lény sem vonhatná ki magát huzamosabb időre.[13]

Ez a fajta központosulás, amely egy mindent átfogó egészre tekintettel történik, változó mértékben táplálkozik vallási, politikai, ökonómiai és tudományos-technikai forrásokból, és már régtől erőszakkal terhes dinamikát fejlesztett ki.

9 Lásd Kristeva i.m. 194

10 Vö. ezzel Julia Kristeva szimpátiából eredő, könnyed iróniával színezett jegyzetét az idegenek franciaországi státuszáról, amit mint eközben teljes jogúvá lett bevándorló készített: „Sehol sem *idegenebb* az ember, mint Franciaországban. [...] És mégis, sehol sem idegenebb, mint Franciaországban. [...] Mindenkinek az idegenei." (i.m. 47-49)

11 *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menscheit* (1967, 44) Herder ama koncepcióját, miszerint abban, amit állítólag „korlátozott nacionalizmusként" szidalmaznak, egy jó előítélet rejlik, Gadamer hálás módon felvette abba az utószóba, amit ehhez a kiadáshoz írt. (161.) Vö. ezzel Elmar Holenstein korrektúráját, amit a népekről való látomás ezen módjához ad: *„Europa und die Menscheit. Zu Husserls kulturphilosophischen Meditationen"* in: Ch. Jamme/O. Pöggeler (Hg), *Phänomenologie im Widerstreit* (1989, 40)

12 Ide illik egy borúsabb időkből származó visszaemlékezés. Eduard Spranger Fichte beszédeihez írott kísérőszavait, melyeket az 1943-as Meiner-kiadáshoz készített, harcias Treitscke-idézettel zárja: „Mi, Élők, Fichte szellemét akkor őrizzük a leghűségesebben, ha minden nemes emberfő közülünk azon munkálkodik, hogy polgárainkban felébressze és megérlelje a «háborús jellemet», ami kész áldozatot hozni az államért." A Záróbeszéd fölött a következő oldalfelirat található: „Az utolsó felszólítás." Hitler, mint aki túltesz Napóleonon? Ez ironikus csattanó lenne, ám az irónia idegen a „háborús jellemtől."

13 Éppenséggel elgondolható, hogy más kultúrákban a központosulás analóg formái jelennek meg, így a Japáncentrizmus formájában. Mishima Ken'ichi a mai japán megfelelő tendenciáit figyelembe véve „a saját potenciális univerzalitás-igényéről" és arról a kísérletről beszél, hogy „a sajátot az univerzálisba emeljék." (Hijiya-Kirscnerei *Überwindung der Moderne*? in: *Japan am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts* / hrsg. von Irmela Hijiya-Kirschnereit, 1996, 112, 121) A szerző mindenesetre utalást tesz arra, hogy „heteronómiákkal kísért etnocentrizmussal akad dolgunk." (97)

Ami nem illeszkedik a nagy ész, az igaz hit, a valódi fejlődés vonalába, az marginalizálódik és tán szükség esetén eltüntetik. Nietzsche *A morál genealógiájában* említett *origo pudenda*-t egészen Athénig követi, amit joggal jellemez óriási találékonyságával és felfedezőkedvével. A Platón által a *Menexenos*ban kigúnyolt temetési beszéd olyan bizonyíték lehet – ami ugyan nem egyszerűen Platón saját felfogását tükrözi –, melyből Platón polgártársainak bizonyos barbárellenes beállítottságára következtethetünk: „Az athéniak közt általános az a vélekedés a békekötéssel kapcsolatban, hogy a rokon törzsekkel szemben csak a győzelem kivívásáig viselnek háborút és egy város haragja miatt nem mehet veszendőbe a hellének közös lényege, míg a barbárok ellen a megsemmisítésig kell harcolni. […] Ily nemes és szabad ennek a városnak az érzülete, erőteljes és egészséges, természetétől fogva gyűlölettel viseltetik a barbárok ellen, mivel egészében tiszta hellének vagyunk, és nem keveredünk a barbárokkal. […] Ezért ezt a várost az idegen természettel szembeni gyűlölet tölti be." (242 d, 245 c-d) A hadviselés eme kettős módját Platón egyébként más helyeken azzal indokolja, hogy háború esetén a görögök és a barbárok „természettől fogva ellenségesek" egymással szemben, míg a görögök végül is „természettől fogva barátok" maradnak. (vö. *Politeia* V, 470 b-c)[14]

A keresztes háborúk, a gyarmatosítás, a missziók és a világ forradalmasításának hosszú története szintén a nyugati történelemhez tartozik, akár beismerjük ezt, akár nem. A világszellembe vetett hitnek, mellyel Hegel peremnépekről beszél, vagy a civilizatorikus gőgnek, mellyel Engels „a földnek söpredékéről" beszél,[15] máig észlelhetjük a nyomait. A Logosz, ami az ilyen és hasonló hódítási törekvéseknek támpontot és garanciát nyújt, ideológiává válik, ha az eszmék a megfelelő érdekekkel kapcsolódnak össze. „Istenről és a gyapotunkról beszélnek", látjuk Fontane-nél. „Az emberi jogokról és a népek jogairól beszélnek, valamint az olajunkról", szeretnénk olykor folytatni. Nem kell ahhoz európai mazochistának lennünk, hogy ezeket a tendenciákat néven nevezzük; ellenkezőleg, az ilyen ellenvélemények az európai tradícióhoz tartoznak. Sőt, Cornelius Castoriadis-szal állíthatjuk,[16] hogy a saját magunkkal szembeni kételkedés és saját magunk kérdőre vonása a nyugati világ sajátosságai közé tartoznak, és nem találhatunk rájuk ilyen specifikus formában sem az iszlám arab világában, sem a hindu világban, sem a japánbeli, közelmúlttal kapcsolatos hivatalos állásfoglalásokban.[17] Ekkor mindenesetre felmerül az a kérdés, vajon saját magunk kérdőre vonása elgondolható-e a kollektív önvonatkozás körét áttörő idegenség nélkül.

4. Problematikusnak bizonyul a központosulás élet- és gondolkodásmodellje, és teljesen közömbös az, hogy köreit szűkebben vagy tágabban rajzoljuk-e meg, a régi nemzetek űzik-e ezt a játékot, vagy egy szupernemzet lép a helyükre. Etnosz és Logosz sosem fedik egymást. A központosítás különböző formáihoz tapadó problematikus jellemvonás világosan látható, ha ismét felidézzük a saját és az idegen különbségét.

– Mindenekelőtt arra emlékezhetünk, hogy a saját és az idegen *differenciálódási folyamat*ból erednek. Amint az én és a te esetében is olyan kontrasztfenoménről van szó, mely esetén mindkét kontrasztérték egyszerre keletkezik. Ilyennek tekinthető a kisgyermek félénksége, ami annak jele, hogy kialakulóban van bizalmas kapcsolata a vele érintkező személlyel. Ennek tekinthető az anyanyelv elsajátítása, amely kéz a kézben jár más nyelvek idegenné válásával. Ez magától értetődően hangzik, akkor is, ha számításba vesszük azt, hogy az antik görögségben semmilyen műveltségi értéket nem tulajdonítottak az idegen nyelvek elsajátításának, amennyiben az meghaladta a praktikus célokat, és a görög grammatikusok hajlamosak voltak arra, hogy a latint görög dialektusnak tekintsék.[18] A saját szembeállítás révén keletkezik, abból a belátásból ered, ami áttöri a naiv vagy a rafinált nárcizmust.

14 Lásd Detel, *Griechen und Barbaren. Zu den Anfängen des abendländischen Rassismus*, in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 6, S. 1019-1045. 1996; továbbá a renden belüli és az eltérő rendek közti erőszak kérdéséhez: Waldenfels, *Stachel des Fremden*, 1990, 106.

15 A Marxnál és Engelsnél fellelhető eurocentrikus kisiklásokhoz ld. az 1995-ös Hans Mommsen előadását, melyet hozzám hasonlóan Bochumban tartott.

A megfelelő következtetés így szól: *kezdetben nem egység van, hanem differencia.* Az eredeti egységbe vetett hit az egység őrületéből ered.

– A differenciálódás folyamata többé vagy kevésbé távolra terjed. A teljes egybeesés és a teljes összemérhetetlenség határesetei közt olyan terület helyezkedik el, melyen a saját és az idegen többszörösen *összefonódik* és *kereszteződik* egymással. Ez az összefonódás és kereszteződés – ezeket olyan szerzők, mint Elias, Plessner és Merleau-Ponty a karteziánus én-centrummal állítják szembe –, a földrajzi térbeliséggel kezdődik, amikor a régiók az „interregionalitás" formájában metszik egymást, anélkül, hogy egymástól elkülöníthetnénk őket.[19] Az interkulturalitást, amint azt az antik Kisázsia, azaz az európai geográfia és etnográfia szülőföldje, vagy a középkori Hispánia, és olyan határhelyzetű vidékek, mint Galícia vagy az ütközőzónák, mint a Rajna-vidék alapján ismerjük, specifikus feltételei szerint kivételként, következményei alapján pedig szerencsés véletlenként jellemezhetjük. Ha egy heterogén egységet tartunk alapvetőnek, akkor szabályszerű esetet jelent. Ez a sokféleség éppúgy érinti a származást, mint a szokásokat és a nyelvet. Magunk elé idézhetjük a nyelvek kisebb-nagyobb fokú rokonságát, amiből a nyelvcsaládok erednek. Gondolhatunk a látens többnyelvűségre, ami az alárendelt kódok (subcodes) használatában kerül napvilágra. Emlékezhetünk a beszéd többértelműségére, ami iránt az orosz irodalomtudós, Mihail Bahtyin olyan finom érzéket fejlesztett ki. A másik már mindig belőlem beszél, ha hozzá beszélek. *Kezdetben van a keveredés, és nem a tisztaság.* Valamely rassz vagy kultúra eredeti tisztaságának feltételezése a tisztaság őrületéből fakad.

– A differenciálódás típusai és fokai olyan *esetlegesség*nek vannak alávetve, melyet soha sem küszöbölhetünk ki. Noha a határvonalak nem húzhatók meg tetszőlegesen, mégis meghúzhatók másként is. A saját abszolutizálása annak az eseménynek a felejtéséből ered, amelyben a mindenkori rend megalapozást nyert. Ha a rend megalapítását magának a rendnek tulajdonítják, akkor már egy mindig meglevő, a természet, az Isten, a kultúra által adott rend látszata keletkezik. Ebben az értelemben írja Ernest Renan:

„A felejtés és maga – hogyan is mondhatnám – a történeti tévedés lényegi tényezők bármely nemzet megteremtésénél, és gyakran ezért jelent veszélyt a nemzeti érzés számára a történeti stúdiumok haladása."

Hasonlóan, de élesebben nyilatkozik Nietzsche, aki arra ösztönöz minket, hogy „jó európaiak" legyünk, és nem tartózkodik attól, hogy szabad folyást adjon az elharapózó német nemzeti hősösztön feletti gúnynak. A *Túl jón és rosszon*ban (251§) ezt írja:

„Bele kell törődnünk abba, hogyha egy népnek, mely nemzeti ideglázban és politikai becsvágyban szenved, szenvedni *akar*, elméje fölé felhők és légköri zavarok húzódnak, röviden, csekély kis rohamai az elbutulásnak: például napjaink németjénél hol a franciaellenes őrület, hol a zsidóellenes, hol a lengyelellenes, hol a keresztény-romantikus, hol a wagneranius, hol a teuton, hol a porosz (nézze meg az ember ezt a szegény történészt, ezt a Sybilla-t és Treitschke-t és a vastagon bekötött fejét), és amint ezt mindannyian nevezni szeretnénk, ezt a kis befelhősödését a német szellemnek és lelkiismeretnek."

Mindebből levonhatjuk a végkövetkeztetést: *vannak nemzetek*, ahogy Heideggernél igazság, Merleau-Pontynál racionalitás és Foucault-nál rend „van". Az ilyen „van" nem elégséges alapon nyugszik, és a nemzetek esetében, hasonlóan a görög polisz vagy az előázsiai nagy birodalmak esetéhez, meghatározott történelmi feltételeknek alárendeltje. A nemzeti mivolt varázstalanításához vezet ez, amihez lassan hozzászokunk. De mi marad ezután?

5. Ha az *új nacionalizmus* feltételezésével élünk, kérdéses, vajon egyáltalán egységes fenoménnel akad-e dolgunk. Kezdjük a „nálunk", azaz a nyu-

16 Castoriadis, *Phänomene der Angst-geschlecht-Geschichte-Gewalt*, 1996, Wien, 93.

17 Japán „nyilvános emlékezetének" differenciált képéhez: Franziska Seraphin in: Hijiya-Kirschnereit i.m. 25

18 A. Dihle, *Die Griechen und die Fremden;* 1994, 53

19 Vö. „Az idegenbeli honról" szóló értekezésemet, in: *In den Netzen der Lebenswelt* 206. Elmar Holenstein ajánlata alapján „nemzetállamok" helyett inkább „regionális államokról" kell beszélnünk; *Nation – eine systematisch in die Irre führende Idee* (1992, 19)

gati ipari államokban jelen levő nacionalizmussal. Sokaknak az a feltevése, hogy pótlékról van szó – mégis minek a pótlékáról? Részint a *kulturális- és képzési-nacionalizmus* ama fajtájával akad dolgunk, amely pótolja a nagy rendek, a nagy elbeszélések eltűnését és a „világszellem" kimerülését, valamint a morális kötelékek lazulását, a kollektív emlékezet eltűnését, és a viszonyok csökkenő áttekinthetőségét is. Ám minden úgy festene eszerint, hogy a nacionalizmus csupán mesterséges és anakronisztikus eszközöket nyújtana, azért, hogy nyilvánvaló, de elkerülhetetlennek is tűnő veszteségekkel ámítson minket. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a régi tételt megváltoztassuk: ha nincs tradíció, nemzet sincs, így fel kellene találnunk. De nyilvánvalóan nem sikerül átváltoztatni a Berlini Falat nemzeti siratófallá vagy a német Bastille-já. Tulajdonképpen nem arról a kérdésről van szó, hogy nemzet vagy nem nemzet, hanem arról – azért, hogy ismét Nietzsche-ét idézzük – miként oszlik meg „a dolgok súlya." A kulturális hézagpótlóként felfogott nemzet mellett megmutatkozik a *gazdasági nacionalizmus* súlyos lehetősége, mely az idegennel kapcsolatban elsőként az elfoglalt munkahelyekre gondol, vagy a *sportnacionalizmus* egyszerű lehetősége, mely hőseit a sportpályákon találja meg. Ráadásul nemzeti és egyenesen nemzetiszocialista jelszavak szolgálnak ehhez körítésként. Ahogy Marx írja a *Brumaire tizennyolcadikában*, minden nagy világtörténelmi tény és személyiség kétszer lép fel, „első alkalommal tragédiaként, a másik alkalommal komédiaként"; az utóbbi is bőven úszhat vérben. Tehát örömmel üdvözölhetjük majd a nacionalista láz csillapodását. Ám a nemzeti érzület puszta hiánya a politikai közönyösség és a politikai ötlettelenség jele lehet. A narcisztikusnak, kinek a szomszéd is túl sok, a nemzet joggal tűnik túlságosan nagynak. A régi stílusú nacionalizmus a történeti érzület minimumát feltételezi, még ha ez mitologizáltan is értelmezi. Az újjáéledő nacionalizmus veszélye kevésbé fakad talán magából a pótlékból mint olyanból, mint inkább abból a tényből, hogy egyáltalán ilyen pótlékok szükségesek és keresettek.

Ehhez járul a „másoknál" levő nacionalizmus. Miféle „másoknál", kérdezhetjük. Először megfelelő különbségeket kellene tennünk, és nem kéne mindent egy kalap alá vennünk. Ha egy olyan ország, mint Lengyelország, mely másfél évszázada megszűnt államként létezni, és melynek fővárosát királyi palotájával együtt a földdel tették egyenlővé a német csapatok, nemzeti érzelmeket táplál, az ottani nacionalizmust minden kétes kísérőjelensége ellenére sem szabad összekevernünk a nagynémet érzülettel vagy a Nagy Nemzet gőgjével. Ha egy olyan ország, mint Törökország, Atatürk alatt radikális kulturális forradalmi kurzuson esett át, mely még a nyelv alapjait sem hagyta érintetlenül, nem kellene még a honi tradíció minden egyes követelményét fundamentalistaként elintézni. Ismét másként néz ki mindez egy olyan országban, mint Argentína, melynek kultúrája egy kontinens peremén kapott lábra, az őshonos kultúrától keveset vett át és az európai gyarmatosító hatalmaktól csak fáradságosan tudott szabaddá válni, aminek az a következménye, hogy az ottani nacionalizmus inkább az erő aktusaiból él, mint az eredet kereséséből.

Ám maradjunk csak közel térben és időben, az egykori Jugoszláviában és különösen az immáron több mint három éve háború sújtotta Boszniában.[20]

Ahogy a balkáni viszályról szoktunk beszélni, jellege és módja szerint olykor ismert mellékhangokat enged megszólalni. Néhány bizonyíték. A jónevű újságírótól, Marion Gräfin Dönhofftól származik a következő nyilatkozat: „De ha ők [kik ezek az 'ők'?] feltétlenül ki akarják élni szerbhorvát gyűlöletüket, akkor hagyniuk kellene [kiknek?]."[21] Mindez teljesen a régimódi néplélektan szerint hangzik. Rafináltabb hangot üt meg a filozófus Dieter Henrich, aki a német nemzetről való elmélkedéseiben 'finom megkülönböztetéseket' vezet be. Nála a jugoszláviai muszlimok a 'nemzetiségiek'-rubrikába kerülnek; ők nem értelmezhetők nemzetként „a nemzet teljesebben meghatározott fogalma szerint."[22] De egyáltalán ki a muszlim? Aki muszlim szülőktől származik, aki muszlimmal kötött házasságot vagy a mecsetet látogatja és a Ramadan alatt böjtöl? Végül is kik a nacionalisták Boszniában, Szarajevó lakói, akik ragaszkodnak városuk kultúrájához? A válasz, amit ezekre a kérdésekre adunk, attól függ, hogy a leírás melyik nyelvét választjuk. Akad olyan, mely minden összehasonlítást a hitleri népirtással mint vádat utasít el, és semmi mást nem lát, mint a „klasszikus etnikai konfliktus" példáját. Minden, ami meghaladja ezeket a leegyszerűsítési kísérleteket, melyeket eufemisztikusan 'békefenntartónak' hívnak rendszerint, mellőzöttként jelenik meg, mihelyt abból indulnak ki, hogy áldozatok és tettesek minden oldalon egyaránt előfordulnak. Természetesen, minden oldalon hallatszik azoknak a hangja, akik nem riadnak vissza attól, hogy „népirtásról" beszéljenek, és Marek Edelmann a varsói gettó utolsó parancsnoka, a tagadás orgiáiban „Hitler posztumusz győzelmének" látja.[23] Ha őrizkedünk is attól, hogy ekkora kitérőt tegyünk, el kell csodálkoznunk azon a magától értetődőségen, mellyel az éppen csak létrejött többnemzetiségű állam – ahová éppúgy tartoznak szerbek, mint horvátok –, céltudatos lerombolását önpusztító polgárháborúvá értelmezik át. A nyugat-európai megfigyelő felvilágosult iróniája adja mindehhez a kísérőzenét: „Szarajevó utcáin az iszlám fejkendő csodálatos módon a szabadság, a felvilágosodás, az emberi jogok szimbólumává változik át."[24] Másokhoz hasonlóan a spanyol író, Juan Goytisolo az 1993-ban németül megjelent *Szarajevói jegyzetekben* ezzel szemben Bosznia és az európai történelem ritka, szerencsés esetének tekinthető középkori Spanyolország vegyes kultúrája közti rokonságot hangsúlyozza.

A fenomének sokasága, mellyel a nacionalizmus kapcsolatban áll, óvatosságra int. Valami hasonlónak a visszatérése nem biztos, hogy teljesen hasonlót eredményez. Az, hogy egyetlen világóra alapján tájékozódjunk, az eurocentrikus relikviák közé tartozik. Ezek olyan nézet irányába csábítanak, mely szerint a nacionalizmus olyan, mintha csupán a népek gyermekbetegsége lenne, melyen valamikor mindnek át kell esnie, és ami egyébként is csak az afrikai tribalizmus egzotikus formájában létezhet.

3. A régiók lázadása

Azt, amit a mai Európában azzal a váddal illetnek, hogy a nacionalizmus feltámasztása vagy kulturális provincializmus lenne, – azon időbeli egyenetlenségek ellenére, melyek ezt a folyamatot Európában kitüntetik – részben a régiók lázadásának titulálhatjuk, vagyis korlátozott élet- és kulturális területek lázadásának melyek arra törekednek, hogy a centralizáció és a kisajátítás nyomása alól a központosulás révén vonják ki magukat. A kisajátítás, mely a központosítási tendenciákkal kapcsolódik össze, a kommunista és a fasiszta rezsimek alatt a totalitarizmus formáját öltötte fel, mégpedig oly módon, hogy fennállt annak veszélye, hogy a saját és az idegen a kicsikart testvériségben vagy a népközösség közös akaratában mennek veszendőbe. De a liberális rezsimekben

20 A szövegnek alapul szolgáló előadás 1995. januárjában hangzott el.

21 Dunja Melčić alapján, *„Der Bankrott der kritischen Intellektuellen"*, in: *Europa im Krieg. Die Debatte über den krieg im ehemaligen Jugoslawien* (1992, 44)

22 Dieter Henrich, *Nach dem Ende der Teilung* (1993,72) Dieter Henrich mindenesetre már egy lépést tett „a geopolitikai léptékű globális politikai fejlődés" vonalában. (Uo. 117)

23 A népirtás történetéhez: *„Verstehen, Nehmen und zerstören"* in: Todorov, *Die Eroberung Amerikas* (1985, 155)

24 Lothar Baier, *Europa im Krieg. Eine Debatte über den Krieg im ehemaligen Jugoslawien* (1992, 61)

is, amelyek megelégednek a többséggel, tehát egy rész egész-jellegével, fennáll a veszély, hogy metropoliszok, magaskultúrák, egységesülő nyelvek vagy végül technikai superstandardok és fogyasztási normák arctalan egyformaságot hoznak létre. A preferenciák és a differenciák végül elsüllyednek egy minden különbséget elmosó közönyösség indifferenciájában. A funkcionalizáció nyugati formája csak a puha, hajlékony ellenpárja lenne a totalitarizmus szemünk előtt szétmorzsolódó kemény formájának.

A régiók lázadását, mely háttérbe szorított peremvidékekről és leszavazott kisebbségekből indul ki, a marginalizálódás és a kisajátítás formáira való reakcióként értelmezhetjük. Ám minden egyes sajátosság, ami benne található betokozódva, fakadjon akár a védekezés szükségletéből, „idiotizmussá" válik abban a klasszikus politikai értelemben, melyben még Marx is „a falusi élet idiotizmusáról" beszél. Fennáll annak veszélye, hogy az etno-logocentrizmus szublimált formájától visszatérünk a kezdeti egyszerű etnocentrizmushoz. Ez azt jelentené, hogy messzemenően lemondunk a lényegről és a kikényszerített központosulást erőszakkal törjük fel. Alaposan nézve, a visszatérés sosem 'egyszerű'; többnyire „a végső dolgok makacsabbak, mint az elsők." Egy provincia, amit egyedül csak a metropolisszal szembeni ellentétéből ragadhatunk meg, még ennek az utóbbinak terméke, ahogy egzotikus maradvánnyá válik egy dialektus, mely csupán az irodalmi nyelvvel szembeni puszta ellentétéből él. Nem csak a morálnak vannak meg a ressentiment-jei, mint ezt Scheler és Nietzsche megmutatták, léteznek a kultúra ressentiment-jei is. Az a regionalizmus, amely nem szakítana a központosítás játékával, hanem mélyebb szinten tovább folytatná azt, csupán az univerzalizmus árnyéka lenne, univerzalizmus en miniature.

Ami a tagolás, a lekerekítés, a körzetesítés kis és nagy köreinek túlságosan kimért játékából eredhet, mindenekelőtt a csatlakozási irányok és csatlakozási lehetőségek sokrétűvé válása lenne, mely a már említett interregionalitáshoz vezetne, és a föderalizmus politikai szerveződési formájában intézményes támaszt találna. Követhetjük Hermann Lübbe okos pragmatizmusát és építhetünk is arra, hogy a növekvő kommunikatív hálózati tömörülés eo ipso a centralizálódás ellen hat. A kapcsolati hálók, melyek „központmentesen" kötnek minket össze egymással, „az olyan hely kitüntetettségét, melyen a más tetszőleges helyekhez vezető úton elkerülhetetlen módon át kell haladnunk", egyre inkább feleslegessé teszik. Ám annak ellenére, hogy szerzőnk bizalommal van a népakarat iránt, mely „a tömegkommunikáció korában a mindenhol-jelenvalóság vonásait" veszi fel, és a nyilvános vélemény iránt, mely „helynélkülivé" vált, megelégszik a „fővárosi miliő szimbolikus jelenlétével", ez kommunikációs-technikai önmérsékletre szorul, mely közel kerül a kapcsolási hányadok puszta kalkulációjához.[25] Mindenesetre a puszta hálózat, amiben minden egyes csatlakozási hely csak egy a sok közül, az idegennel mint olyannal nem tud mit kezdeni; mindez csupán arra alkalmas, hogy megtörje és megnehezítse a saját központtá tételét. Ha a saját csak abban különbözik, hogy számozása eltér az idegenétől, a puszta differencia területére lépünk, ami viszont a vonatkozásban álló tagok felcserélhetősége alapján indifferenciát jelent. Ha az egyik ugyanolyan megfelelő, mint a másik, rendszervezérelt pünkösdi csodában részesülünk: valaki a másikat olyan kódban hallja beszélni, amihez bármikor csatlakozhat. A kódváltás (*code switching)* és a gyors kódváltogatás (*code mixing)* olyan általános érthetőséget garantálnának, mely az idegent csak zajként vagy vírusként engedélyezné. A számítógépközpontok a logocentrizmus technológiai változatai lennének, és küldötteik szélsebesen lépnék át a régiók határait.

4. A Mi-magunkban lakozó másféleség

Amint azt a sajátról és az idegenről való praktikus megfontolásunk megmutatta, az elsajátítás sokféle kísérletéhez folyton valami erőszakos tapad. Azonkívül üresjáratba kerülnek, mivel a sajátra épülnek, ami egyáltalán nem ennek megfelelően áll fenn. Attól a gondolkodástól, ami csak reagál, nem várhatunk semmilyen alternatívát. Még a kritika pátosza is üresen hat, ha az egész *nem egyszer* a nem-igaz. Túl nacionalizmuson és antinacionalizmuson felmerül a kérdés aziránt, mit érdemes tenni nem csak a privát szférában, hanem a nyilvános szférában is. Van valami a puszta funkción túl, ami ellenáll társadalmunk normalizáló és homogenizáló tendenciájának?

A saját és idegen problémája, amit napirendre tűztünk, alkalmas arra, hogy tartósan felkavarjon minket. Amit idegennek nevezünk, az a követelmény, a provokáció, a stimuláció, az igény formájában jelentkezik. Az idegen nem pusztán az a valami, amit kívánságaink és felhatalmazási törekvésünk utólagosan engedélyez, egyáltalán nem valami, hanem az, *amire válaszolunk*, ha ezt vagy azt mondjuk, tesszük és valamire törekszünk. Az a nyugtalanító, *amiből kiindulunk*, amikor a nyugtalanság maga folyvást eltűnik a megszokásban, a rutinban és a szabályozásban. Rimbaud nevezetes mondatát, „az én egy másik" (*Je est un autre*) átalakíthatjuk éppenséggel: „mi másikak vagyunk." Valamely nép, vagy kultúra tagjai soha sincsenek teljesen saját maguknál. A gondolatok, amik hatalmukba kerítenek minket és amelyek – Nietzsche szerint – jönnek, ha jönni akarnak, nem akkor, amikor mi akarjuk, olyan eseményekre utalnak, amelyek meghiúsítják intencióinkat és áthúzzák programjainkat. Ebben rejlenek a rend-kívüliség mozzanatai, a másuttéi, ami az itt és most hatékony rendek fonákját jelenti.

Az idegen kimeríthetetlensége mutatkozik meg olyan radikális formákban, melyek a bizalom határára visznek minket. Ilyennek tekinthető a művészet, amíg áttör a fogyasztható kultúrjavak státuszán, ahogy az orosz Oresteia-előadásokban, amelyeket nemrég a nyugat-európai városokban láthattunk. Ilyennek tekinthetők a határfenomének, mint az Eros, amennyiben nem süllyed a szexuális szükséglet kielégítésének és ennek kereskedelmi leértékelésének szintjére. Ilyennek tekinthető az emberi arc távolsága és érinthetetlensége, ami Emmanuel Levinasnál a zsidó képtilalom tradíciójába illeszkedik. A tudományos kutatásokat is mindenütt az idegen motívuma nyugtalanítja, amikor a jól ismert állandók meginognak. Végezetül nem is a nyilvánosság igényei, melyek meghaladják a tartósság egyszerű biztosítását és kiterjesztését, hanem a politika süllyedne a puszta rutin intézkedések szintjére. A parlamentek, amik szó szerint a beszéd helyeit jelentik, végül a semmit-mondás helyeivé válnának, ahol aligha kerülne szóba bármi említésre méltó. Nem csak az „alvó ész" szül szörnyeket, hanem a monotónia és unalom is szörnyű hatásokat eredményez. Ezért kell komolyan vennünk tünetként a nálunk is ismét lángra kapó nacionalizmus formáit, még ha az, amiből ez a mesterkélt tűz táplálkozik, olyan távolinak és rossz ízűnek is tűnik.

BAKONYI Pál fordítása

25 Ld ehhez Hermann Lübbe reflexióit: *Mobilität und Kommunikation in der zivilisatorischen Evolution* (1995, 17-20) ill. *Zeit- Erfahrungen* (1999, 28-33)

BALÁZS ATTILA – JÓSVAI LÍDIA

A SÁROS TÓ KINCSE

KRÓNIKÁS: A Sáros tó kincse.
TÜNDÉR: Neked, Seuso!
KRÓNIKÁS: Szerezte…
TÜNDÉR: …kereste…, találta…, tálalja…
KRÓNIKÁS: Balázs Attila.
TÜNDÉR: És Jósvai Lídia.

KRÓNIKÁS: *H(a)ec Seuso tibi durent per saecula multa*
Posteris ut prosint vascula digna tuis.

(alatta a tündéri női hang ismétli a kétsoros fordítást)

Századokig legyenek, Seuso, épségben e tálak,
S kedvvel használják majd ivadékaid is.

Századokig legyenek, Seuso, épségben e tálak,
S használják őket kései sarjaid is.

Bár állnák az időt, Seuso, emez ékes edények,
S méltón használnák kései sarjaid is.

TÜNDÉR: Kérem, jól figyeljenek. Minden rejtély megoldódik. Vagy nem? Mindegy, íme a prológus.

KRÓNIKÁS: A világsajtó 1990. február 9-én, a magyar sajtó három nap múlva adott először hírt egy régészeti leletegyüttesről, amely a köztudatba angol nyelvterületen Sevso, máshol Seuso-kincs néven vonult be. A hamis papírokkal ellátott drága darabokat – bizonyos Lord Northampton egyik vállalkozásának megbízásából – a Sotheby's árverési ügynökségen keresztül kívánták értékesíteni az érdekeltek. Az aukció megrendezése előtt az illetékesek az egykori római birodalom területén létrejött országok képviseleteinél arról faggatóztak, vajon nyilvántartásba vett gyűjteményeikből hiányoznak-e a Seuso tárgyai? Mint kiderült, Magyarországon már évekkel korábban tudtak erről az együttesről, és arról is, hogy a nemesfém tálak egyikén – a nevet adó Seuso-tálon – szerepel a Pelso földrajzi név. Márpedig az nem más, mint a szóban forgó ország legnagyobb tavának – ama sáros Balatonnak – antik neve. És szerepel rajta a latinul elhangzott disztichon is.

AGYAGEMBER: *H(a)ec Seuso tibi durent per saecula multa*
Posteris ut prosint vascula digna tuis.

KRÓNIKÁS: Jókívánságok bizonyos – barbár származású, ám római nemessé lett – Seuso úrfinak a limesen, vélhetően házasságkötése alkalmából. Erre utalnak a tálon látható mulatozók, illetve az esküvői koszorúk ugyancsak, az ajándék nagyságrendjére pedig a vascula szó többes száma. Ők tehát mulattak szertelen, de a boldogságra feltételezhetően jött a véres, pogány vész.

(lovak dobogása, csatakiáltás, csatazaj – a Vágtázó Halottkémektől)

Menekülni kellett.
Súlyos drágaságokat eldobálni, vagy elásni, aztán soha többé nem menni vissza értük.
Vagy kinek lett volna ez feladata? Halott embernek? Lélegnek? És hová is? Mi pedig lépünk, sáros völgyből a kőhegyre, meg azon is túl.

(alatta a tündéri női hang szórakozik a latin szöveggel)

Ezüst verslábak nyomában. Az élet úgyis csupán marék feltételezés. Meg nagy adag kíváncsiság.
Ajánlás: Neked.

TÜNDÉR: Századokig legyenek, Seuso, épségben e tálak.

KRÓNIKÁS: Kedvvel használják majd ivadékaid is.

TÜNDÉR: Vagy kései sarjaid.

KRÓNIKÁS: Úgy is lehet. Köszönöm.

TÜNDÉR: Köszönöm én is.
De jaj! Még ne menjenek el! Seuso! Seuso!

*

BIZTOS: Bánkutiné Hajdú Éva vagyok, miniszteri biztos, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.
1990-ben New Yorkban, a Sotheby's aukciós ház bemutatót rendezett, kiállítást tizennégy darab ezüst tárgyból és a hozzá tartozó rézüstből. Azzal a céllal, hogy minél nagyobb hírverést csináljon annak a leletegyüttesnek, amelyet aztán később

Svájcban szeretett volna aukción eladni. Ekkor a tárgyakat bemutatták. Akkor már úgy hívták a tárgyegyüttest, hogy a Seuso-kincs. *Seuso treasure*. Ez egy olyan magánbemutató volt, és maga az aukció is olyan magánaukció lett volna, ahol szokás szerint nem adnak meg becsértéket, és nincs induló ár. Tehát körülbelüli megállapodásról indult volna az árverés. Különböző újságírói és egyéb szakértői kérdésekre végül is azt válaszolta a Sotheby's, hogy azt gondolja, negyvenmillió angol font lenne az indulási értéke ezeknek a tárgyaknak. Ezt a kiállítást azért rendezték 1990-ben New Yorkban, éppen ott, mert akkor volt egy régész-konferencia a városban, és azt gondolta a Sotheby's, hogy megfelelő szakmai érdeklődésre tart számot, szakmai körökben tudhat nagyobb hírverést. Akkor, amikor erről már az európai lapok is cikkeztek, erről a kincsről, akkor itthon Magyarországon két régész – Nagy Mihály és Tóth Endre, a Magyar Nemzeti Múzeumnak a régészei – felfigyelt erre a hírre, és a fotók alapján, amit a sajtó publikált, úgy gondolták, hogy egy ezekhez a tárgyakhoz hasonlatos tárgy van a Nemzeti Múzeumban, amelyiknek viszont semmilyen párja nincsen. Tehát ez egy teljesen magánnyos lelet volt. Az úgynevezett – leánykori nevén – polgárdi tripus, amelyik a Polgárdi mellőli Kőszárhegyen került elő, és azt valószínűsítették, hogy ennek a két tárgynak, a tripusnak és a tárgyegyüttesnek valamilyen közük lehet egymáshoz. Ezen kívül tudomásuk volt egy – a régészek körében köztudott – pletykáról, hogy a '70-es évek végén volt egy nagy ezüst lelet, amelyik kiment az országból, és azt gondolták, hogy talán ez az a leletegyüttes, amiről most New Yorkban szó lehet. Elmentek Polgárdiba, hogy megpróbáljanak utánanézni a tripus fellelési körülményeinek. Hogy ki az, aki még ott esetleg tud róla. Vagy hogy egyébként hallottak-e valamit a helyiek arról az új együttesről, amelyikről viszont most van szó. S akkor összetalálkoztak a rendőrökkel, akik viszont egy haláleset ügyében nyomoztak. Úgy nézett ki, hogy azt az embert, akinek az ügyében nyomoznak, azt pont azért ölték meg, mert egy nagy értékű ezüst kincs volt a birtokában.

TÜNDÉR: *(bemondói hangot gyakorolva)*: Vukán Béla rendőr alezredes. Az ORFK Vagyon- és Műkincsvédelmi Alosztályának alosztályvezetője.

RENDŐRTISZT: 1980. december 17-én találták meg néhai Sümeg József felakasztott holttestét Polgárdi község mellett, egy kőbányához közeli, elhagyatott borospincében. Miután a fiatalember sorkatonai szolgálatát töltötte, s ez idő alatt még sorkatona volt, így a honvédség, illetve a katonai ügyészség járt el az ügyében. Elsődleges adatok alapján nem merült föl különleges ok arra, hogy nyomozást indítsanak az ügyében. Így öngyilkosság megállapítása, államigazgatási eljárás keretében ezt a vizsgálatot lezárták.

Tulajdonképpen a véletlennek köszönhető, hogy a fiatalember holttestére viszonylag rövid idő múltán rábukkantak. Robbantáshoz készülődtek a kőbányában, és ilyenkor biztonsági előírás az, hogy körbe kell járni azokat a környékbeli pincéket, ahol esetleg emberek tartózkodhatnak. Ez történt 1980 december 17-én is. Két olyan munkás, aki a kőbányában dolgozott, bekukucskált, benézett a pincébe, mert látták, hogy

az ajtó nyitva áll. S akkor észlelték a felakasztott fiatalember holttestét.

ROBBANTÓ: Horváth György vagyok, Polgárdi, Március 15-e tér 10 szám alatti lakos. Robbantási munkálatok voltak a kőbányában, mivel ott dolgoztam. S a robbantási előmunkálatok befejeződtek, tehát az azt jelenti, hogy hát be volt élesítve, és van egy olyan szabály, hogy el kell menni, háromszáz méteren belül senki nem lehet abban a körzetben, amikor megtörténik a robbantás. Én azt a feladatot kaptam, hogy az elhagyatott pincék fele menjek el, nézzek körül, nincs-e ott valaki? S amikor mentem oda a pincéhez, félig-meddig láttam, alacsony ajtaja volt a pincének, félig láttam deréktól lefelé egy embert. Ráköszöntem, hogy jó napot kívánok! Ő nem válaszolt vissza. Még egyszer ráköszöntem, akkor lejjebb hajoltam, és akkor láttam azt, hogy az a Sümeg József, aki nálunk dolgozott valamikor. Katonaruhában. Megijedtem, ugye, mert életemben nem láttam – csak akkor – felakasztott embert. Elmentem, szóltam a felettesemnek, hogy mi van. Akkor a robbantás el lett végezve, mivelhogy a robbanóanyag bent volt már a kőzetben. Utána lett szólva a rendőrségnek. Kijött a polgárdi rendőrségtől egy rendőr, és lement, megnézte, hogy igaz-e az, s a zsebében megtalálta a katonakönyvet. Akkor utána intézkedtek Pápáról, mivel Pápán volt katona. Kijött Pápáról egy őrnagy, egy alezredes civilben, és azok intézked-

tek, utána jöttek Fehérvárról nyomozók is, azok is ott voltak. Addig ott kellett lennem a másik kollégámmal, aki körülbelül kétszáz méterre volt, Magda József, mert, ugye, ő is odajött, s látta, hogy mi van. Mindketten addig ott voltunk, míg föl nem hozták a halottat a pincéből, utána be kellett mennem a polgárdi rendőrőrsre, s ott az őrnagy és az alezredes tettek föl kérdéseket, arra kellett válaszolnom.

RIPORTERNŐ: Milyennek találta… milyen volt a helyszín?

ROBBANTÓ: Foltokban volt hó. Ugye, mert esett, elolvadt, s foltokban maradt. A hó. Nagyon-nagy, mit tudom én, dulakodás nem volt a pince előtt, mert elhagyatott pince volt, tehát nem volt benne már boroshordó vagy ilyen hasonló. Tehát üres volt. Semmi. Utána annyit tudtunk, mert hallottuk a faluban, hogy hazajött a Sümeg József a civil ruháért, hogy leszerel. És az apja mondogatta többfele, hogy eltűnt a fia, nem találják.

RENDŐRTISZT 1990-ben – a rendszerváltást követően – a Legfőbb Ügyészség felülvizsgálta a Sümeg ügyében keletkezett iratokat. Ennek az előzménye az volt, hogy Sümeg József édesapja felülvizsgálati kérelmet nyújtott be, levél formájában kereste meg az ügyészséget, mert nem nyugodott bele abba, ami a fiával történt. Ő már a haláleset bekövetkezésekor hangoztatta, nem hiszi, hogy a fia öngyilkos lett, de ilyen elképzelések, ilyen vélemények már akkor megfogalmazódtak azok fejében, akik ismerték Sümeg Józsefet. A felülvizsgálat során a Legfőbb Ügyészség megállapította, hogy sok körülményt a korábbi vizsgálat nem észlelt, illetve nem volt mélyreható a vizsgálat, és azért a Legfőbb Ügyészség a nyomozás lefolytatására utasította az Országos Rendőrfőkapitányságot. Így indult nyomozás néhai Sümeg József ügyében. A későbbi eljárás során, látva a korabeli helyszínről készült képeket, néhány olyan dolog rögtön szembetűnik a figyelmes szemlélőnek, amely legalábbis elgondolkodásra készteti azt, aki az üggyel foglalkozik. Legelőször is az elhunyt két összecsomózott mikádóövre volt felakasztva. Az akasztás atípusos akasztás volt, ami azt jelenti, hogy nem tipikusan volt a nyakában a hurok. Talán nem hangzik valamilyen módon kellemesen, de azt kell, hogy mondjam, hogy egészen egyszerűen kényelmetlen módon volt a nyakába helyezve ez a bizonyos mikádóövből készített hurok, mert a csat feltámaszkodott az elhunyt állára. Szabályszerűen nyomta és nem fojtotta a nyakat, így gyakorlatilag az állapítható meg, hogy a hurok elszorította a nyaki verőereket, s így cselekvőképtelen állapotba került a test. Innentől kezdve nem tudott levegőt venni és megfulladt. Egyéb külsérelmi nyomok egyébként – a korabeli vizsgálatok szerint – nem találhatók a holttesten. Megragadás-nyomok és más olyan jelek, amelyek elsődleges szemlélés alapján – mondom – idegenkezűségre utaltak volna. Az akasztáshoz használt övekhez hasonló rendszeresített mikádóövet beszereztünk a honvédségtől, nyúlláspróbának vetettük alá, amelynek során bebizonyosodott, hogy ezek az övek, ha egy olyan súly terheli meg őket, mint amilyen az elhunyt holttestének a súlya, akkor nagyon rövid idő alatt végleges nyúlásuk bekövetkezik. És ez jelentős méretváltozás, olyannyira, hogy az akasztást követőn néhány másodpercben a test lába leér a földre. Gyakorlatilag ez nem zárja ki egyébként a halál bekövetkezését, mert hogyha a hurok szorítja a nyakat és a nyaki verőereket, akkor az ember cselekvőképtelen állapotba kerülhet. Azonban a helyszínen rögzített fényképek bizonyos téglákat mutatnak, amelyre Sümeg állítólag felállt, hogy önmagát felakassza. A téglák helyzetéről bebizonyosodott, hogy azok nem spontán dőltek úgy el, hanem a helyszín bizonyos szempontból megváltoztatásra került, tehát feltehetően a téglák nem eredeti állapotukban voltak ott, vagy nem azt történt velük, mint amit láttatni akartak a téglákkal. Tehát feltehetően Sümeg nem állt a téglákra, mert hogyha ráállt volna, azok a téglák – szakértői vélemény szerint – nem úgy borultak volna el. Tehát ez is azt bizonyítja, hogy más is járhatott a helyszínen, és ez is arra utal, hogy Sümeg nem önkezével vetett véget az életének. Ugyanakkor csak a későbbi eljárás során derült fény arra, hogy az elhagyatott pince közelében lábnyomok voltak. Több személytől eredő lábnyom, amelyet akkor – valamilyen oknál fogva – nem rögzítettek, nem jeleztek a jegyzőkönyvekben. Van még egy olyan adalék is, amely azt támasztja alá, hogy ez a fiatalember nem lett öngyilkos, nevezetesen az, hogy a haláleset helyszínéhez közel eső kocsmában a halál bekövetkezésének napját megelőzően két idegen férfi társaságában jelent meg. Ott jelentős pénzösszegért vásárolt nagy mennyiségű édességet, cukorkát, csokoládét, azzal a céllal, hogy azt hazaviszi családjához, és testvéreinek odaadja. Soha nem érkezett meg otthonába, hanem három nappal később megtalálták a holttestét. És a holttest felfedezésének helyszínén ezeket a vásárolt cukorkákat, csokoládékat nem találták meg. Meglehetően morbid feltételezés volna, hogy valaki, aki arra kószált, a holttest mellől elvitte ezeket a tárgyakat.
A lakókörnyezetében történt adatgyűjtés során megtudtuk, hogy ő gyűjtött régiségeket, elsősorban pénzérméket. Később sikerült rábukkanni olyan személyekre, akik elmondták, hogy egy nagyon különös ezüstlelet volt Sümeg József birtokában, amely vastag falú, ezüstnek látszó edényekből állt, amelyről később Sümeg és munkatársai be is bizonyították, hogy a tárgyak ezüstből készültek.

TÜNDÉR: Seuso tál, ezüst, aranyozott és niellós díszítéssel.
RENDŐRTISZT: Nagyon szép, kivételes ötvösmunkával voltak díszítve ezek a tárgyak.

TÜNDÉR: *(egyre sóvárabban)* Geometrikus díszű tál, ezüst, niellós díszítéssel. Achilles-tál, ezüst, vésett domborműves díszítéssel. Meleagros-tál, ezüst, vésett és domborműves díszítéssel.

RENDŐRTISZT: A beszerzett adatok alapján az volt valószínűsíthető, hogy ezeket a tárgyakat Sümeg József 1975-76 környékén találta meg.

TÜNDÉR: Geometrikus díszű kézmosókészlet. Egy pár, két darab geometrikus díszű kancsó. Domborműves. Aranyozott ezüst.
Kézmosómedence geometrikus és növényi díszekkel. Domborműves ezüst. Hyppolitus-készlet. Hyppolitus-kancsó. Domborműves, aranyozott ezüst. Egy pár, két darab situla. Vödör. Domborműves, aranyozott ezüst.

RENDŐRTISZT: Minden jel arra utalt, hogy a tárgyakat az egykori munkahelye, a kőbánya környékén találhatta. 1975-ben került a bányához és '76 közepéig dolgozott ott, majd Budapestre ment. Ott ismét két évet dolgozott, és ezt követően, 1979-ben vonult be sorkatonai szolgálatára.
Úgy tűnik, hogy egyenként próbálta meg értékesíteni a birtokában lévő tárgyakat. Pontosan nem is tudjuk, hogy hány ilyen edényt talált. A leírások alapján ezek a tárgyak római kori eredetűek voltak. Mint a későbbi kutatások kiderítették, a haláleset helyszínétől, illetve Sümeg lakóhelyétől nem messze, Szabadbattyánban húzódik egy római kori villa maradványa.

TÜNDÉR: Dionüszikus jelenetekkel díszített kancsó. Domborműves. Aranyozott ezüst. Állatjelenetes kancsó. Aranyozott ezüst, niellós díszítéssel. Amphora. Domborműves, aranyozott ezüst. Illatszertartó szelence, domborműves ezüst. Leemelhető fedéllel.

RENDŐRTISZT: A tárgyleírások alapján a Sümegnél lévő ezüst edények nagyon nagy hasonlóságot mutattak azokkal a tárgyakkal, amelyek később Seuso-kincs néven váltak ismertté.

TÜNDÉR: *(kajánul)* Réz üst.

RIPORTER: *(bemondói hangját gyakorolva)* Nádorfi Gabriella, régész. A szabadbattyáni ásatások vezetője.

RÉGÉSZ: 1993-ban kezdtük el a feltárást Szabadbattyánban. Itt egy hatalmas, nagyméretű késő római kori épület feltárása folyik. Amikor nekiálltunk a feltárásnak – ez kezdetben egy ilyen kilenc napos kis létszámú feltárás volt, egy rövidke kutatás –, ennek az eredményeképpen akkor már eredeti római kori padlószinteket, fűtőcsatornás termeket találtunk, ami meglehetősen meglepett minket.

KRÓNIKÁS: *H(a)ec Seuso tibi durent per saecula multa*
Posteris ut prosint vascula digna tuis.

RÉGÉSZ: '94-ben szerencsénk volt, mert a minisztérium csináltatott egy légi felvételt. A légi felvételről levettük az épületnek a méretét, és döbbenten láttuk, hogy ennek a mérete közel tizenháromezer négyzetméter. Egy negyedik századi épület. Az épület meglehetősen reprezentatív lehetett, ezt az mutatja, hogy iszonyú nagy mennyiségben kerülnek elő falfestmények, ezek bizánci jellegűek. Az épület közvetlenül a Sárvíz mellett fekszik. Nyilvánvaló, hogy lehetett itt ennek az épületnek egy külön kikötője is, hiszen tudjuk azt, hogy a Sárvíz a római korban hajózható folyó volt. Ezt is talán bizonyítja, hogy a Sárvíz partjára a perisztiliumból vezet le egy folyosó.
Maga az épület a negyedik század utolsó negyedében egy barbár támadás folyamán leégett. Felgyújtották és utána ezt az épületet nem építik újjá, hanem egyszerűen otthagyják, illetve valakik oda visszamennek, és bizonyos helyeken, tehát ahol nem égett annyira az épület, illetve még álltak a falak, ott elkotorják egy kicsit a törmeléket és különféle kalyibákat, kis falépületet húznak a még álló falak mellé.

A visszamenetelt igazolja az is, hogy a feltárás folyamán előkerült két tömegsír az udvaron. Ebben a tömegsírban gyerekek, férfiak, nők is voltak, akiket szó szerint legyilkoltak. Találtunk kardvágásos koponyákat, levágott karú embereket, sorolhatnám, akik az előzetes antropológiai vizsgálat szerint – amit Éry Kinga antropológus végzett el – körülbelül egymásfél hónapig feküdtek az udvaron. Utána kellett valakiknek visszajönni, akik őket elföldelték. Nem eltemették, elföldelték. Tehát ez azt is mutatja, hogy nem a hozzátartozók, vagy ismerősök jöttek vissza, hanem nyilván valakik, idegenek, mert nekik nem volt fontos, hogy őket tisztességesen eltemessék, hanem ástak egy nagy gödröt, és szó szerint belehajigálták ezeket az embereket.

KRÓNIKÁS: *(ismét múltba révedőn) H(a)ec Seuso tibi durent per saecula multa...*

RÉGÉSZ: Egyet biztosan lehet tudni, hogy akinek ekkora épülete volt magántulajdonban a római korban, annak meglehetősen magas rangú személynek, legalább szenátori rangúnak kellett lennie, tehát ez a személy is – nyilvánvaló – egy igen magas rangú személy lehetett. Feltételezhetően valamilyen közéleti szerepet is betölthetett Valeria tartomány társadalmi életében. Ezt mutatja, hogy ott van a nagy csarnok, ott vannak a hatalmas nagy fogadótermek, hiszen hogyha nem lett volna rá szükség, akkor nem építi meg ezeket a nagy termeket, hiszen a rómaiak nagyon praktikusan építkeztek.

RIPORTERNŐ: A Seuso-kincshez tartozó nagy tálon megjelenik a Pelso név, vagyis a Balaton latin neve.

RÉGÉSZ: Tudjuk azt, hogy a Seuso-kincs ajándék volt, egy nászajándék. Azt is tudni kell, hogy a római korban, amikor egy ilyet ajándékoznak valakinek, akkor a közvetlen környezete, tehát a lakókörnyezete rákerülhetett egy ilyen tálra. Tehát ezt mutatja a Pelso is. Na most, a Pelso környékén mutat egy nagy épületet ez az ábrázolás, ami nem közvetlenül a Pelso partján van, hanem a Pelsóhoz közel. A másik dolog, ami ugye gyanús, hogy tudjuk azt is – és ezt az anyagvizsgálatok kimutatták –, hogy a Seuso − kincs eredete Szabadbattyán–Kőszárhegy–Polgárdi közé tehető, mármint valahol ott kellett lennie az előkerülési helyének. A másodlagos előkerülési helye megvan, hiszen ez közismert, a Borbély-pince, ahova másodlagosan ásták el. Az elsődleges lelőhely az, ami kétséges. Na most, egy biztos: az épület ezen a területen található meg. A másik dolog az, hogy a tulajdonossal… tehát az épületnek a tulajdonosa ugyanolyan magas rangú lehetett, mint a Seuso − kincsnek a tulajdonosa, hiszen már az épület nagysága, kivitelezése, illetőleg maga az az étkészlet, ami annak idején előkerült, mindegyik egy igen magas rangú személyre utal. Tehát gazdagságilag, társadalmilag nem túlzás azt mondani, hogy ez a két személy – adott esetben – esetleg összekapcsolható.

RIPORTERNŐ: A Pelso tényleg egyértelműen csak a Balatont jelentheti?

RÉGÉSZ: A Pelso egyértelműen a Balatont jelenti. Strabonnál előfordul, azt rajzolta le. Na már most a Balaton tőlünk körülbelül

– tehát a Balatonnak ez az oldala – olyan tizennégy kilométerre van…

KRÓNIKÁS: *H(a)ec Seuso tibi durent per saecula multa...*

RENDŐRTISZT: Olyan információink voltak, hogy ő (Sümeg J.) életében többször, mintegy szertartásosan járt ebben a pincében. És említette másoknak is, hogy a bánya környékén neki rejtekhelye van.

TÜNDÉR: Seusoooo, Seusooooo…

RENDŐRTISZT: A dolog érdekessége, hogy a haláleset helyszínén a nyomozás feltárt egy gödröt. A gödör a romos pincében vissza volt temetve. Ezt mutatja a földszerkezet is, amit a gödörből kitermeltünk. Ez a talaj más szerkezetű volt, mint amelybe a gödröt vájták. A gödör faláról anyagmintát vettünk. Az anyagvizsgálati eredmények azt igazolták, hogy a gödör falából vett földminta kísérteties hasonlóságot, egyezőséget mutat a Seuso-kincs néven ismertté vált leletegyüttes rézüstjén talált agyagmaradvánnyal.

TÜNDÉR: Seuso… Seuso…

RENDŐRTISZT: Miután a rézüstöt kapcsolatba lehet hozni a Seuso-kincs tárgyaival, így ebből adódik az a következtetés, hogy nagy

valószínűséggel a rézüst és a tárgyak egy időben a borbélypincében lehettek elrejtve. A jelenlegi adataink, mindazon információk, amelyek eddig rendelkezésre állnak, arra utalnak, hogy Sümeg nem önkezűleg vetett véget életének, hanem halála a megtalált leletekkel, értékes tárgyakkal összefüggésben következett be.

(H/a/ec Seuso…)

A nyomozás során gyakorlatilag nagyon sok feladatot elvégeztünk már. Van még egy a katonai kapcsolatrendszerhez köthető személyi kör, amelyet még ellenőriznünk kell, és amelyhez tartozó személyeket még meg kell hallgatnunk. Az eseményeket nyomon követve annyit tudtunk megállapítani, hogy a honvédséghez történő bevonulásig megvolt az érmegyűjteménye. Ezzel büszkélkedett még a katonaságnál is. De elszólta magát a nála lévő ezüst tárgyakkal kapcsolatban is, és úgy tűnik, hogy egyes katonai kapcsolatai is tudomást szereztek arról, hogy ő milyen tárgyakat talált, milyen értékes leletet birtokol.

(Seuso… Seuso…)

A nyomozást nagymértékben segíthetné az, hogy ha azok az emberek, akik még látták Sümegnél ezeket a tárgyakat, jelentkeznének. A tárgyakról leírást tudnának adni. Vagy azok az emberek, akik Sümeg Józsefet – halálát megelőző napjaiban – még látták, szintén nagyon sokat tudnának segíteni a nyomozásnak, hiszen van az életében egy olyan szakasz – közvetlenül a halálát megelőzően –, amikor nem tudjuk, hol tartózkodott. Sümeg József a honvédségnél egy építő alakulatnál dolgozott, ahol gyakorlatilag a munka elvégzését követően rendszeresen hazaengedték az ott szolgálatot teljesítő katonákat. Ez így volt Sümeg életében is, hosszú ideig, azonban leszerelését megelőzően legalább három-négy hónapig nem engedték haza. Elöljárói ezt azzal indokolták, hogy fegyelmi okok miatt nem tették lehetővé neki az eltávozást, ami egy kicsit szokatlan azért, de ezeket a körülményeket még vizsgáljuk. Amikor a honvédségtől hazaengedték, éves kimért szabadságára és a civil ruhájáért, akkor ő vonatra szállt. Azonban utazását váratlanul megszakította, felkeresett olyan rokonokat, akiknél addig soha nem töltött egyetlenegy éjszakát sem. Nagyon késői időpontban, éjféltájban kopogtatott be hozzájuk, és néhány napig ott maradt náluk, mint aki nem igyekszik hazafele. Unszolásukra indult végül haza, Polgárdi felé, és még tőlük kért kisebb pénzösszeget az utazáshoz, mert állítása szerint: nem volt pénze.

Székesfehérváron látták még, majd eltűnt néhány napra. Ezt követően – a halálát megelőzően – bukkant fel ismét, a halála helyszínének közvetlen közelében lévő kocsmában. A közte eltelt napok cselekvéséről, történéséről nem tudunk.

ROBBANTÓ: Olyan pozícióban volt, a fal mellett állt, így, és a mikádóövnek a csomója itt az állánál volt. Úgy volt a fal mellett. Tehát nem közvetlenül, hanem körülbelül öt-hat méterről, fönt a pincelejárattól, onnét láttam. Annyira pontosan nem emlékszek, hogy a lába leért-e, főleg csak az, hogy háttal volt a fal mellett.

Amint megyünk le a pincébe, bal oldalt, a fal mellett. Így, az állával fölfele, emelt fejjel, ott volt fölakasztva. Most öngyilkos lett-e, pontosan nem tudom. Utána derült ki, hogy… Ennyit tudok mondani.

FELESÉG: Én Horváth Györgyné vagyok. Sümeg Józsefet onnan ismerem, hogy a férjemmel együtt dolgozott, és én is a kőbányánál dolgoztam, de mivel itthon voltam a két lányommal gyesen, elég gyakran járt ide hozzánk, amikor a férjemmel együtt mentek ki dolgozni, kerékpárral. S míg a férjem öltözött és készülődött, addig szokott a kislányokkal beszélgetni, meg játszani, és mi meg beszélgettünk. Éntőlem is jóval fiatalabb. Nem mondhatom rá, hogy szélhámos. Nagyon nyugodt, derék embernek ismertem meg. És annyit mondott, hogy tervei vannak, hogy szeretne majd megnősülni, és szeretne ő is így családot alapítani, házat építeni. Annyit is tudok, hogy telket is vett, és arra hordott téglát. Úgyhogy kimondottan egy komoly, rendes, szorgalmas fiatalembernek ismertem meg. Aztat én máig is merem mondani, és ki is merem mondani mindenkinek, hogy nem öngyilkos volt. Ez biztos. Ez biztos.

RENDŐRTISZT: Mindenesetre Sümeg útja azt mutatja, hogy ő valakitől vagy megijedt, vagy egyszerűen nem akart valakivel találkozni. Vagy attól tartott, hogy követik, megfigyelik. Ezért megváltoztatta az útirányát, és mintegy elbujdosott néhány napra. Ezek olyan körülmények, amelyeket mindenképpen tisztáznunk kell. Miért került erre sor. Mi történt valójában a hazautazás közben? Kiket látott meg? Kiktől tartott? Kikkel nem akart találkozni?

AGYAGEMBER: A nevet adó Seuso-tálon szerepel a Pelso földrajzi név. (!)

RÉGÉSZ: Két dolgot kell alapvetően tisztázni, ha itt tartunk. Az épületnek a Seuso-kincshez van-e köze, vagy nincs köze? Vagy nem is a kincshez, hanem magához a tulajdonosához. Itt már említettem egy-két momentumot. Na most, bizonyos dolgokról szeretnék egyelőre nem beszélni. Hogy mi lenne a konkrét bizonyíték (öööö), arra is nehéz választ adni, hiszen lehet közvetlen vagy közvetett bizonyíték is a területről, de… de… Nem mondom tovább… Itt álljunk meg a de-nél, jó?

RIPORTERNŐ: Átfogalmazva valahogy?

RÉGÉSZ: Nem akarom megmondani, hogy milyen bizonyítékok vannak, és milyenek lehetnek…

RIPORTERNŐ: A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma tízmillió forintos jutalmat ígért annak, aki bármiféle nyomra vezető adatot szolgáltat, vagy segít földeríteni, kideríteni az igazságot.

RENDŐRTISZT: A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által felajánlott jutalom összege nem kevés. Egyesek mégis úgy vélik, hogy a tárgyak, a Seuso-kincs néven ismertté vált leletegyüttes tárgyainak értéke olyan magas, hogy ez az összeg nem biztos, hogy arra készteti az ehhez a tárgycsoporthoz tartozó tárgyakat birtokló személyeket, hogy a birtokukban lévő tárgyakat

önként előadják.

*

RIPORTER: Ez egy olyan történet, aminek számtalan mellékszála van. Tehát amikor időnkén betévedünk egy-egy mellékágba, akkor visszakanyarodunk. A bírósági tárgyalás… New Yorkban volt. Bírósági tárgyalás. Amelyiken – amit én tudok róla – perdöntőnek tűnő bizonyítékok nem is kerültek a bíróság elé. Amelyek azt bizonyítanák, hogy ez a kincs tulajdonképpen Magyarországot illetné.

TÜNDÉR: *(kiábrándult bemondói szerepben)* Hajdú Éva miniszteri biztos.

BIZTOS: Nincsenek perdöntő bizonyítékaink. A mai napig sincsenek. A bíróság arra az eredményre jutott, hogy a kincs eredete továbbra sem tisztázott, de egyik peres fél sem tudott annyi bizonyítékot felmutatni, aminek alapján elvennék a jelenlegi birtokostól a tárgyakat. Óvakodtak kimondani azt, hogy az bárkinek is a tulajdona, jogos tulajdona lenne. De nem tudtunk annyi bizonyítékot felmutatni, aminek alapján el tudnák venni.

RIPORTER: Erről a bizonyos lordról mit lehet tudni?

BIZTOS: A lord? Hát ő egy az ötvenes éveit taposó...

RIPORTER: …negatív figura?

BIZTOS: A lord egy nagyon kedves ember, szerintem. Őt belevitték ebbe az üzletbe...

RIPORTER: Mert itt úgy néz ki, mint közvetlen ellenségünk.

BIZTOS: Közvetlen ellenségünk, de hogy mondjam, ellenséges érzelmeket nem táplál. Gondolom, unja az egészet. Nem táplál különösebb érzelmeket az ország iránt. Szerintem azt sem tudja, hol van Magyarország. Azt a bizonyos angol nemesi életet éli, amelyiket ma már elég kevesen. Jamaicában vannak ültetvényei, ott tölt elég sok időt, illetve Angliában, és spiritizmussal, ilyesmivel foglalkozik. Tehát egy kicsit elvont gondolkodású, öt felesége volt eddig, az ötödikkel él, mert nem tudom, tinédzser korában egyszer valaki megjósolta, hogy neki ennyi lesz, és most valóban annyi lett. Állandó készpénzzavarral küzd. Minden arisztokrata így van Angliában igazából, mert hiszen náluk ezek a nemzeti műemlékek, ugye, ezek magántulajdonban vannak, de mégis, bizony, nagyon sok kötöttséggel járnak. Tehát azért nyitják meg azokat, azért látogathatók a kastélyok, mert valami bevételre kell szert tenni, hogy fönn tudják tartani őket, restaurálni, tatarozni, stb. És ő kettő ilyet is örökölt. Meglehetősen nagyot. S hát nem igazán tudja a négy feleségnek járó pénzt, meg a birtokot, meg a nem tudom én micsodát készpénzzel rendesen fenntartani.

RIPORTER: Tehát akkor neki érdekében áll ezt eladni? A Seuso-kincset.

BIZTOS: Érdekében állna, de nem tudja eladni. Miután nincs rajta tulajdonjoga.

RIPORTER: És feketén?

BIZTOS: Feketén meg nincs olyan épelméjű, aki megveszi. Sok mindent sokan javasoltak. Szóval az Arts Lost Register, amelyik az egyik legnagyobb lopott műtárgyak keresésével foglalkozó magáncég, nos, egyszer itt járt annak az igazgatója. Hihetetlen bonyolult magánajánlásokkal, ahelyett, hogy… szóval nyugodtan fölhívhatott volna és idejöhetett volna, de nagyon bonyolultan tette ezt a dolgot. Ő is oda lyukadt ki, hogy tegyük föl az A. L. R.-re. Mondtam neki, az a baj vele, hogy tudjuk, hol van, nem kell keresni, de ha véletlenül az A. L. R. bármilyen módon hozzásegít ahhoz, hogy majd a mienk legyen, akkor viszont kifizethetünk nekik több, mint három százalékot a kincsből, s erről lemondanék, hogyha lehetne. Hogyha majd valamilyen vélt értéknek a három százalékát számoljuk, már most több, mint amennyit megér az, hogy én bármilyen listára föltetessem azt, amiről tudom, hogy hol van. De sok ötlet volt még. Szóval.

RIPORTER: Például?

BIZTOS: Vannak pálcás embereim, ingás embereim. Jóindulatú bűnözőim. Járok börtönbe. Volt úgy, hogy bevittem tízmillió forintot táskában, és megmutattam, hogy itt van, mert nem hitték el. Tessék, ezt lehet megkapni, hogyha elmondja, hogy hol van még elrejtett tárgy!

RIPORTER: És nem mondta senki?

BIZTOS: De. De azután nem volt ott. Volt, hogy egyszer elhordtam egy hegyet. Szó szerint. Rendes markolóval.

RIPORTER: Hol? Hol? Szabadbattyán–Polgárdi környékén? Vagy valahol másutt?

BIZTOS: Hol? Kőszárhegyen.

RIPORTER: Kőszárhegyen?

BIZTOS: Kőszárhegyen. Szabályosan elhordtuk. Ott az egyik legnagyobb markoló, az eltűnt a gödörben. Akkora lukat ástunk.

RIPORTER: És nem volt ott semmi?

BIZTOS: Nem volt ott semmi.

RIPORTER: A pénz meg megmaradt a táskában.

BIZTOS A pénz meg megmaradt, de azon a nyomorult hegyen – azt hiszem – nincs több hely, ahol ilyen mélyre lehet ásni, mert csupa szikla az egész. Azt mondta az illető, emlékszik rá, hogy itt álltak a gödörben, itt ástak, és olyan mély volt a gödör, hogy ő nem ért ki belőle. És sehol máshol nem lehet azon a nyomorult hegyen olyan mélyre ásni. S mindent szétszedtünk és nem találtunk semmit.

RIPORTER: Minek kell történnie, hogy ez fölgyorsuljon?

BIZTOS: A rendőrségnek meg kéne találnia a gyilkost. Valakinek el kéne mondania, hogy hogy vitte ki az országból a tárgyakat. Kéne találni egy – Magyarországon még elrejtett – tárgyat. Vagy Lord Northamptonnak úgy kéne döntenie, hogy ideadja Magyarországnak az ezüstöt.

RIPORTER: Ő ugyan ideadja, de azzal még nem oldottuk meg a rejtélyt.

BIZTOS: Azzal nem oldottuk meg a rejtélyt. Ideadhatja. Még nem döntött úgy. De…

RIPORTER: Valószínűleg nem fog. Nem?

BIZTOS: Hát azért én remélem, hogy úgy fog dönteni egyszercsak, de még nem döntött úgy, valóban.

RIPORTER: Talán úgy, hogyha Magyarország megvásárolja tőle jó pénzért. Nem?

BIZTOS: Mint már mondtam, nincs mit eladnia, mi meg azt gondoljuk, hogy a mienk, tehát nem vesszük meg.

*

(Telefoncsörgés, beszélgetés angolul)

MR. KITUDJAKI: Helló!
RIPORTER: Halló! Itt a Magyar Rádió. Lord Northampton?
MR. KITUDJAKI: Nem, sajnálom, Lord Northampton nem lakik itt. Senki hasonló… sajnálom. Téves szám.
RIPORTER: Köszönöm.

(Telefoncsörgés)

MR. KITUDJAKI: Helló!
RIPORTER: Halló! Én komolyan Lord Northamptonnal szeretnék beszélni. Tényleg rossz a szám?
MR. KITUDJAKI: Ugye, kérem, ön hívott az imént?
RIPORTER: Ó, igen.
MR. KITUDJAKI: Eh, tényleg sajnálom. Lord Northampton?! Senki ilyen valaki nincs itt… nézze…

RIPORTER: Eh…

MR. KITUDJAKI: Őszintén mondom.
RIPORTER: Elnézést.
MR. KITUDJAKI: Rendben.
RIPORTER: Viszonthallásra!
MR. KITUDJAKI: Viszonthallásra!

Mulattató vagy sem, igaz vagy sem, mindenesetre egy nemzetközi dimenziókkal rendelkező, rejtélyes história magyar változatát regéltük, mondtuk és mondattuk itt el. Kicsi részét egy hosszú történetnek, amelyben a volt Jugoszlávia,

nyomában Horvátország, Ausztria, Svájc, Libanon, Anglia, nem utolsósorban az Egyesült Államok is érintettek, amelyben kémek és titkosszolgálatok merülnek fel Kim Philbytől a KGB-ig vagy a CIA-ig, és amely történetbe – úgy tűnik – a hosszú évek során belehaltak sokan. Isten tartson bennünket jó erőben, egészségben, hogy megkezdett munkánkat folytatni tudjuk mindannyiunk kívánságára és kíváncsiságára! Nem utolsósorban épülésünkre és szórakozásunkra, köszönjük szépen.

*H(a)ec Seuso tibi…*Századokig, Seuso, néked tartson…

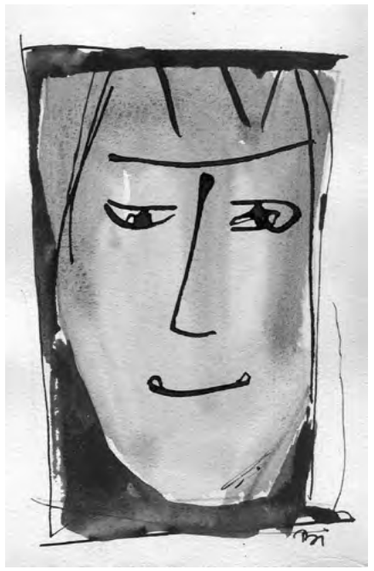
A Sáros tó kincse.

Balázs Attila és Jósvai Lídia Seusónak dedikált műsorát hallgatták.

A Seuso-disztichont több változatban Lator László fordította.
Riportalany:
Hajdú Éva miniszteri biztos
Vukán Béla rendőralezredes
Nádorfi Gabriella régész,
valamint
Horváth György nyugalmazott robbantómester és kedves felesége.
Közreműködött:
Végvári Tamás, Fullajtár Andrea és Kaszás Gergely
Hangtechnika: Kosárszky Péter
Zenei szerkesztő: Molnár András

Köszönet a segítségért Bán Magdának és Sípos Júliának
Rendezte: Surányi András

(Magyar Rádió, 2004.)

BOŽENA PELÁNOVÁ

ČESKÝ KRUMLOV-I EMLÉKEK

Český Krumlov a háború előtt és alatt

Immár négy nemzedék óta élünk Český Krumlovban. Itt éltek nagyszüleim, szüleim, itt élünk mi és manapság már a fiam is. Apám 1892-ben, anyám pedig 1897-ben született. Szüleim gyermekkora, iskoláskora és kora ifjúsága az Osztrák-Magyar Monarchiában telt. Ekkor Krumlov lakosságának kétharmada német, egyharmada cseh volt.

Ekkoriban a cseh gyerekeknek nem volt más lehetőségük, mint a háromosztályos iskola, és ha szakmát akartak, tízévesen a német polgári. A német iskolahálózat viszont teljes volt Český Krumlovban, volt általános iskola, leány- és fiú polgári, nyolcosztályos német gimnázium és továbbképző iskola is. Apám és nagybátyáim is a német polgáriba jártak. Apám gyakran mesélte, hogyan gubbasztott az összes cseh fiú a hátsó padban, egyáltalán nem értve, mit is magyaráz a táblánál a tanár. *Csak a számtant értettük, az könnyű volt* – mosolygott apám –, *azt leírta az ember és aztán kiszámolta.*

A német iskolák legnagyobb büszkesége akkoriban a Szökőkút kertvendéglőbe tett kirándulás volt. – emlékezett apám – *A polgármester a városháza ablakából üdvözölt minket, vele volt a város többi hivatalnoka is, akiknek a feleségeik aztán a Szökőkútban kiszolgáltak minket. Mindenki kapott virslit, kiflit és egy pohár sört. És már akkor, azokban a kisfiúkban, lángolt a hazafias érzés. A német gyerekek, a városi menetelés közben, énekeltek. A cseh iskolásoknak a menetelés során csak akkor volt szabad énekelniük, amikor átlépték a belváros határát. Az egyik felsős fiú azt mondta két osztálytársának, hogy annak, aki nem vesz virslit és kiflit, annak másnap hoz egy darab szalonnát. A két fiú azonnal csatlakozott és így is tettek. Nagy botrány lett a dologból, kicsapás fenyegette őket. Végül aztán valahogy lecsendesedett az ügy, de az erős germanizációval szembeni ellenállás kis szikrája fellobbant.*

Természetes, hogy ilyen feltételek mellett a német lakosság műveltebb és gazdaságilag is erősebb volt. Így persze a cseh gyerekek szülei voltak azok, akik lakást akartak bérelni a német háztulajdonosoktól. Azok gyakorta mondták nekik, hogy, *de aztán német iskolába adják a gyereküket.* Ilyen körülmények között a csehek komoly nehézségekkel találtak lakást. De akár a család, akár a cseh iskola jó alapot biztosított egy egész életre. Milyen sok hazafias dalt ismert anyám, milyen sok Kožíšek-verset, amelyeket én is oly szívesen hallgattam. Azután jött az első világháború. Éheztünk és nyomorogtunk, ahogy az a háborúk idején már csak szokás.

Az írás eredetileg a prágai *Souvislosti* című irodalmi-kulturális lap XVI. évf. 2005 / 2. számában jelent meg.

A háború véget ért, nekünk pedig önálló köztársaságunk lett. Micsoda öröm, micsoda büszkeség! A Rózsa Szállónál elültették a szabadság hársfáját, cseh egyleteket alapítottak, játszott a műkedvelő színtársulat, megszervezték a cseh iskolahálózatot és bálokat is szerveztek. Apám visszatért a háborúból, és e bálok egyikén megismerkedett anyámmal. De még egyszer magára kellett öltenie az egyenruhát és elmenni megvédeni az új állam határait. Megvan nekem az anyámhoz írott egyik levele Frymburkból, ahonnan Szlovákiába indult. *Hiszen a magyarok már egész Dél-Szlovákiát elfoglalták, mire odaértünk* – emlékezett apám.

Minden megváltozott. Cseh általános és polgári iskolát alapítottak, a német polgárit végzett cseh diákok részére pedig megszervezték a cseh polgári esti, 4. osztályát, ahová apám is beiratkozott.

Családom életének legszebb emléke volt a csehszlovák állam létrejötte. T. G. Masarykot egész életükben szerették és egyik korszakra sem emlékeztek vissza olyan szívesen, mint az első köztársaság időszakára. Dolgozniuk és küzdeniük kellett anyagi helyzetük fenntartásáért, néha még a túlélésért is, de micsoda örömmel készültek a nemzeti ünnepekre, Český Krumlov legnagyobb büszkeségére az első köztársaság idején. Minden ember eljött a környékről, hogy színes öltözetükkel gazdagítsák a Krumlovon végigkígyózó, a Jelení kertekbe vonuló menetet.

1929-ben nyitották meg a Špičákon a Masaryk iskolát. Ebbe a tágas, szép épületbe helyezték lassanként a háztartási iskolát és 1935-ben a reálgimnáziumot is. Ide iratkoztam be 1930-ban alig hatévesen én is. És a cseh gyerekeknek már nem volt tilos, hogy menetelés közben teli torokból hazafias dalokat énekeljenek. Különösen a gimnáziumban, a mi torkunkból csendültek fel olyan dalok, mint a *Csehszlovák pántlika*, vagy a *Július hatodika*, mivel az oktatás igen hazafias módon folyt.

A szünidőben pedig eljöttek a prágaiak. Rossz anyagi helyzetben élő gyerekek voltak, akik az egész szünidőt az iskola épületében töltötték. Ha jó idő volt, minden délután tanáraikkal felsorakozva az uszodába mentek és olyan bolondosan néztek ki, amikor a vízbe csobbantak. Krumlovban mindannyian ismertük a vezetőjüket, a feleségét és a kislányukat. Krumlov valószínűleg nagyon a szívükhöz nőtt, mivel minden évben itt voltak.

Milyen boldogok voltunk, hogy van saját Sokol uszodánk, ami szintén az első köztársaság idején épült. A városi uszoda ugyan szép volt, de német. A Sokol uszoda tágas volt. Marešová asszony vezette, aki édes tejet, aludttejet, vajas és körözöttes kenyeret és limonádét is árult. A belépő olcsó volt, sokolosoknak ingyenes, gyerekeknek 30 haléř, a felnőtteknek pedig, úgy emlékszem, 50. Volt kismedence a gyerekeknek és nagymedence, ami nagyon hideg volt, mivel a Chvalšinský patak vizével töltötték fel. Szép volt ott, a krumlovi cseh fiatalság minden szabad percét ott töltötte, röplabdáztak, az uszodát elborította az első szerelmek illata, és betöltötték a szakítások fájdalmas könnyei.

Bár Csehszlovákiában éltünk, gazdasági szempontból nem sok változott. Egy cseh orvos volt, dr. Kulich, aki Schwarzenberg alkalmazottait is kezelte. Ha a csehek cseh fogorvoshoz akartak menni, nem tehették, mivel az összes fogorvos német nemzetiségű volt. A korház főorvosa és az összes többi orvos is német volt. Harmincnyolc német kocsma volt és három cseh.

De egyértelmű volt és a német lakosság is tudatában volt ennek, hogy az iskolarendszer fejlődésével egy idő múlva változás lesz. Így ellenszenvvel viselték, hogy megindult a cseh értelmiségiek beáramlása. Cseh hivatalnokok, szaktanárok, tanárok érkeztek. Bár a gimnázium csak első osztállyal indult, 1938-ban már negyedik osztály is volt, minden évben egy osztállyal szaporodott. A cseh gimnáziumba kezdtek járni a zsidó gyerekek is. A tanárok lettek a hazafias gyűlések fő szónokai, hiszen a cseh kisebbség büszke volt arra, hogy lehetősége van képzést biztosítani a gyerekeinek. A sportjátékokra, amiket az uszodában rendeztek minden héten, a német gimnázium tanulóit is meghívták

és egész délután csehül beszéltünk. Cserébe a német gimnázium tanárai meghívtak minket Rozsypba, ahol a német volt a kötelező nyelv.

Krumlovot sem kerülte el a munkanélküliség, cseh és német családok is voltak azok között, akik nehezen éltek. Azonban ekkoriban még ismeretlen volt számomra a nemzetiségi gyűlölködés. Mielőtt iskolába kezdtem járni, egy nagy házban laktunk, ahol német és cseh családok is éltek, és nem emlékszem, hogy veszekedések lettek volna. Mindannyian barátsággal viseltettünk egymás iránt. 1930-ban a szüleim házat építettek és abban anyám kis hentesüzletet nyitott, 1933-ban apám kocsmaengedélyt kapott, németek és csehek is jártak hozzánk. Gyakran hallottam a konyhában, ahogy valaki az apámat hívja: *Kommen Sie zu uns, was ist Neues*. Apám tökéletesen tudott németül és ez így volt más cseh és német vállalkozásoknál is. Az emberek néha több nemzedék óta ismerték egymást. Házak épültek, németek és csehek. Ideköltöztek Marekék, a kitűnő cseh építészék, megjelent a cseh rendőrség, új üzletek nyíltak, közöttük sok cseh is. Megindult a fellendülés. A gimnázium új osztállyal bővült és ismét örömmel vártuk a nemzeti ünnepet. 1937-et írtunk.

A légkör azonban lassan, de biztosan megváltozott. A németek nagy farsangi felvonulást rendeztek, melyben ott menetelt a kifigurázott Beneš elnök és más demokratikus államférfiak is. A csehek félni kezdtek, hogy mi jöhet még. Apám este elküldött a vonathoz az A-Zet újságért, amit nemcsak ő, de sok vendég is türelmetlenül várt.

Erődítmény épült. Hora tanár úr, a gimnázium igazgatója pedig arra emlékeztette a polgárokat a gyűléseken, hogy nem vagyunk egyedül, a világ legerősebb államai állnak mögöttünk. Krumlovba is érkeztek a náci terror elől menekülő emberek Németországból. Máig emlékszem, amikor anyám kifesttette a konyhát: egy szemüveges fiatalember jött, aki a sima falra felvitt néhány pontot, majd az ecsetjével a pontokból fészkeket, repülő madarakat és másokat kezdett varázsolni. Anyám azt mondta: *Ő akadémiai festőművész, egy rendes festőműhely alkalmazottja, elmenekült Hitler elől és most ebből él.*

A német lakosság kezdte kerülni a cseh üzleteket és a cseh lakosság is a németeket. Beszéltek Dachauról és a Hitler által felállított koncentrációs táborokról, de e szavak valódi tartalmát ekkor még nem ismertük.

Néhány hónap elteltével a csehek és a németek már összebékíthetetlen csoportokat alkottak. A németek ügyük győzelmét várták, a csehek pedig tudták, hogy itt a határvidéken a puszta létükről van szó. A kocsmában az erődítményeinkről, a kiváló pilótákról folyt a beszélgetés, és az erős hadseregről, melyre büszkék voltunk. A német hadsereget lebecsülték, még olyanok is voltak, akiknek eszébe sem jutott, hogy győzhet. Bár feszült volt a helyzet, az igazi feszültség csupán a májusi mozgósítást követően jelentkezett. A krumlovi csehek örvendeztek. Úgy tűnt, meg vagyunk védve. Gyakrabban találkoztak esténként a polgárok a főtéren, a cseh rendőrök is szervezettebbé tették a működésüket. Még olyanok is voltak, akik minden este a főtérre jártak.

Eljött a nyár. Elmúlt a nemzeti ünnep. Gondolatainak ingadoztak, egyik nap tele voltunk reménységgel, másnap feszültséggel és szomorúsággal. *A háború szörnyű dolog* – mondta apám –, *de mi lesz velünk, ha megadják magukat?* Az üzlet csak lassan indult be és sok gazdasági probléma is volt.

Mint minden évben, ismét fellobbant a Třešňovcén a Husz János máglyahalálára emlékező tűz, ahol ismét a „Lángra lobbant a határ…”-t énekeltük. Az iskola, mint rendesen, szeptember elsején kezdődött. Újra a latin szavakat magoltuk és nem voltak elnézőbbek velünk. Fel lettünk készítve a háborúra, hazafias nevelésünk pedig arra irányult, hogy örömmel és szívesen helyezzük fiatal életünket a haza oltárára. A feszültség tovább nőtt.

A német iskolák közös felvonulást szerveztek a városban, a Špičákra, a Masaryk iskolához. A gyerekek német jelszavakat skandáltak. Az igazgatónk és a pedellus szaladt biztosítani az iskola bejáratát, nekünk pedig megtiltották, hogy közel menjünk az ablakokhoz, de mi mégis odamentünk, annyira, hogy láttuk, ahogy a menet eleje szétnyílik az előkertnél, ahol T. G. Masaryk szobra

állt és minden gyerek, aki odaért, leköpte a szobrot, gyalázkodó szavak kíséretében. Végtelennek tűnő menet volt.

Azután elkövetkezett a második mozgósítás és az iskolát bezárták. Azok a nők és gyerekek, akiknek voltak rokonaik az ország belsejében, elhagyták Český Krumlovot, azzal, hogy amint lecsillapodik a helyzet, visszatérnek. Anyámnak rengeteg dolga volt. A hátramaradt férjek csatlakoztak állandó kosztosainkhoz. Elérkezett október 28-a. Anda nagynéném, anyám testvére elhatározta, hogy én és az ő két gyereke elmegyünk nagyanyánkkal Křtinovba, ahol a nagyanyám testvére élt egy kis gazdaságban. A nagynéném megrendelte az autót, anyám pedig becsomagolta a bőröndömet. Rakott bele néhány tábla étcsokoládét, az üzletben pedig leakasztott a kampóról egy magyar szalámit. A többi szükséges dolog mellé még odarakta azt a ruhaanyagot, amit karácsonyra kaptam. A kezembe nyomott 200 koronát és könnyekkel teli szemmel azt mondta: *Ne légy szomorú, azonnal visszajössz, amint ez elmúlik.* Szomorú voltam, először hagytam el az otthonom, de mindenki olyan feszült volt, hogy nem mertem sírni. Így hát elhagytam Krumlovot, egy rövid szünettől eltekintve, hét hosszú évre…

Křtinovba kis falu volt templommal. Kedvesen fogadtak minket, mivel rendes emberek voltak. *Add a nagynénédnek a ruhaanyagot és azt a magyar szalámit* – mondta nagyanyám. Nem messze, Týn nad Vltavounál, Červený Vrchben élt nagyanyám testvére a családjával egy kisebb gazdaságban.

Ott megtudtam, hogy aláírták a müncheni megállapodást és megindult a határvidékről a tömeges menekülés. A szüleimről nem tudtam semmit. Karácsonykor, amikor találkoztunk, anyám elmesélte, mit éltek át. A hivatalok fel voltak készülve a kitelepítésre és a megállapodás aláírása után gyors ütemben kitelepítették őket. A lakossággal közölték, hogy az utolsó vonatot az esti órákban indítják útnak, hiszen a dombok között ott vannak Heinlein pártjának tagjai, és az a veszély fenyeget, hogy lőni fognak. Az emberek tömegesen menekülni kezdtek, azzal, amit éppen magukkal tudtak vinni. Anyám felkapta a kosarat és az üzletből belerakott két nagy kenyeret, valami harapnivalót és azt mondta apámnak: *El kell mennünk.* Apám tiltakozott: *Én itt maradok. Tudom, hogy megy az a háborúban - koldusok leszünk.* Átszaladt anyám testvére, Anda, hogy az ő férje, akinek nagy péksége volt Český Krumlovban, szintén nem akar elmenni, csak ha már nagy baj lesz, állítólag akkor menekül majd Mirkovicébe. Így szerencsétlen anyám elszaladt Filip forgalmista úrhoz (remélem, jól emlékszem a nevére), akinek hazafias gondolkodása közismert volt az állomás környékén. Biztosította anyámat, hogy nyugodtan szálljon vonatra, elő van készítve még egy szerelvény, a vasutasoknak, amelyik éjfélkor indul és apámat nem hagyják ott.

Anyám és testvére, Anda az esti órákban elvergődtek a České Budějovice melletti Rožnovig. Ide ment férjhez harmadik testvérük és egy kisebb villájuk volt itt. Reggelre megérkezett apám is, Filip úr állta a szavát és magukkal hozták őt. Az ő vonatukra már lőttek a dombokról.

A szüleim egyetlen gondolata az volt, mi lesz tovább. Mindenüket Krumlovban hagyták. Anyámnak két disznója volt az ólban, az udvaron pedig egy sereg libája, kacsája és tyúkja. Reggel apám elsétált a II. Přemysl Ottokár térre, ahol a harangtoronynál találkoztak az emberek, hogy újabb híreket szerezzenek a helyzet alakulásáról. Néhány nap múlva megtudta, hogy vonatot indítanak Zlatá Korunába és onnan gyalog már el lehet jutni Krumlovba. *Elmegyek* – mondta anyám. Apámnak fiatalkorában gerincsérülése volt, így a hosszú gyaloglás nagyon fárasztotta. Anyám a legrosszabbra számított, arra, hogy „kicsiny gazdasága" már csupa felfordulás. De mégsem. Legjobb barátnője, Fischerová asszony, aki cseh volt, a férje pedig demokratikus gondolkodású német, és együtt kezdték kialakítani kis gazdaságukat, lakatost hivatott és naponta járt a férjével etetni az állatainkat.

A földszintet részben kifosztották. Néhány nap múlva vonatot indítottak egészen Český Krumlovig. Apám ezt kihasználva, hazaindult. Amikor

leszállt, látta, hogy az állomáson valakik utasításokat osztogattak, a krumlovi németek az állomás előtt sorba állították a leszálló utasokat. Hirtelen egy hangot hallott maga mögül: *Szervusz Franzi - várj csak, ne állj be a sorba, gyere ide.* Az egyik osztálytársa volt az a német polgáriból. *Várd meg, amíg elmennek, aztán menj haza, hátul, hogy senki se lásson meg.* Apám így kerülte el a börtönt.

A menet elment a budějovicei kapuig, ahol elosztották az embereket, egyik részüket ide, másik részüket oda. Az első csoportot elengedték, a másikat pedig bebörtönözték a kastélyban. Nem voltak kevesen. Mrázek úr, a molnár, hat teljes hétig ült, mire szabadon engedték.

Eközben a feldíszített és kicsinosított Krumlov a német hadsereg bevonulására várt. Az elit had érkezett, a kereszteződésben, a kocsmánk előtt is megállt néhány autó. Katonák szálltak ki belőlük és berontottak a kocsmába. Semmit nem kérdeztek, csak forró vizet vettek a tűzhelyről és mosakodni, borotválkozni kezdtek. Anyámnak a konyhában, a falon volt egy kis szekrénye, cseh feliratokkal a rekeszein, ahogy az a fiatalkorában divat volt. Ekkor belépett a kocsmába sörért egy német kislány. Az egyik katona megkérdezte: *Tudsz csehül?* Amikor a lány azt válaszolta, hogy nem, elnevette magát és azt mondta: *Jól van. Egy csirkét nem tudnék megölni, de ha egy csehet ölnék meg, büszke lennék rá!*

Az apám pincéjéből elfogyott a sör, így anyámmal először mentek a városba rendelni. Apám apja negyven évet töltött a Schwarzenberg sörgyárban az életéből, apám pedig egész fiatalkorát, mielőtt megnyitotta volna saját kocsmáját. Anyám családja is a Schwarzenberg uradalomhoz kötődött, az apja intéző volt, testvére pedig földmérő. Apámat a sörgyárban mindig szívesen fogadták, most azonban mintha senki sem vett volna róla tudomást, a városban pedig meghallotta, amint valaki azt mondta: *Der Valkony ist da, er ist nicht eingesperrt.* Anyám úgy emlékezett, hogy azt gondolta ekkor: csak haza, csak haza, el innen. De hol volt ez a haza? Elmenekültek apám idős, csaknem nyolcvanéves szülei, apám nővére a férjével, anyám bátyja a családjával, apám Karlovy Vary-i testvére, anyám nővére. Így a szüleim vágya České Budějovice volt, ahol mindannyian összegyűltek.

Az első emeleti lakást lefoglalta a hadsereg. Teljesen be volt rendezve, mivel a bérlők, a Suchý család, üres kézzel menekültek el. A lakást kitakarították, a berendezést a kugli-terembe pakolták, a helyükre pedig beköltözött Ertl úr, osztrák altiszt, fiatal feleségével. Kedves emberek voltak. Ertl asszony azt mondta anyámnak, hogy a szülei sírtak, amikor a németek megszállták Ausztriát.

Megkezdődött az iskolai könyvtár cseh könyveinek égetése. Ertl úr elhozott egy könyvet anyáméknak, hogy talán tetszene a lányuknak. Nem is tudta, mit mentett meg, T. G. Masaryk *A világforradalom* című műve volt. A hadsereg és a német rendőrség bevonulásával abbamaradtak a letartóztatások. A kocsma az itt maradt csehek központjává vált, eljöttek az asszonyok, néha az apjukkal, hogy elvigyék a bútoraikat, gyakran igen nehezen szedték össze a lakásokban hagyott holmijukat.

A rendőrségen gyűltek a Český Krumlov-i németek feljelentései és lassan már nem volt nap, amikor a rendőrség nem jött vizsgálódni. Apám emlékezett, hogy nyílt az ajtó és jöttek be a rendőrök pisztollyal a kezükben. Az asztalnál egy csoport cseh ült és mindegyikükre ráfogták a pisztolyt: *Kik maguk!* Aztán megparancsolták, hogy apám menjen velük átkutatni a házat a pincétől a padlásig, pisztollyal a hátában. *Bejelentést kaptunk, hogy itt cseh tanárokat rejtegetnek. Persze nem volt ott senki, de ha valahonnan véletlenül kiszaladt volna a macska, azok az emberek engem lelőnek.* Ertl úr azt mondta apámnak: *Valkony úr, ne féljen, életben marad, minden héten idehozom a katonáimat és a barátaimat is, szintén osztrákokat, tele lesz a kocsma.* És így is tett, de csupán egyszer. Másnap odajött és azt mondta: *Ne haragudjon, de azt a parancsot kaptam, hogy nem léphet be önökhöz katona. Ezzel egy időben megjelentek olyan plakátok is, miszerint, aki belép a kocsmánkba, azt elbocsátják.*

A szüleim csak arra tudtak gondolni, hogy elkerüljenek onnan. Csele-

kedni kellett. De hogyan? Krumlovon haladt át a demarkációs vonal, a vasútállomáson határőrök álltak. A másik oldalon, Krumlov határán, Domoradice u Cibulkůnál a cseh határőrök pedig elmenekültek.

A nagymama visszatért velünk Máňa nénihez. Október 10-e lehetett, semmit nem tudtam a szüleimről és Máňa néni azt mondta: *Voltunk a rožnovi iskolában és beirattunk téged a negyedik polgáriba.* Gyorsan beilleszkedtem a társaságba, hiszen a krumlovi gimnázium sokkal erősebb volt, így már tudtam a tananyagot.

Anyám úgy döntött, hogy határátlépési engedélyt kér České Budějovicébe és ott utánanéz, ki lehetne-e bérelni egy szabad kocsmát. Hallotta, hogy a határátlépési engedélyeket valami Högerlik úr állítja ki, aki nem krumlovi volt, de szudétanémet. Az engedélyeket nem akarta kiadni, mindenkivel szörnyen kiabált… Anyám beállt a várakozók sorába és azt az indokot adta elő, hogy České Budějovicében van a kislánya és meg kell őt látogatnia. Szörnyen kiabált vele, de végül odaadta az engedélyt. Csak rövid látogatás volt, megtudta, hogy a sörgyárnak van egy kibérelhető kocsmája és a protivíni Schwarzenberg sörgyár is vásárolt České Budějovicében egy túlságosan eladósodott kocsmát, amit rendbe fog hozni. Nagyon boldog voltam, amikor viszontláttam anyámat. Anyám vidáman tért haza, hogy van remény elhagyni Krumlovot. Persze újra határátlépési engedélyt kellett kapni, a Protivínbe jutáshoz, mindent megtudni és megtárgyalni a dolgokat. Jól tudták, hogy Högerlik ilyen gyorsan nem ad engedélyt. A feljelentések csak gyűltek és a szüleim kétségbeesése is nőtt. Egyszer csak bejött a kocsmába a Schwarzenbergék egykori sofőrje, szintén cseh, és beszélgetés közben megemlítette, hogy folyton České Budějovicébe jár. Anyám csodálkozva kérdezte: *Hogy jutott el oda? – Van útlevelem. – Ki adta magának?* – Döbbent meg apám. *Ha nem kellett optálniuk és továbbra is csehszlovák állampolgárok maradtak, elküldenek a bécsi konzulátusra egy fényképet és a papírokat, ők pedig küldik az útlevelet.* Micsoda öröm. Mindent beszereztünk, lefényképeztettük magunkat és rövidesen megérkezett az útlevél. Apám elment Protivínbe. A tárgyalásokon ígéretet kapott, hogy lehetséges volna a kocsma bérbevétele, de a felújítás nem lesz gyors.

A krumlovi sörgyárban már nem volt olyan rossz a légkör. Apámból egyszerre újra kocsmáros lett, akinél mindig jól kezelt schwarzenbergi sör volt és pontosan fizetett. A sörgyár vezetője megígérte, hogy segít a tárgyalások során. Amint elrendeződik a dolog, a sörgyár segít bérlőt keresni a krumlovi kocsmájába és igyekszik ellenőrzést gyakorolni. Nagy megkönnyebbülés volt, kis fénysugár, ami megvilágította a nehéz napokat.

Hidegzuhanyként hatott a hír, hogy Högerlik tudomást szerzett az emberek útleveleiről, és rendelkezést adott ki, hogy az útlevél önmagában nem elég, a határátlépési engedély is szükséges hozzá. És persze újabb tárgyalásokra volt szükség, el kellett menni Protivínbe...

A ketrec bezárult – lehetetlen volt itt élni, és innen elmenekülni is.

Karácsony előtt anyám ismét megpróbált engedélyt kérni, indoklásként azt hozta fel, hogy jön a karácsony és a kislánya České Budějovicében jár iskolába. Nagy ordítozás után megkapta az engedélyt, azzal, hogy vagy elhozza a lányát, vagy ő is ott marad. Anyám eljött. Gyorsan elment még Protivínbe, mindent megbeszélni. Azután elment az iskolába, hogy kivegyen engem. Az iskolában megkedveltek, amióta odajártam, és nem szívesen engedtek el. Majd visszamentünk arra a helyre, ami valaha az otthonomat jelentette. Volt határátlépési engedélyem, amit a bácsikám szerzett, aki a járási hivatalnál volt hivatalnok és apám testvérének a férje volt. Szintén menekültek. Olyan engedély volt, amivel karácsony után vissza is mehettem.

Az állomáson a vámnál már várt a rendőrség, az engedélyt elvették, este pedig azt mondták apámnak, hogy amennyiben tovább akarok tanulni, a német gimnáziumban tehetem, Krumlovban.

Tehát újra otthon voltam. Szomorú karácsony volt. Kis karácsonyfánk volt, ajándékok nélkül, anyám pedig folyamatosan sírt Karel Čapek halála

miatt, de lelke mélyén remélte, hogy megpróbáltatásaink a végéhez közelednek.

Karácsony és Újév között, egyik este a kocsma ajtajában megjelent egy asszony, akit évek óta jól ismertünk. Német volt, adventista, tehát olyan szekta tagja, amit Németországban betiltottak. Kis, ősz hajú szerencsétlen öregembert vonszolt magával. *Valkony asszony, itt találtam ezt az embert, az árokban feküdt, teljesen betemetve hóval. Tartsák itt, különben megfagy.* A kocsmában egy nagy amerikai kályha ontotta a meleget, e mellé ültettük. Apám bejött a konyhába: *Hiszen ez egy zsidó* – és megmondta a nevét is, azelőtt az idősek otthonában lakott. – *Istenem, hogy került ide?* Akkor még nem hordtak csillagot, nem beszélt, egyáltalán nem is tudta, mi történik vele. Valószínűleg az a gondolata támadt, hogy elmegy České Budějovicébe, nyilván elvesztette az időérzékét, nem jutott el addig és az árokba esett. A szüleim bezárták a kocsmát, anyám kokszot tett a tűzre, hogy reggelig égjen a kályha és hagytuk ott üldögélni. El-elszundított. *Holnap, ha kialudta magát* – mondta apám –, *talán megtalálja a visszafelé vezető utat.* Anyám reggel még ki sem takaríthatta a kocsmát, már itt volt a rendőrség. *Hol az a zsidó, akit itt rejtegetnek? Itt ül* – mondta anyám –, *hogy zsidó-e, azt nem tudjuk. Öregember, reggelig megfagyott volna kint. – Elvisszük.* És felemelték a kis zsák szerencsétlenséget, és elmentek.

Újév után eljött a sörgyár vezetője, hogy megmondja apámnak, mit hallott a városi szállodában: *El akarják venni a koncessziójukat, muszáj gyorsan kiadni a kocsmát, a sörgyár segíteni fog ebben. Sok érdeklődő jelentkezik.* Így esett a választásunk Mann úrra, a sörgyár pedig előkészítette a szerződést. Január eleje volt. Egyik reggel bejött a kocsmába egy barna bőrkabátos ember. Ma is látom magam előtt. *Ez valami gestapós* – mondta anyám, amint kinézett a kis ablakon a konyhából a kocsmába. Leült a rádióhoz és zenét hallgatott. Rendelt valamit, majd az asztalához hívta apámat, és azt mondta neki németül: *Bécs város közelében lakom és ott azt mondták nekem, hogy a vasútállomásnál van egy cseh kocsma, és inkább ne járjak oda. Ezért jöttem. Segítségre van szükségem, el kell jutnom Csehországba, de nem tudom, hogyan. Spanyolországból menekülök.* Aztán megkérte apámat, hogy menjen vele a vécébe és megmutatta neki a be nem gyógyult sebét. Apám azonnal hitt neki, leírta, merre vezet a demarkációs vonal, České Budějovicében pedig doktor Burešt ajánlotta neki, aki majd segít. Milyen hiszékenyek voltak az első köztársaságban nevelkedettek!

Eljött az este, szinte ma is látom. Újra nyílt az ajtó és ismét belépett rajta az a bőrkabátos ember, odaült a rádióhoz és bekapcsolta a zenét. Azon nyomban egy csapat ember jött be a kocsmába. Egy idős krumlovi kereskedő, aki Hitler nagy követőjévé vált, és három fiatalember. Leültek egy asztalhoz, apám pedig bejött a konyhába és azt mondta: *Mi történik, hogy idejöttek?* A férfi tovább ült a rádiónál és hallgatta a zenét. A krumlovi kereskedő hirtelen felugrott és azt mondta: *Ez az ember francia zenét hallgat.* Ő németül válaszolt neki: *A zene nemzetközi.* Felállt, fizetett és elment. A kereskedő újra felugrott és azt ordította: *Das war ein Kommunist. Nem ismerem* – mondta az apám – *azt hittem, önökkel jött.* A fiatalemberek folyton kiszaladgáltak, valamit suttogtak, aztán visszajöttek. Nyílt az ajtó és belépett rajta egy civil ruhás rendőr. Vörösbort rendelt, komoran nézte a krumlovi csoportot, majd így szólt: *Az a kocsma, ahová én belépek, nem lesz szétverve.* Megitta a borát és elment.

Adjon még bort! – kiabált a már meglehetősen részeg kereskedő. – *Maga itt légiós találkozókat tartott, ezt meg azt csinált…* Szörnyű ordítozás volt. Rémülten kiszaladtam az udvarra és ott álltam a hóban. Anyám bement és azt mondta: *Kérem, kérem, ne ordítozzon, a kislányom kint áll a hóban és egészen reszket. Uraim, hiszen maguknak is vannak gyermekeik. Igen, van* – ordított tovább – *és érte is harcoltam.* Minden poharat, amit kiivott, összeroppantott a kezével. Tizenkét órakor záróra lett, a kocsma pedig bezárt.

Mann úrnak, az új bérlőnek, ezen a héten kellett átvennie a kocsmát. Az egész affér hátterét csak később ismertük meg. Mann egyszer a városban járt és bement ehhez a kereskedőhöz egy kicsit beszélgetni. Ott gyülekeztek azok a fiatalok, és éppen arról beszéltek, hogy mit fognak este tenni. Egyesek

bejönnek hozzánk és a többiek, amint besötétedik, kövekkel beverik az ablakokat. A tervük ez volt: ők jó szándékkal jöttek, de megtámadták őket. A bérlőnk tiltakozott: *Azt már nem, én veszem át azt a kocsmát, és nem akarok romokat kapni. Micsoda?* – mondták a fiúk –, *hát Linzben is ezt csináltuk!* A bérlőnk elment a rendőrségre, hogy nézzenek körül nálunk.

Másnap a kiürített földszintről átpakoltuk a dolgokat a kuglizóba, mi magunk pedig átköltöztünk a két padlásszobába és Mann úr kezdhetett is. Lent, a kocsmában fellendült a forgalom. De minket ez már egyáltalán nem érdekelt, csak el innen, el innen. Engedélyt kellett kérni, hogy átköltözhessünk a Cseh Köztársaságba. Az engedélyt megkaptuk, kifizettük a „fluchtstajert" (a menekülési adót) és legalább kissé optimistábban láttuk a jövőnket. Még hiányzott a prágai engedély a Csehországba költözéshez. Megírtuk a kérvényt és már csak azt vártuk, hogy megérkezik az engedély. Eltelt a január és a februári napok is egymás után peregtek. Az engedély csak nem érkezett meg. Várakozásunk és tétlenségünk közben nehéz lépteket hallottunk a lépcsőn. *Ki jön hozzánk?* – csodálkozott anyám. Kinyílt az ajtó és ott állt a vajkészítő, idősödő szudétanémet Hořicéből. Amióta anyám 1930-ban megnyitotta az üzletet, hétről hétre eljött, a hátórás vonattal, kosárral a hátán és vajat, illetve túrót szállított az üzletbe. Már állandó megrendelői is voltak, körbejárta őket és a készlet eladása után visszament Hořicébe. Most kihúzott a táskájából egy darab vajat és így szólt: *Frau Valkony, ne féljen, nem hagyom, hogy éhen haljanak.* Anyám sírni kezdett és elbúcsúztak egymástól.

Eltelt a február is, és az engedély nem érkezett meg. A trojicei vámosok tudtak a problémánkról, és végül megüzenték: *Jöjjenek, átengedjük magukat az engedély nélkül, majd pótlólag benyújtják.* Gyorsan üzentünk Božkovský úrnak, a gépkocsivezetőnek, Rájovba, hogy március 13-án jöjjön, és költöztessen át minket. A rakodásnál ott kellett lennie a pénzügyőrnek, hogy ellenőrizze, mit viszünk magunkkal. A német vámon és a trojicei csehen is simán átjutottunk. Trojicében volt egy kocsma és apám köszönteni akarta a kollégáját és megköszönni a vámosoknak, hogy elénk jöttek. A Budějovicébe vezető út olyan örömteli volt, mint amikor az elveszett fiú tér haza. Az anyagi helyzetünk viszont bizonytalan volt, végig a félretett pénzünkből kellett élnünk, ami nem volt sok.

A protivíni söröző nagyon szép, régi épület volt, mérhetetlenül magas mennyezettel. Volt nagyterem, csapszék, konyha, három szoba és még néhány ablaktalan kis helyiség, különböző dolgok tárolására. Nagy, boltíves pincéje, világos mosókonyhája volt és felettük, az épület homlokzatánál a terasz húzódott. Az épülethez széles lépcső vezetett az előkertből.

Amire České Budějovicébe értünk és kipakoltuk a dolgainkat, már este volt. A nagyterem ki volt ürítve, anyám azonnal felállította az ágyakat és kicsomagolta az ágyneműt. *Feküdjünk le, holnap is lesz nap* – mondta apám. Anyám rögtön fedelet biztosított a bátyjának, akit leszereltek és szintén Český Krumlovból menekült.

Reggel apám elment a Schwarzenberg palotával szembeni építési igazgatóságra, hogy megtudakolja, mikor kezdődik a rekonstrukció és körülbelül meddig fog tartani. Oda is érkezett néhány Český Krumlov-i menekült és igen segítőkészek voltak.

A szívünkben napsütés volt, de ez csak egy napig tartott. Elkövetkezett március 15-e, és nagy hóvihar közepette elfoglalta České Budějovicét, ahogy az egész második köztársaságot is, a német hadsereg. De most nem a gyűlölet szigetén éltünk, barátokkal voltunk körülvéve, akik az események miatt szintén szomorúak voltak.

A pénz fogyott, apám az építési igazgatóságra szaladgált, hogy induljon már az építkezés. Végre elkezdték felszedni a deszkákat a padlóról. A nagyteremben kezdődött a munka és mi a csapszékbe költöztünk, majd a konyhában folytatódott. Így ment egészen május 15-ig, amikorra az átépítésnek készen kellett lennie. Kicserélték a padlót, kifestettek, mázoltak, a konyhába egy szép nagy kék cserépkályhát állítottak, átfestették a homlokzatot.

Eljöttek az urak Protivínből is, hogy megírják az új szerződést. Az élet ment tovább és élni muszáj volt. A rádió már nem a kocsmában szólt, hanem a konyhában, hogy külföldi adókat lehessen hallgatni. Anyám minden este lekuporodott hozzá, néha pokrócot terített a fejére, hogy ne látszódjon a villogó fénye és hallgatta, hogyan hangzik fel a „Halló, halló, London jelentkezik." Reggel pedig a konyhában tájékoztatta a legmegbízhatóbb ismerőseit és mindannyian azt mondogattuk: *Nemsokára kirobban.*

České Budějovicében sok krumlovi menekült volt, akik örültek az üzletünknek. *Hát* – ingatták a fejüket –, *nem tudjuk, hogy fogsz boldogulni. A budějoviceiek nincsenek hozzászokva a protivíni sörhöz, csak ezt a budějoviceit isszák.* Anyám erre mindig ezt válaszolta: *Na, talán a megélhetéshez elég lesz. Semmi mást nem szeretnénk, csak túlélni, az egésznek úgyis hamarosan össze kell omlania.*

És apám azt mondta anyámnak: *Melegíts egy nagy fazék vizet, megtisztítjuk a csöveket.* Apám ennyire pedáns volt. Kihúzta a csöveket a csapszékből, elővette a spongyát és a különleges pumpát, amit Krumlovból hozott magával. Aztán bedugta a spongyát a csövek nyílásába és olyan hosszan pumpálta, amíg minden hajlatot el nem ért és fürgén ki nem ugrott. Azután új víz, új spongya, amíg anyám így nem szólt: *Hányszor fogod még csinálni.* Apám elkomorodott és azt mondta: *Amíg tiszta nem lesz a víz. Hiszen ezek a csövek évek óta nem voltak kitisztítva. Ki inna ilyen sört.* Amikor végzett, kitöltötte az első korsót, majd a másodikat és a magasba emelte, megnézte az áttetsző folyadékot, beleivott és így szólt: *Így már jó.* Krumlovban is arról volt híres, hogy jó söre van és erre büszke is volt.

A szüleim ötezer koronás, kamatmentes kölcsönt kaptak a kocsma beindításához. Anyám új, olcsó függönyöket vásárolt a kocsma termeibe, apám pedig új korsókat, mivel a régiek Český Krumlovban maradtak.

A kocsma május 15-én megnyílt. Itt voltak a krumlovi barátaink, akik elhozták ismerőseiket, de voltak más vendégek is, akik állandó vendégek lettek anyám konyhájában is. A kosztosok száma nőni kezdett, anyámat pedig hamarosan olyan szakácsnőként emlegették, aki képes az ételhez azt az igazi „zamatot" adni.

Nem győzte egyedül. Nekem is ki kellett vennem a részem a munkából, meglehetősen fiatalon.

A Heydrich elleni merénylet után hiába vártuk, hogy Filipová asszony és Kostohtyzová kisasszony átjönnek a postáról ebédelni. Csakhamar megtudtuk, hogy letartóztatták és agyonlőtték őket. Nevükre máig emlékeztet egy emléktábla a budějovicei postán.

A háború lassan a végéhez közeledett. Elkövetkezett március 24-e, a České Budějovice-i légitámadás. A protivíni söröző pincéit óvóhellyé nyilvánították.

Az óvóhelyre egyelőre nem jártunk, bár szóltak a szirénák. De a március 23-i légitámadáskor eltalálták a vasútállomás épületeit és a mentőautók mellettünk mentek el. Így amikor 24-én újra szólni kezdtek a szirénák, gyorsan leszaladtunk a pincébe. Lejött a pincébe a szomszédban lakó öttagú család is, összesen mintegy tizenöt ember gyűlt ott össze. Telitalálatot kaptunk. Nyolc ember a helyszínen meghalt, a szüleim és anyám testvére súlyosan megsebesültek. Én sértetlenül megmenekültem.

Miután kiengedtek a kórházból, a Filip család nyújtott nekünk segítséget, a České Budějovice melletti Vyhlídekből. A szüleim megvakultak, megégett a szaruhártyájuk, apám a robbanás után szinte járóképtelen volt. A konyhában szabadítottak fel nekik két ágyat és elhívták Pravečka doktor urat Lišovból, aki aztán minden nap eljárt. Három hét után levette a kötést a szemükről és a szüleim újra láttak, amit mennyei ajándéknak tekintettek. Apám nagyon nehezen járt, és mindketten eléggé rossz egészségi állapotban voltak.

Nem akartunk visszaélni ezeknek a kedves embereknek a vendégszeretetével, így, amilyen gyorsan csak lehetett, vissza kívántunk térni Český Krumlovba. Június 17-én mentünk haza, ugyanabba a házba, ahonnan majd-

nem hét évvel azelőtt elmenekültünk.

Ha valami személyeset is megemlíthetek, visszaemlékezésem e részét Masaryk egy mondatával zárnám, Karel Čapek *Beszélgetések T. G. Masarykkal* című kötetéből. A mondat így szól: „*Mindig az a legfontosabb, hogy a nagy nemzetek hagyjanak a kicsiknek békét.*“

Český Krumlov a háború után

A háború vége Vyhlídkyben ért minket. Praveček doktor már nem járt hozzánk. A szüleim lassacskán felépültek. Apám már mindkét lábát tudta használni és a ház körül sétált, azt mondogatta: *Ma már tíz méterrel messzebbre jutottam.* Anyámnak begyógyultak a sérülései a homlokán, de nagy heg maradt utánuk. A bombázás következményeként az arca tele volt kis piros foltokkal, az emberek azt a tanácsot adták neki: *Plasztikáztatnia kéne.* De optimista anyám erre azt válaszolta: *Ezzel már nem foglalkozom, az a fő, hogy mindannyian túléltük.*

Az országúton, Vyhlídky mellett, vonult el a Vörös Hadsereg, egy része a Mrhal halastónál szállásolta el magát, éppen Vyhlídky mellett. Mindannyian örültünk, hogy már magunk mögött hagytuk az összes szörnyűséget.

A protivíni söröző pincéje a bőröndöt is maga alá temette, amit odavittünk magunkkal, ahogyan elrendelték. Abban volt minden iratunk, nem csupán a személyesek, de a krumlovi ház papírjai is. Anyám azt mondta: *Már kicsit jobban érzem magam, és ha valahogy Budějovicébe juthatnék, Máňa testvérem és Florián sógorom segítenének nekem körülnézni a romok között, nincs-e ott véletlenül valahol az a bőrönd.* Filip úr fia, aki teherautóval járt, magával vitte anyámat. Jött Máňa testvére a férjével, szerszámokkal és szerencséjük volt. Az omladék alatt megtalálták a vulkánbőröndöt.

El kéne menned – mondta apám – *Budějovicébe, a bácsikádhoz, hogy hogyan is állunk Krumlovval.* Egész idő alatt mindig gyalog tettem meg ezt a hosszú utat, Hlinová Horán és Rudolfovon át egészen Pražské Předměstíig, ahol az apai nagynénéim és bácsikáim laktak. České Budějovicét a Vörös Hadsereg szállta meg, Český Krumlovot pedig az amerikaiak. A demarkációs vonal Kamenný Újezdnél húzódott, a vám keresztezte a főútvonalat.

Nemsokára – mondta a bácsikám – *autóbusz megy Krumlovba, hogy a tisztviselők átvegyék a hatalmat.* A bácsikám is arra számított, hogy visszatér Český Krumlovba, ahol egész életében a járási hivatalban dolgozott. *Be kell majd szerezned minden iratot, de mindenekelőtt menj el a Vöröshadsereg parancsnokságára, hogy állítsanak ki neked határátlépési engedélyt, máskülönben nem engednek át téged a vámosok Kamenný Újezdnél.*

Így aztán június elején, egy délután a széles országúton České Budějovicébe szaladtam, a kedves nénikéimnél aludtam és reggel a bácsikámmal Český Krumlovba indultam autóbusszal. A Kamenný alatti sziklák mindig illatoztak a virágzó orgonák, lassan már elvirágoztak, én pedig mindezt újra láttam, a hat évvel ezelőtti elválás után. A Járási Közigazgatási Bizottság Plešivcében, Spir gyáros háromemeletes villájában székelt. Spir zsidó volt és nem tért vissza Český Krumlovba. A Járási Közigazgatási Bizottság elnöke M. Sedlák volt, a helyi közigazgatási bizottságé pedig F. Švamberk. Mindketten hosszú éveket töltöttek koncentrációs táborban. *Menj el az elnökhöz, már mindenki tudja, min mentetek keresztül. Segíteni fognak* – mondta a nagybátyám.

A tolmácshoz irányítottak. Český Krumlov amerikai parancsnoka ekkoriban Rosse tábornok volt, aki nem járult hozzá a német lakosság kitelepítéséhez a gyűjtőtáborokba. A tolmács lefordította az iratot: a házat nem adtuk el, egy bombatámadás után szükséglakásban élünk egy tanyán, České Budějovice mellett, vissza kívánunk térni Český Krumlovba és újranyitni a kocsmát.

A tábornok elismerte kéréseink jogosságát és parancsot adott, hogy a házat tegyék rendbe és adják át a tulajdonosának azzal, hogy a bérlőnek is juttatnak lakást, ahová az összes dolgát átköltöztetheti. Krumlovban, a helyi

közigazgatási bizottságon már működött a lakáshivatal és ennek az elnökét felszólították, hogy egyik hivatalnokával jöjjön el velünk, hogy a helyszínen rendezzen el mindent.

Így újra a krumlovi göröngyös macskaköveken mentem. Találkoztam a német lakosokkal, fehér csíkkal a ruhájuk ujján. Egyeseken egy N volt, míg másokon, akik a náci párt tagjai voltak, kettő. Átmentünk Krumlov belvárosán, ahonnan már a meredek, kanyargós szerpentin vezetett, zöld, magas fákkal, padokkal, melyeken az iskolából jövet két barátnőmmel üldögéltem mindig, hogy a leányregények történeteit meséljük, melyektől összeszorult fiatal szívünk. És már fel is értünk a dombtetőre, előttünk látszott két hatalmas juhar, egy hárs és egy kis kápolna, mögötte pedig egy fehér, egyemeletes ház, az otthonom.

Mann úr, a bérlőnk, az első emeleten feküdt az ágyban. Megbetegedett Bürger-kórban, és amputálták az egyik lábát. *Fräulein* – mondta nekem – *ich habe gehört, was ihnen passiert ist. Ha tehetném, szívesen felszabadítanék önnek egy helyiséget. De a padlásszobában ausztriai menekültek vannak és vannak itt néhányan Németországból is.* Azt válaszoltam: *Mann úr, nem egy helyiségről van szó, hanem az egész házról! A szüleim súlyosan megsérültek, lassan felgyógyulnak, már három hónapja szükséglakásban élünk és újra el kell kezdenünk dolgozni és normálisan élni. Ezek az urak azért jöttek, hogy másik lakást ajánljanak önnek. Mondja meg nekik, mekkorát szeretne.* Mann úr meg volt lepve, és azt mondta, hogy átgondolja az egészet. Reggel elment a tábornokhoz, de a tábornok döntése megváltoztathatatlan volt.

Visszatértem Vyhlídkybe és elkezdtünk dobozokba pakolni mindent, amit egykori otthonunkból meg lehetett menekíteni.

1945. június 17-én tértünk vissza Krumlovba. A ház ki volt takarítva, csak az osztrák család volt a padlásszobában, akik szintén menekültek voltak. A boltot, ami anyámé volt a háború előtt, rögtön 1938-ban megszüntették, kisebb kocsmahelyiség lett belőle. A kocsma nagyobb helyiségei ugyanolyan állapotban voltak, mint amikor elhagytuk őket, hiszen berendezve adtuk át, még a poharak is, amiket apám itt hagyott, a helyükön voltak. Persze sok mindent rendbe kellett rakni. A vécék nemrég eldugultak és az áramellátással zavarok voltak, de már itt voltak a cseh mesteremberek, így néhány nap alatt minden ki volt festve és üzemképes volt. A cseh hivatalnokok gyors ütemben vették át a hivatalokat és valahol étkezni akartak. Az összes kocsma német volt, így anyám ismét a kocsmai tűzhelyhez állt és elkezdett főzni és főzni…

Az ebédek száma napról napra növekedett és anyámmal nem győztük magunk a munkát. A munkaügyi hivatal vezetőjévé Svoboda urat nevezték ki, aki egy közeli házban lakott és éppen a dachaui koncentrációs táborból tért vissza.

Kisasszony – mondta nekem –, *az édesanyja jól ismerte Ančít, a háború alatt házat vett itt, nem messze Strakáéktól. A férje elesett a háborúban, van egy kislánya, Lieschen és az anyját ápolja. Boldog lenne, ha önöknél dolgozhatna. Régi krumloviak. Majd odaküldöm magukhoz.*

Anyám jól ismerte Ančít és az anyját. Ančí anyja krumlovi német volt, rövid ideig volt férjnél és azután elvált, évekig kiszolgálásból tartotta el magát. Így Ančí is elkezdett kisegíteni, egy gyermektelen házaspárt gondozott, naponta elszaladt hozzánk az ételhordóval és elvitt nekik két adag ebédet, anyám konyhájából.

Ančí boldog volt, hogy Lieschen a kertünkben szaladgálhat, így reggelenként mind a hárman eljöttek: ő, Lieschen és az anyja is, akinek az érelmeszesedése egyre súlyosbodott.

Egyre több hivatalnok érkezett, hiszen fokozatosan minden hivatal cseh kézbe került. Ezeknek az embereknek lakniuk kellett valahol. Rosse tábornokot leváltották, új parancsnok lépett a helyébe és megkezdődött a kitelepítés. Mann úr, az egykori bérlőnk, eljött apámhoz, hogy a lakása tele van különböző dolgokkal és nem akar-e megvenni tőle valamit. *Nem is tudnék* – mondta apám

–, a közigazgatási bizottságnak kellene kifizetnem, egyébként büntetendő volna.

Strakáék, akiktől Ančí a háború alatt a házát vette, már nem tértek vissza Krumlovba. Azoknak a cseh polgároknak, akik eladták a tulajdonukat, lehetőségük volt arra, hogy visszakapják őket, azzal a feltétellel, hogy az eladásból származó pénzt az államnak adják. Sokan azonban letelepedtek az ország belső területein és nem használták ki ezt a lehetőséget. Vyšný irányában volt a Nový Dvůr nevű maradékbirtok. Ezt a birtokot a Schwarzenberg uradalom öt volt alkalmazottja vásárolta meg, amikor az első köztársaság idején végrehajtották a földreformot. Ők 1938-ban szintén a belső országrészekbe menekültek. A németek aztán kaszárnyává építették át. Most az amerikai hadsereg lakott benne és a kitelepített német lakosság gyűjtőtábora is volt. Így naponta láttam emberek csoportjait csomagjaikkal Vyšný irányába gyalogolni. Soha nem mentem el megnézni, ezért nem tudom elmondani, hogyan nézett ki.

Egyik reggel eljött a rémült Ančí, hogy ő is kapott idézést. Az anyjának cseh férje volt, aki Lhenicében élt. A válásra sok évvel azelőtt került sor, nem is tudom pontosan, Ančí egyáltalán ismerte-e közelebbről az apját. Viszont jelentkezett nála és mivel a vegyesházasságra más szabályok vonatkoznak, nem került sor a kitelepítésre. Azok a családi tragédiák, amelyek ezekben a vegyes családokban 1938-ban lejátszódtak, most megismétlődtek. A nemzetiségi meggyőződés és a rokoni kötelékek szembekerültek egymással, az egyik maradni akart, a másik menni és a házasságok felbomlottak.

Ančí apja eljött és megvédte a lányát. A kitelepítését elhalasztották, de csak bizonyos időre. Mindez néhányszor még megismétlődött, és Ančí végül feladta a harcot. Az utolsó felhíváskor összekészülődött és kitelepítették Lieschennel és az anyjával együtt.

Český Krumlovnak is megvoltak a maga mártírjai. Přísečnában, a szomszédos faluban – május 5-én, vagy 6-án, pontosan nem emlékszem –, agyonlőttek hét polgárt, köztük a hazafias érzelmű Kozák urat, aki lehetővé tette számunkra, hogy engedély nélkül átjussunk a határon, és a feleségét. A felesége gyermeket várt és a zsákok közé bújt a gyarmatáru-üzletükben, de felfedezték, és puskatussal agyonverték. A halálmenet átvonult České Budějovicén és Kamenný Újezden is, az emberek pedig szörnyülködve beszéltek a sínek mentén fekvő holttestekről.

A sebek némelyike azonban lassan beheged és néhányan ismét megjelentek.

Fischerová asszony, anyám legjobb barátnője, aki 1938-ban német férjével együtt megőrizte anyám kis gazdaságát, eljött, hogy elmondja anyámnak: *Valkonyová asszony, levelet kaptam a férjemtől.* Fischer úrnak be kellett vonulnia, de Franciaországban elfogták és egy angliai fogolytáborba internálták. *Egyáltalán nem tetszik nekem, szörnyen szomorú, de hiszen tudja, hogy milyen volt.* Legszívesebben egyedül volt a pékségében, ahol a kitűnő süteményeit varázsolta, melyeket Fischerová asszony árult a cukrászdában, fehér köténybe. *Meg kell szereznem a címét* – folytatta – *annak a német szociáldemokratának, aki önökkel szemben, a szövetkezetben lakott. 1938-ban Angliába emigrált és nagyon meg fogom kérni, hogy menjen el a férjemhez és öntsön belé lelket. A miénk vegyes házasság, valahogy túléljük majd.* Megírta a levelet és várt, várt… Egyszer csak átszaladt hozzánk, a könnyei csorogtak az arcán, és az anyámra borult. *Megkaptam a választ. Állítólag azonnal elindultak hozzá, de elkéstek. Az érkezésük előtt egy nappal felakasztotta magát. Ha előbb érkeznek, biztosan meg tudták volna menteni. Azt mondták nekik, hogy egyre mélyebb depresszióba esett. Már amikor kitört a háború és látta, hogy mi készül, azt mondogatta nekem: Die erste Republik, das war ein Märchen.*

A kitelepítés pedig folytatódott. A német lakosság lakásait és házait elkobozták és a csehek között osztották fel. Az ebédek és vacsorák száma nem csökkent, így aztán a munkaügyi hivatal Ančí távozása után Rosát osztotta be hozzánk. Korombeli, szép, feketehajú lány volt a Šumavából. Az apjának ott volt egy nagyobb gazdasága, kilenc gyerekük volt és Rosa volt a legfiatalabb közülük. Gyorsan belejött, mivel otthon hozzá volt szokva a munkához.

Amikor sor került a šumavai lakosság kitelepítésére, Rosa családja is gyűjtőtáborba került. *Frau Valkony* – mondta Rosa németül, mivel nem tudott csehül –, *a testvérem nemrég nősült és a táborban mindketten szerencsétlenek. Nem jöhetnének el ide reggelenként, amíg ki nem telepítenek minket, mondjuk szívesen vágnának fát.* Így mindketten eljártak hozzánk, a Rosához hasonlóan fekete hajú bátyja és kék szemű, szőke felesége, és az egész napot kint töltötték a kertben.

Rosa kitelepítése is közelgett. Amikor elhagyták a gazdaságukat, hatalmas mennyiségű kemény tojást főztek, készletnek az elkövetkező napokra. Nem tudom, végül milyen állapotban voltak a tojások, csak annyit tudok, hogy az apja valamelyiket megette és meghalt.

Fischerová asszony a vasútállomás kis cukrászdájának vezetői állását kapta, ahol hatvanöt éves koráig dolgozott. 540 korona nyugdíjat kapott, mindig mindent gondosan kiszámolt és mindennel elégedett volt. Anyám cukorbetegségben szenvedett, és amikor 1975-ben amputálták a lábát, lemásoltattam az otthoni kulcsot, hogy amikor dolgoztam, el tudjon járni hozzá, amikor csak akar. Rendszerint hetente háromszor járt, hogy elbeszélgessenek és felidézzék, milyen nehezen kezdték kis vállalkozásukat, hogyan zárta be Fischerová asszony este a cukrászdát, amikor már szürkült, és szaladt anyámhoz a boltba valami apróságért vacsorára. De a tengernyi munka és gond dacára is sokat nevetett a két optimista, hiszen akkoriban még olyan fiatalok voltak. Egészen haláláig járt anyámhoz és ő is csak röviddel élte túl.

És elkövetkezett az 1989-es év. Elsőként Ančí jött el Lieschennel, a férjével és két unokájával. Ančí új házat épített, szép nyugdíja volt. Lieschen szociális munkás volt, a férje pedig tanár. Látszott, hogy nagyon jól megy nekik. Lieschen még egyszer eljött. Azt mondta: *Tudja, a férjemnek nagyon tetszik itt. Szívesen építenénk, vagy vennénk itt valami kis üdülőt, de tudom, hogy a németeknek semmit sem szabad venni. Németországban ugyanis annyi pénz van, hogy magukat teljesen felvásárolnánk.*

Azután eljött Rosa is. Először a férjével, azután a lányával, a testvérével és egy egész csoporttal is. Nagyon szerette volna, ha meglátogatom és megnézem, hogyan él. Az ismerősökkel megállapodtunk, hogy amikor Gauackerbe mennek, magukkal visznek.

Így egy nap el is jutottam oda. Bajorországban laktak, ami nem is volt olyan messze. Szép házat építettek, ami teljesen modern módon volt berendezve. A szép kert tele virágokkal. Mindketten, ő és a férje is, nyugdíjasok voltak. A gyerekek már felnőttek. Három gyereke volt, és kilenc évig dolgozott. A férje a BMW autógyárban dolgozott művezetőként. Szép autójuk volt és ő maga mondta, hogy mérhetetlenül jól megy nekik. A legidősebb fiának saját cége volt, a lánya pedig építész, a fiatalabb fia gépészmérnök. *Amikor eljöttek az ötvenes évek* – mondta nekem –, *naponta hálát adtam az Istennek, hogy kitelepítettek minket.* Az életszínvonala összehasonlíthatatlanul magasabb volt, mint az enyém.

Ha visszatekintek az elmúlt évekre, az a gondolat lelkesít, hogy a demokratikus Európa része lettünk és az utánunk következő nemzedékek talán megspórolhatják azt, amin az elmúlt generációknak keresztül kellett menniük.

Božena Pelánová, szül. Valkonyová 1924. december 16-án született Český Krumlovban. Itt végezte el a gimnázium alsóbb osztályait, de a háború megszakította tanulmányait. A háború után férjhez ment és két fia született. Egy napközi otthonos iskolában dolgozott nevelőként, és 1980-ban ment nyugdíjba. Megírta kéziratos emlékiratait, melyek nagyszüleire emlékezésével kezdődnek (mindketten 1863-ban születtek), és az egész népes család történetét felölelik. Apjának négy, anyjának tíz felnőttkort megélt testvére volt. Néhányan közülük végül Magyarországon, Argentínában, Kanadában és az Amerikai Egyesült Államokban leltek otthonra.

MÉSZÁROS Andor fordítása

KELLER GYÖRGY

A HAMIS IDEGEN ESETE

Vázlat az idegenség és az átláthatóság összefüggéséről egy Sinkó Ervin novella[1] kapcsán

A bajok akkor kezdődtek, amikor a köszörűsről rebesgetni kezdték, hogy ő valójában nem is cári orosz őrnagy. Az ilyen gyanúsítás persze többnyire csak azon köszörűsöket érinti érzékenyen, akik korábban cári orosz őrnagyként váltak ismertté, mint Sávoly Antal, Sinkó Ervin *Az idegen* című novellájának hőse, aki mint Vasziljevits Danilo hajdani őrnagy és jelenlegi vándorköszörűs vert tanyát a faluszéli szőlőhöz tartozó csőszkunyhóban. A helyiek akkor – lelepleződése előtt vagy két esztendővel – jövevényként egzotikus, őrnagyi mivoltában tiszteletreméltó, köszörűsi minőségében pedig felettébb hasznos személyt kezelték „Dánó mestert", a pátriárkai küllemű aggastyánt. Ő maga ugyan épp csak említést tett a régi időkben viselt magas sarzsiáról, újdonsült földijei azonban egyre táplálták a távoli hazájából elüldözött orosz őrnagyról, „e mozgalmas világ hajótöröttjéről" szóló legendát. Annál kellemetlenebb meglepetésként érte őket, amikor egy búcsúnapi vásár alkalmával hősünk balszerencséjére egy igazi orosz is a faluba érkezett, és a derék Vasziljevits Danilo őrnagy képtelen volt szót váltani állítólagos honfitársával. (Akár szimbolikus is lehet, hogy épp egy búcsún bizonyul valaki bűnösnek…) Ezt követően (minthogy a faluból a szent ünnepének végén nyilván távozó orosz vásáros „oroszságában" senki sem kételkedett) Sinkó köszörűse örökre elbúcsúzhatott korábbi ázsiójától. „A megállapodott, mindig egy helyben élő emberek heves aggodalma és a maguk biztonságának öntudata a kalandozó és múltjában ismeretlen, egész mivoltában érthetetlen nomáddal szemben két esztendős bizalmat megbosszulandó tört rá Dánó mesterre."

A pórul járt vándorköszörűs történetében ekkor persze előkerültek azok a derék falubeliek is, akik minden létező módon igyekeztek fényt deríteni az *igazságra*, ami ez esetben nyilván azt jelentette, hogy teljes erőbedobással valami példátlan rémtettet próbáltak felhúzni Dánó mester múltjának mélységes mély kútjából. Ők voltak azok, akiken különös izgatottság lett úrrá, amikor a mester a községházán hiteles okmányokkal bizonyította, hogy ő valóban Vasziljevits Danilo őrnagy – úgy látszik, vannak, akik még a hatóságot is be tudják csapni (és ügyességük egyáltalán nem enyhítő körülmény). Ennek fényében – vagy inkább árnyékában – semmi meglepő nincs abban, hogy az időközben komolyan megromlott egészségű áloroszt nyilvános kihallgatás keretében bírta szóra a község tanult és felettébb kötelességtudó jegyzője. Az öreg a jognak asztalánál ekképp üldögélve rövid hezitálást követően valódi nevén mutatkozott be, továbbá elmondta, hogy a cári őrnagy papírjait az úton találta, s hogy azokat csakis – életkora miatt igencsak indokolt – letelepedési kísérletéhez (egy kollégája tanácsát követve, mondhatni „reklámcélból") kívánta felhasználni. A falusiak és a csavaroseszű jegyző persze egy hangot sem hittek el Sávoly Antal vallomásából, ami nyilván „érthető" is annak fényében, hogy az

1 Sinkó Ervin, *Az idegen* in: Sinkó Ervin, *Az idegen. Novellák és elbeszélések 1925-1964*, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 2001

öreg a jelenlévők legnagyobb megrökönyödésére semmiképp sem volt hajlandó elárulni születésének helyét – márpedig mi titkolnivalója volna egy becsületes embernek? (Az idős ember arra hivatkozott, hogy mindenáron szeretné elkerülni a visszatoloncolást abba a faluba, ahol az egyetlen fia is élt, mielőtt elesett volna a háborúban, és ahonnan az a fiú most bizony hiányzik. Természetesen ez a történet sem talált az előbbinél kedvezőbb fogadtatásra.)

Hősünket e balsikerű kihallgatás után a megyeszékhelyre szállították, ahol persze a korábban bevallott adatok segítségével fényt derítettek eredeti lakhelyére is, „de akkorra az öreg már minden élő végső illetőségi helyét meglelte a halálban". Némi önkényes rövidítéssel eddig a történet – méltatlan tolmácsolásban.

Bennünket elsősorban az a kérdés foglalkoztat, hogy vajon miért tűnhet indokoltnak a harag, a bosszú és elsősorban a gátolatlan rosszhiszeműség egy olyan öregemberrel szemben, aki orosz úrnak adja ki magát, de magyar szegényembernek bizonyul.[2] (Fontos szem előtt tartanunk, hogy Sávoly Antal nem orosz tisztek, hanem magyar parasztok körében lepleződött le.) Mint arra a novellában Sinkó is utal,[3] a sorsüldözött a mesterembernek (is) kitűnő marketingeszköz, a fölülről jött szegény balsorsával alapozza meg népszerűségét. Látványos azonban, hogy Sávoly Antal – menekült orosz őrnagyokénál csak kevéssel jobb – sorsa egyáltalán nem hatotta meg a falu nyilvánosságát. Ha csupán arról volna szó, hogy hősünk előtörténetét bagatellnek tartják, írhatnánk mindezt a valódi (tehát nem teátrális) tragédiát megérteni képtelen provinciális kisszerűség, Radomir Konstantinovič találó kifejezésével a „kis fesztáv" számlájára. Nem erről van azonban szó. Sinkó kiemeli, hogy a falubeliek egyszerűen egy szavát sem hiszik el a köszörűsnek. A probléma tehát nem tények (utólagos) minősítése kapcsán merül fel, hanem a tényészlelés terrénumát kijelölő beállítódás szintjén. A falu szemében kizárt dolog, hogy Sávoly Antallal az eseményeknek azon – nagyjából mindennapi – sora megtörténjen, amelyet ő maga tanúvallomásában vázolt. Miért? Hogyan lehetséges, hogy valaki ennyire nem tudja önmagát, saját sorsát megérthetővé tenni? A lebukott álorosz legkevésbé sem olyan személy, akivel környezetéből bárki – akár a legkisebb mértékben is – együtt tudna érezni, míg az idős katonatisztet egyfajta szimpátia övezte, legalábbis abban az értelemben, hogy *emberinek*, tehát *közéjük valónak* gondolták.

Nyilván megkerülhetetlen a tény, hogy a köszörűs hazudott valódi kilétét illetően. De miért következne mindebből, hogy ő valamiféle álruhás haramia, aki a legkülönfélébb szörnyűségekre képes, és hogy már sohasem tisztázhatja magát. Márpedig úgy tűnik, hősünk egyszerűen kiesett az emberek közösségéből. Mitől idegenebb Sávoly Antal, mint Vasziljevits Danilo? Triviális válaszlehetőség, hogy inkább egy becsületes orosz, mint egy hazudós magyar. Igen ám, de Sávoly Antal épp azért döntött az „áloroszság" mellett, mert az *már eleve* bizalomgerjesztőbbnek tűnt számára. Annak kiemelésével, hogy a parasztok vélhetően mint harcos antibolsevisták köszöntötték az új orosz rezsim üldözöttjét (mint arra tesz is utalást Sinkó) még nem értjük meg, miért is jobb egy orosz, mint egy magyar – különösen, ha köszörűs az illető. Ezzel persze legkevésbé sem szeretném a hazugságnak Sávoly Antal történetében játszott szerepét relativizálni. Fontos, hogy épp kilétét, azaz – ami az „idegenek" esetében ugyanaz – származását illetően hazudott, s mivel leleplezését követően nem árulta el tényleges születési helyét, lelepleződésével nemcsak korábbi azonosságát veszítette el, de újat sem kapott a közösség szemében.

Amikor az idegent mint idegent fogadjuk magunk közé, valami módon a távolsággal asszociáljuk, „a mi idegenünk" a távolihoz kötődik, a távoliból lehet megérteni idegenségét, azaz hozzánk viszonyított másságát. E distancia persze a mi általában vett élethelyzetünkhöz képest fennálló distancia, és nem feltétlenül (csak és

2 Természetesen magunk is tisztában vagyunk azzal, hogy Sinkó írása valószínűleg fikciós szöveg, ám ha az álorosz köszörűs szomorú története más is lehet, mint a képzelet műve, talán érdemel némi figyelmet; amennyiben azonban lehetetlen, hogy ilyesmi bárkivel megtörténjen, úgy jelen dolgozat csupán játék.

3 Idézett kiadás, 198. oldal közepe.

mindig) földrajzi távolság. Amennyiben tisztában vagyunk e távolság természetével (például szociális, nyelvi, földrajzi stb.), úgy már kezünkben is van az idegenhez való viszonyulás kulcsa, kalauza, az idegenség szótára. Az efféle idegen „a mi idegenünk", akit szótárunk segítségével éppúgy megérthetünk, mint saját magunkat (magunkhoz persze többnyire nem kell szótár, de néha jól jön), vagy ha a megértés esetenként mégis elmarad, hát az azért van, mert nem ismerünk minden idegen szót, de ez nem komoly baj, megértjük mi, hogy nem érthetünk meg mindent, mert hát tudjuk, mi magunk is eléggé bonyolultak vagyunk, és ő, „a mi idegenünk" is ilyen.

A köszörűs – bár idős ember – egész életéből csak két esztendőt töltött a faluban, tehát ez értelemben idegen, Sávoly Antalként történő önazonosításában azonban nem utal semmi olyasmire, ami *csakis távoli lehet*. Miért olyan fontos ez az utalásviszony, amelynek elvesztése egyet jelent azzal a ténnyel, hogy a köszörűst minden korábbi társas vetülete cserben hagyja.

„A mi idegenünk", a jó idegen esetében tehát az idegenségben a távolság, pontosabban, a távoli mint lényegszerű nyilvánul meg, mégpedig oly módon, hogy egyúttal e távolság jellege is adott, ezért, ha idegenünk valamilyen szempontból érthetetlennek bizonyul, tudjuk mire vélni a megértés kudarcát. (Hovatovább, még *meg is magyarázhatjuk* egyes megnyilvánulásait.)

Fontos ugyanakkor látnunk, hogy interpretációs kudarccal az idegennel való érintkezés során állandóan dolgunk van, s általa, mint az idegen-hozzáférés mozgékony határa által tudunk a másik lényegi, minőségi másságáról. Az idegennek a mi világunkhoz (közös világunkhoz) tartozó megnyilvánulásai folytonosan utalnak az idegennel közösön kívülire, a számunkra intranszparens idegen-világra. Tulajdonképpen a látható és a láthatatlan közötti distancia, a személy átlátszatlansága alapozza meg az idegennel szembeni türelmet, amely bármiféle megértési igyekezetnek is előfeltétele. Aki nem rendelkezik a láthatatlanság szférájával, nem igényel türelmet, lévén, ex nihilo nihil fit, viselkedése nem megnyilvánulás-jellegű, mivel semmi sem nyilvánul meg benne. Aktusai semmit sem „tartogatnak" számunkra. Scheler szerint a kifejezés, mint *valaminek* a megnyilvánulása az *élet* alapfenoménje.[4] Akinek nincsenek megnyilvánulás-, kifejezés-jellegű aktusai, annak nincs saját szférája sem, ezért teljesen transzparens és kiszolgáltatott. Ennek az átlátszóságnak a terét csak *a hamisság gyanúja* teremtheti meg. A látható és a láthatatlan közötti távolság és kapcsolat ugyanis eredendő – legalábbis az élők esetében. Sinkó írásában a hazugság vádja által a kifejezés és a megértés lehetőségfeltételeül szolgáló távoli, többé-kevésbé intranszparens tartomány közötti utalásviszony megszűnik. Tulajdonképpen az értelemadás alapja lesz semmivé azáltal, hogy maskaraként, látszatként lepleződik le. Aki ebben az értelemben *nem élő*, épp minden megnyilvánulásának végső alapját, azaz tulajdon *lényegét* tekintve bizonyul *látszatszerűnek*. Márpedig, aki intim személyként hamis, annak sorsa szociális személyként (társas aspektusok hordozójaként) is megpecsételtetett, tekintve, hogy a közösségi viszonyok „bizalomelőlege" az intim személy intranszparens önértékének „beszámításán" alapul. Szociális aktivitásunk során állandóan előfeltételezzük, hogy a

4 Max Scheler, *Az ember helye a kozmoszban*, ford. Csatár Péter, Osiris, 1995, 17.

másik embernek is van (részben láthatatlan) „bensője", amely megnyilvánulásaiban partikuláris jelleggel feltárul. Az idegennek a távoli, azaz az eredet a bensője, intranszparens önértékének, lényegének „helye". E távolság az, ami a bensőhöz való hozzáférést – az idegen saját hibáján kívül – megnehezíti, s ezáltal türelemre inti környezetét. Amennyiben az idegen elveszíti e distanciát, lényegének helyét tévesztjük szem elől és ezáltal egyrészt hozzáférhetőségének módja lesz ismeretlenné, másrészt azonban minden hozzáférési kísérlet értelmét veszti, mivel az ilyen idegen egyszerűen „lényegtelenné" válik. Furcsa, hogy az ilyen „hamis idegen" tisztázatlansága és tisztázhatatlansága valójában az intranszparencia teljes hiányából, a *tökéletes átláthatóságból* adódik. A hazugságon kapott idegennek ez a feltárult üressége minden intimitást lehetetlenné tesz (lévén a látszat ab ovo nyilvános). Semmi sincs, ami csak az övé volna, s ne lenne egyben másé is. Némasága leleplezői számára nem a valamiről való hallgatás, hanem az átlátszó, üres élettelenség csendje.

Mint láttuk, az idegen mint idegen esetében a lényeg alapvetően a távoli (idegen) világhoz tartozik, míg megnyilvánulásai a közös világunk részét képezik. Mivel önmagunk esetében állandóan tapasztaljuk a lényeg és a tényleges megnyilvánulás (akár önmagunk számára való megnyilatkozás, önhozzáférés) közötti distanciát, az idegenség (mint intranszparencia) egyfajta tapasztalata, Waldenfels szavával, „a transzcendentális idegenség"[5] már a legegyszerűbb, legkevésbé reflektált öntapasztalatban is jelen van. Látnunk kell azonban, hogy az ismeretelméleti értelemben vett idegen-tapasztalás (mint a másik megtapasztalása) nem teljesen egynemű az idegen qua idegen megtapasztalásával. Amíg a másik tapasztalása során annak megnyilvánulásai és lényegszerű bensője közötti kapcsolat jellegének feltárását többnyire nem érdemesítjük többlet-fáradozásra (mintha e jelleg már eleve ismert volna), addig az idegen mint idegen észlelése állandóan ilyen erőfeszítésekkel és kudarclehetőségek tudatával jár. Láthatjuk tehát, hogy „az idegen mint olyan" észlelése sokkalta inkább emlékeztet az önészlelésre, mint a pusztán másik tapasztalása (bár a lényegszerű és megnyilvánuló közötti utalásosság és differencia utóbbi esetén is jelen van). Öntapasztalásunk egyfajta „elnéző attitűddel" bír, amely lényegében annak mögémehetetlen bizonyossága, hogy a tényleges feltárultságunk mindig jelentéktelen intranszparens lényegünkhöz képest. A lényegnek ez a „túlsúlyos többletként" történő kezelése az idegen esetében sokkalta nyomatékosabb, mint a másikhoz mint „puszta másikhoz" való viszonyban.

Amikor a novella öreg jöttmentje lelepleződését követően nemcsak az „egzotikus orosz" helyzetét veszíti el, de szándékosan, erőnek erejével titokban tartja szülőhelyének nevét, minden azonosítható, s ezáltal elfogadható távlatról lemond, ezért elveszíti a megbocsátás és türelem terét is. A Sávoly Antallal szembeni rosszhiszeműség oka itt meggyőződésünk szerint legkevésbé sem az idegen státusza, amely által hősünk a Husserlnél minden idegentől való mentességként értelmezett *honi*[6] védelmében csak a legsajátabb sajátot elfogadni tudó falu szemében megtűrhetetlenné vált volna. (Hisz „oroszként" tisztelet és együttérzés övezte személyét.) Látnunk kell továbbá azt is, hogy a sehová *sem tartozóként* leleplezett idegen lényegének, tulajdonképpeni szándékainak, személyisége magvának tisztázatlansága nem egyszerű (a még-nem-ismert értelmében vett) ismeretlenséget,[7] hanem épp ellenkezőleg, teljes feltártságot, mégpedig üresként való leleplezettséget jelent. Mivel pedig pontosan ezt az legkevésbé megnyilvánulót, a gyakran számunkra is csak sejthetőt tartjuk önmagunk igazi lényegének, ha valakire azon gyanú árnyéka talál vetülni, hogy netán e láthatatlan tartomány tekintetében hamis, az illető már sohasem kerülhet abba a helyzetbe, hogy – akár csak a legképtelenebb vádakkal szemben is – védekezhessen, mivel a személyiség lényegét illető gyanakvás egyszerűen mögémehetetlen.

5 Bernhard Waldenfels, *Verschränkung von Heimwelt und Fremdwelt* in: *Studien zur interkulturellen Philosophie I. kötet*, Amsterdam/Atlanta, 1993, 60.

6 Edmund Husserl, *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. 3. rész (1929-1935)*, Hua, XV. köt. Den Haag 1973. 436.

7 Úgy tűnik, Hartmut Böhmének azon megállapítása, hogy az „idegen" szót akár az „ismeretlen" kifejezéssel is helyettesíthetjük, a hamisként leleplezett idegenre (legalábbis e vonatkozásban) nem alkalmazható. (Hartmut Böhme, *Hubert Fichte. Riten des Autors und Leben der Literatur*, Stuttgart, 1992, 80.)

JEAN-CLAUDE IZZO

ÉJSZAKA, A VILÁG MAGUNKRA HAGY BENNÜNKET

Abdul kabinja lőrésén keresztül figyelte Diamantiszt. „Hová mehet ilyen korán?" – kérdezte magában. Nem vette kölcsön a legénység utolsó, még megmaradt biciklijét, s ez Abdult nyugtalanította.

Amióta Marseille-ben rekedtek, ez volt az első alkalom, hogy Abdul Diamantisz szárazföldi életén kezdett el gondolkodni. Diamantisz gyakran ment el reggel, de általában biciklivel. És két vagy három óra múltán visszatért. Megesett, hogy egész nap távol volt. De ilyen esetben gyalog indult útnak. Mint ma is. De ezt mindig az ő beleegyezésével tette. És soha nem vonta ki magát a feladatok alól, melyeket mindenki elvégzett a hajón. Diamantisz, ezt el kellett ismernie, soha nem húzódozott a munkától. Éppen ellenkezőleg. Egyik délután még ő maga is csatlakozott a legénységhez, akik nekiestek, hogy lekaparják a rozsdát, amely már szinte beborította a hajót. A nap végén Abdul kissé szárazon megjegyezte, hogy ez nem a másodtiszt dolga lenne. Diamantisz meg azt felelte, hogy a rozsdának sincs semmi dolga ezen a hajón. Abdul erre elnevette magát.

— Tudom. A rozsda pont azért van, hogy az emberek el tudják magukat foglalni valamivel. Hogy ne menjen az agyukra, hogy csak a lábukat

Jean-Claude Izzo: *Elveszett tengerészek*. A szerző marseille-i volt, 1945-ben született, 2000-ben meghalt. Jellegzetes marseille-i francia író: apja olasz, anyja spanyol, ő francia.

lóbálják. Az balhét okozna köztük. Főleg a két burmai és a többiek közt. Nem tudom, tudod-e, hogy mikor fölszálltam az *Aldébaran*ra, az már huszonnégy hónapja ácsorgott a kikötőben. Így hát mindig van rajta levakarni való rozsda, ezen már nem változtat semmi és senki.

— Na ja, és én is olyan vagyok, Abdul, mint a többiek. Nekem is ütni támadt kedvem. Amennyire lehet, akár az ócskavasat is. És azt mondom neked, hogy jobban érzem magam tőle. Az emberek is. Tropára megy tőle az ember feje, a keze is, de ez legalább hasonlít a tengerészélethez.

Ez volt az az este, mikor elkezdtek beszélgetni.

Azóta semmi sem olyan, mint volt. Érezte, hogy ebben az emberben van valami *mélység*. Ezt valamiképpen mindig is tudta. De csak ezen a napon látta meg. Diamantisz már nagyon régen a barátja lehetett volna. Rábízhatta volna magát, tanácsot kérhetett volna tőle. És talán akkor sok minden másképp lenne. Talán most ő lenne a büszke Abdul Aziz kapitány, és nem egy szánalmas parancsnok ezen a szar teknőn. „Az igazi kérdések azok, amelyeket az ember mindig későn tesz fel magának. Amikor már elcseszte az életét. Amikor már nem lehet újrakezdeni."

Odahúzta a székét a lőrés elé, hogy tudja követni Diamantisz útját. Az meg csak hanyagul lépkedett a Large gáton. Olyan ember lépteivel, aki sehová nem megy. Úgy látszott, mintha sántítana, mintha a bal lába néhány centivel rövidebb lenne. De ez csak felületes benyomás volt. Ez a járás egy módja. Tán a bevallása annak, hogy ő nem a szilárd földön van otthon. Ami őt illeti, ő mindig figyelt a járására, a testtartására. Ezt mindig fontosnak tartotta. Ezt apjától tanulta, a megjelenés, viselkedés iránti igényt. „Húzd ki magad, mondogatta mindig neki. A meggörnyedt ember mindenkinek aláveti magát." És hozzátette: „Nézz a szemembe! Ha valami butaságot csináltál, az még nem ok arra, hogy lehajtsd a fejedet!" Mikor Sidney-ből hazatért, így bátran az apja elé is állt. Kihúzta magát, és a szemébe nézett. A két férfi felmérte egymást. Majd az apa egyszerűen ennyit szólt: „Üdvözöllek itthon, fiam." Egy hétre rá be is iratta őt a kereskedelmi flotta tisztiiskolájába.

Abdul örült, mikor Genovában meglátta Diamantiszt, aki a lépcsőn igyekezett föl a hajóra. Neki mindössze annyit mondtak: „Találtunk önnek egy másodtisztet". Ami őt illeti, arra nem is számított, hogy majd látja is megérkezni. Egyáltalán bárkit, egyébként. Az *Aldébaran* többet szolgált már, mint amennyi időre építették. Ezt Abdul jól tudta. Ez már csak egy ócska, öreg teherhajó volt. Arra volt jó, hogy olyan szegény ördögök dolgozzanak rajta, akik hajdan úgy szálltak tengerre, ahogy mások bekerülnek munkásnak valamelyik üzembe. Épp olyan szomorú módon. Meg kell keresni azt a pár fillért, hogy élni tudjunk, etetni tudjuk a családot. És ma könnyebb találni egy kifutni készülő ócska hajót, mint jó munkát. Így van ez Európában. Így van ez a világon mindenhol.

GÉCZI JÁNOS

Lbj.

1.

Téged, kinek könnyű magát elrejteni
a térkép utcákat megnevező szavaiban
kell-e dícsérni? A rejtvény
amelybe kegyelmedet tetted S a

szavak célkeresztjében megjelensz-e
avagy éppen a betűktől eloldod
önmagadat ahogyan a biztosító
kötélről röptét a légtornász

A gonosztett festett képmásán a
színes festék a borzalom minden
részletét számon tartja: rólad nincs

többet mit tudni mint hogy a városban
a térképben az utcákban húzod meg
magad saját alak öltésére képtelenül

2.

amikor a szó
- a kutya - odaragad
a raghoz és nyüszög és
tutul s a toladalék
mégis elég leég
a nincs jelene
szótári értelme szerint magányos
hiába hiába dallá nem kerekedik
csak marad

Abdul még néhány percig követte a tekintetével Diamantiszt. Látta, hogy megáll, rágyújt egy cigire, majd gombóccá gyűri az üres zacskót, feldobja a levegőbe, és mielőtt az leesne, jót rúg bele. Szép rúgás volt, a papírgombócot beröpítette messze a tengerbe. Abdul elnevette magát. „Fura egy fickó!" — gondolta. Vajon minek jött az *Aldébaran*ra „elveszni"? Ezt sose fogja megérteni.

„Mindenkinek megvan a maga sorsa" — gondolta. Neki is megvan a magáé, és ez épp eléggé eszi az életét. Fölállt, és odaült az íróasztalához. A falon felszögezve egy fénykép Képheüszről és a gyerekekről, mellette egy másik, melyen éppen kezet fog az apjával. Följebb egy képeslap lógott celluxszal odaerősítve; ez szülővárosát, a Beyruthtól keletre fekvő Deir el-Kamart ábrázolta, Walid küldte neki, mielőtt elutazott volna La Speziába. „Kártérítést kaptunk a nagyapa házáért, írta. Látod, újjáépül a modern Libanon. Végre béke van a közösségeink között. A te helyed most is köztünk van. Mint már írtam, mindkét család számára van munka."

Abdul tekintete egyik képről a másikra ugrott, majd megállt azokon a formanyomtatványokon, melyeket ki kell osztania a legénységnek. Erre az általa is aláírt papírra minden ember ezerötszáz frankot kap kézhez. Költségtérítés. A matrózoknak le kellett mondaniuk minden egyéb követelésükről, még arra az esetre is, ha a hajót eladnák. Ez csalás, szélhámosság, természetesen. Eladás esetén ez csökkenti az új tulajdonos terheit, ha a hajót ismét munkába állítja. De legalább ne veszítene el minden ember mindent. Abdul nem hitt abban, hogy megveszik az *Aldébaran*t. Már nem hitt a nagy dolgokban. De igen, mégis. Meg volt győződve róla, hogy élete véget ért. Épp az előbb írta Képheüsznek: „Úgy gondolom, hogy éjszaka a világ magunkra hagy bennünket…" Ez a levél első mondata.

Mielőtt Abdul kilépett volna a kabinjából, felírta a hajónaplóba: „R.A.S." Semmi felírni való esemény. Mint mindennap. Kivéve, hogy ma ez nem volt igaz. Ma mindegyik tengerész alá fogja írni az *Aldébaran* halálos ítéletét. És a saját halálát is.

Diamantisz felvett néhány szokást. Eljárt egy bisztróba a Lenche téren, a Panier alatt, Marseille óvárosában. Két lépésre a Régi Kikötőtől. Egy hajdani dokkmunkás, Toinou Bertani vette meg, van vagy három éve. Valami húsz adag ételt szolgált föl minden délben a néhány törzsvendégnek. Provanszál jellegű volt a konyhájuk, egyszerű, de kitűnő. Diamantisz nagyon szeretett reggelente idejönni. Leült a teraszon, és újságot lapozgatva megivott két vagy három kávét.

Egyik napon Toinou odaült az asztalához, és azt mondta:

— Meghívhatlak egy pastisra?

Eddig a napig csak pár banális mondatot mondtak egymásnak. „Jó napot, hogy vagy? — Jól, és te? — Mi újság?" Épp annyit, hogy ne egy ismeretlen, betévedő vendég legyen. Előző délután megjelent az újságban egy riport az *Aldébaran*ról. És egy fotó a legénységről. És Toinou odaszólt feleségének, Rossanának:

— A francba, hisz ez az a fickó, aki minden reggel kávézni jön hozzánk.

— Szegény ördög! — mondta Rossana, miután elolvasta a cikket. Amit az újságíró leírt, aszerint nem lehet valami rózsás a helyzetük. Enniük is kéne, és még ezek a disznóságok is.

Diamantisz nem utasította vissza az aperitifet, sem Toinou meghívását a harmadik pastisnál, hogy fogyasszon el egy menüt velük. „Mikor csak egy huszas…" Ma tészta volt vegyes finomfőzelékkel, olívaolajjal a menü. Egy lakoma. Mindkettőjüknek ugyanaz volt az álma: egy „igazi" éttermet nyitni.

— De egyszerűt ám, tette hozzá Rossana. Nem flancosat, drágát. Nem olyat, mint amilyen a kikötőben van. Tudja, ha egy munkásember, aki megnézi a teraszról az asztalokat, és látja, ahogy a kisebb tányérokat ráteszik a nagyokra, nahát, az aztán már tisztában van vele, hogy ezek a helyek nem neki valóak.

Diamantisz hamar megértette, hogy nem holnap lesz az a nap, mikor meg fogják nyitni azt az igazi éttermet. Itt könnyen vesznek föl hitelt. Elvből.

— Amikor az ember, mint például én, egész életében munkás volt, egy dolgot azért megtanult. Hogy legyen benne szolidaritás. Nos, látod, Diamantisz, te idejössz, szarban vagy… Hát ez az! Most én kérjem tőled, hogy fizess?

— De így hamar talajt fogsz.

— Nemsokára hatvanéves leszek. Aztán ha csődbe jutok, nyugdíjba megyek. Látod, ez ilyen egyszerű. És ha nem lesz elég a pénzem, van egy fiam meg egy lányom, azok majd kisegítenek.

Bruno és Mariette. Diamantisz már néhányszor összefutott velük. Bruno, aki kiköpött az apja, „született dokkmunkás", mint mondta, és Toinou nem tudta erről lebeszélni. Mariette egy kis ingatlanirodát vezetett a Saint-Ferréol utcában. Igazi marseille-i lány. Vidám, jól érzi magát a bőrében, barna szemekkel, és nem hagyja magát átverni. Toinou és Rossana, Bruno és Mariette, Diamantisz családot talált a maga számára. Sokkal jobb volt velük, mint egy távoli rokonával, Venetszanuval, aki szintén Marseille-ben élt.

Venetszanut egyszer kereste csak fel.

Amikor megtudta, hogy az *Aldébaran* nem egyhamar fog kifutni a tengerre. Tíz éve nem látták egymást. A rokon feleségül vett egy „marseille-i görög nőt", csinált neki három kölyköt, és a sógorával felfejlesztették a nagybácsi kis építőipari cégét. Sikerrel. Azóta egy kis villában laknak a Montebello völgyben, a város fölött, a Notre-Dame-de-la-Garde mögött.

— Jó helyen vagytok itt.

— Aha, ez egy jó városrész. És itt, mellettünk van a gimnázium, az egyik legjobb. Mert, ezt csak úgy mondom, Marseille megváltozott. Nem tudom, volt-e időd szétnézni, de most már tele van idegenekkel.

Diamantisz azt hitte, rosszul hallotta.

— Idegenekkel?

— Szürkékkel. Ez a városközpont leprája. Jó, rendben a városházán ők takarítanak, de köztük lenni… Ami minket illet, rendben, nem megyünk többet a Cannebiere utca felé. Elkerüljük a Castellane teret. Ott vannak mindenhol, körülöttünk. A piacon, a kereskedőknél, a mozikban…

— Szürkék? –kérdezte Diamantisz, mert nem értette.

Venetszanu cinkos mosollyal felelte:

— A koszos arabok, hát kik mások?

Még csak az aperitifnél tartottak. Az ebéd vészjóslónak ígérkezett.

— Idefigyelj, Dimitri, hát te ki a fene vagy? Nena, a gyerekek, nem mondom, ők itt születtek. De te, a fenébe is!

— Én? Én francia vagyok. Hékás, én letöltöttem a katonaidőmet. De nem is ezért, ez a kultúra kérdése. Az ő szaros viselkedésük. Ők egész mások. Te is megérzed, azt látni lehet. Ezek mindig koszos arabok maradnak. Idegenek.

Az *Aldébaran*on volt két burmai, egy elefántcsontparti, egy a Comore-szigetekről, egy török, egy marokkói és egy magyar. Abdul Aziz libanoni, ő meg görög. Itt ki idegen kinek, ha együtt vagyunk a tengeren? Majd harminc éve már, hogy a világ összes tengerét a világ összes fajta emberével járta, és a faji kérdés soha eszükbe se jutott. Ezt felelte Dimitrinek:

— Azt a kérdést, ki milyen ember, azt megismertem. Azt is, kié a hatalom. Értesz a dolgokhoz vagy nem, azt is. De olyat soha nem láttam, hogy két néger kell, hogy egy fehérrel

felérjen.

— Te összezagyválsz mindent, Diamantisz. Idejönnek Franciaországba, és máris mindent ők akarnak.

— Épp úgy, mint te. Mikor tizenhat éves voltál, rájöttél, hogy nem úgy akarod lenyomni az életedet, hogy mindig szivacsokat halászol. Otthagytad Szümit, Marseille-be jöttél Caginolas bátyádhoz. Maga mellé vett, és most te vagy a főnök…

— Ja, és családot alapítottam, van fedél a fejem fölött. És van pénzem, melyet itt cseszek el. Mint igazi francia!

A hangnem egyre keményebbé vált. Diamantisz ellökte a tányérját. Tintahal paradicsomos-boros szósszal, ahogy a szigeteken készítik. Nena megpróbált kitenni magáért. Igazi görög étel. De nyilván már nagyobb gyakorlata volt a sült hús és a krumplipüré elkészítésében. Mind a szósz, mind a tintahal ízetlen volt.

A vita átcsapott a régi sérelmek emlegetésébe. Melina is Szümibe való, és Dimitri valamikor szerelmes volt belé. Vissza is jött egy nyáron, hogy feleségül kérje, „Diamantiszt szeretem. Őrá várok" – volt a válasz. Dimitri gúnyolni kezdte. Úgy fog megöregedni, mint Penelopé. Úgy éli le az életét, hogy Diamantiszt várja haza.

— Mit lehet várni egy tengerészen? – kérdezte tőle

— Semmit. Tudod, Dimitri, nem kevés kalandom volt, mikor egyetemista voltam. Még most is van egy-kettő. De ő az, akit valóban szeretek. Érted? Ha meg fogok házasodni, ha gyermekeim lesznek, azt csak vele tudom elképzelni.

Melina azon a napon, mikor értesítette, hogy válni akar, bevallotta Diamantisznak: „Tudod, semmit sem bánok. De jobb így. Jobb a sok öröm miatt, melyet együtt éltünk át." Diamantisz megértette, mi mindent veszít el. Melina neki adta a fiatalságát, ő meg elkótyavetyélte a tengeren. Azon az éjszakán egyikük sem találta a megfelelő szavakat a fájdalomra. Szeretkeztek, lassan, finoman. Pont úgy, hogy jelentést kapjanak a könnyek. A következő éjszakákat Diamantisz az athéni bárokban töltötte. Hogy jó leigya magát, amíg egy hajóra vagy az indulásra vár.

— Van valami híred Melináról? – kérdezte Dimitri gonoszkodó hangsúllyal.

— Nemsokára újra férjhez megy – hazudta Diamantisz. – Látod, várhattál volna…

Nena felpattant az asztaltól, és elsírta magát.

— Te szarházi! – üvöltötte Dimitri. – Ezt nem volt jogod mondani. Erről többé nem beszélünk Nena előtt. Régi história.

Diamantisz csendben megitta a borát, majd felállt. Legszívesebben szétverte volna Dimitri pofáját. De ez nem söpörte volna el a múltat, és nem változtatta volna meg a jelent.

— Emlékezz mindig a gyűlöletre, Dimitri, a világ túl sokat produkált már belőle..

És elment.

A napilapokban a gyűlölet, az ott terpeszkedett minden egyes oldalon. Boszniában, Ruandában, Csecsenföldön, Írországban. Mindenütt került valaki, aki azt mondta, hogy ő feljebbvaló a többinél. Diamantisz nagyon vágyott már a tengerre. Elmenekülni innen. Mindent, de mindent elfelejteni a nyílt óceánon, az éjszaka csillagai alatt. Feloldódni ég és tenger között. De hát kicsi volt az esély, hogy ez hamar bekövetkezik. Érdeklődtek a tengerészeti ügynökségen. Marseille-ben ritka volt az olyan hajó, ahová el lehetett szegődni. Vissza kellett volna térniük a kiindulási helyükre. La Speziába. Vagy máshova menni.

— Nos – kérdezte Toinou —, hogy döntöttél?

— Maradok. Várok, csak várok Abdullal. Tudom, marhák vagyunk mindketten. Látod, átvette a parancsnokságot a hajón, és erről az Istennek se fog lemondani. El akarja vinni a hajót valahova. Én meg, nos, én meg úgy szálltam föl mint a másodkapitánya. És megyek, ahová ő megy. Mindenesetre nem tudom, hová fogok menni.

— Haza. Arra vársz.

Toinou nem érthette. Számára lehetetlen volt azt gondolni, hogy „hazamegyek és várok". Ehhez hajósnak kellett volna lenni. Várni, ilyen nincs. Csak

annak van értelme, hogy indulni. Indulni, hazatérni. Még a családosok is így gondolkodnak. Vagy majdnem így. Mert Diamantisz jól tudta, hogy ma is sokan szállnak tengerre jobb híján, mivel a földön nem jobb. Közülük való az *Aldébaran* rádiósa, Nedim is. Tizennyolc éves korában látta először a tengert. Mikor behívták katonának. A seregben tanulta ki a rádiós szakmát. És mivel a földön nem talált melót, a tenger felé nézett.

— Na ja, nem voltam tengeri beteg, mesélte egy este. A szakács, az morgott állandóan, mert még rossz időben is négy helyett kajáltam. Aztán egyszer odaszól: „Nedim, szerinted a tenger hullámzik vagy a hegyek?" Öt másodperc kellett, hogy megértsem, és még egy perc se, hogy a hajóhídról rókázzak! Azóta a legkisebb vihartól okádok, mint a lakodalmas kutya.

— Hát ez így van a parasztokkal – hülyéskedett Gregory, a gépész.

— Ki nem tengeribeteg? – kérdezte Diamantisz.

— Én – szájhősködött Uszben.

— Aha. És hogy alszol, mikor vihar van?

— A hátamon – hülyéskedett.

— Én is – felelte Diamantisz. Ez azt jelenti, hogy ha az oldaladon fekszel, akkor jó, ha ott van a lavór. Harminc év alatt nekem sose kellett!

— Én is, magam is a hátamra fekszem – szólalt meg Nedim. De tök mindegy. Érzem, hogy emelkedik, süllyed minden.

— Ez amiatt a seggfej miatt van, aki hegyekről dumált neked – mondta Uszben.

— Egy görög volt. Azok a legnagyobb seggfejek.

Mindenki elkezdett röhögni. Kivéve Nedimet, aki felfogta, mekkora bakot lőtt.

— Ó, a kurva életbe! Bocs, főnök. Nem magára mondtam. Ezek csak olyan közhelyek.

Így rendben is van, gondolta Diamantisz. Azokkal nincs vész, akik így beszélnek, hátsó gondolat nélkül.

Toinou nagy, kidülledt, kicsit véreres szemeivel nézte Diamantiszt, de ezekből a szemekből a kedvesség sugárzott. Nem értette, mi játszódik le a férfi fejében, de lényegében nem is ez volt a legfontosabb.

— Hallgass ide – mondta nagyon komoly hangon. – Jöhetsz, amikor akarsz. Nálunk otthon vagy. És hozhatod a barátodat, a kapitányt is. Á, ne zavartassátok magatokat. Mert hiszen Diamantisz, én azt hiszem, hogy te egy kicsit miatta is maradsz. Tiszteletből iránta. Barátságból…

— „Nem, Toinou, felelhette volna Diamantisz. Azért maradok, mert magányos vagyok." De nem mondott semmi effélét. Egyszerűen csak azt mondta.

— Köszönöm, Toinou.

BRASSAI Zoltán fordítása

DUBRAVKO BRIGIĆ

TAJTÉK

Cres, Crepsa szigetének szikláit nézegette a reggeli párában. Tésztára emlékeztették, amelynek a tengeri tajték ujjai és a köd lehelete adnak formát. Mintha Isten még mindig teremtené ezt a világot, tűnődött, és mintha emberi kéz még nem hagyott volna itt nyomot. Lassú változás történik, az anyag más formát vesz föl, miközben mi utazunk a szárazföld és a sziget, a sziget és a szárazföld között, mint ahogy, előttünk, mások is utaztak, mint ahogy, utánunk is, mások utaznak majd. Danijel csak egyike azon utasoknak, akik itt töltenek némi időt, majd elmennek, miközben lefröcskölik őket a hamarosan fölszáradó tengervíz-csöppek. Noha elkápráztatta a látvány, amely az örökkévalóságot valamiképpen érintő dologról regélt, nem tudta magát megvédeni a saját mulandóságáról és fölöslegességéről szóló gondolatoktól. Amikor elveszíti hazáját és vándorolni kezd, az ember bánatossá és realitásoktól mentessé válik. Azt mondta: tenger, öböl, reketytye, azt mondta: hajnalhasadás és köd, és minden szertefoszlott, és minden szertefoszlik majd, mint a holnap, és semmi nem lesz már az övé, a szavakon kívül. Ezért aztán ez a reggel is ott fészkelődött a szavakban, ott mocorgott, mintha alvóhelyet keresne magának, megpróbálta betűkké formálni a látványt, a hangot, az illatokat, a természet részeit, örökre. Holott semmi se tart örökké: holnap már, Slavenka és ő, elutaznak Kanadába.

Hat hónaposra nyúlt a cresi tartózkodás, de mintha egyetlen napig tartott volna, gondolta most, amikor már minden véget ért, szomorúan. Megszerette ezt a szigetet. Szerette bánatosan is, roskadozó álmaiban, apróságokhoz ragaszkodva, ahogyan azok tudnak ragaszkodni, akik mindenüket elveszítették, akik már sehova sem tartoznak. Nincsen, tudta jól, nyughelye annak, aki megölte az álmait, de azért akadnak enyhhelyek, ahol a fájdalom békésebbnek és aranyszínűnek tűnik, szinte kívánatosnak. Most ismét eszébe jutott a szigetre érkezésük, amikor egy földijével ottragadt inni a hajó bárjában, lekéste a buszt, és Slavenka zsörtölődött. Hová valósi vagy, lépett oda hozzá a nyakigláb, idegesen hadonászó fiú, kiszúrva őt a rengeteg utas közül. Eszébe jutott, hogy egyszer, Marokkóban, valami arabok megkérdezték tőle, nem zsidó-e. Honnan szeditek? Bánat és nyugtalanság és vándorlás ül a szemedben. Talán egy másik életemben az voltam, mondta akkor viccelődve, sok-sok évvel a háború előtt. Talán tényleg Káin bélyegét viseljük homlokunkon, és azonnal fölismerhető szülőhazánk neve, gondolta, talán a lelkeink ottmaradtak vándorolni a boszniai sziklás hegyoldalakon, hogy megmenthessük életeinket, mi, árulók, mi, Ahasvérusok. A fiút Žepčából üldözték el a horvátok, és íme, ő most horvátok között keresett menedéket. Danijel kellemetlenül érezte magát, már-már mentegetőzni kezdett, de Huso, mint a háborút megélt emberek többsége, jobban szeretett beszélni, mint másokat meghallgatni. Szuper itt minden, a szigeten, itt végre a sajátjai között érzi magát. Vajon van-e, tűnődött Danijel, a szigetlakóknak más nemzetisége, vallása és hovatartozása, mint a tengerhez, a naphoz és a kőhöz való ragaszkodás. Eszébe jutott a Vis szigeti parasztok története, akik vallásukat és neveiket is megváltoztatták, hogy békében élhessenek, önmagukban. A saját földjükön. Husót már mindenki ismerte, és hamarosan egy kisbusz csomagterében találták magukat, olasz vécécsészék között. Egy olyan kisvállalkozó tett velük jót, aki a kommunizmus bukása után, több társával együtt, sprintelni kezdett, anélkül, hogy tudta volna, a versenynek, amelyen részt vesz, maraton a neve.

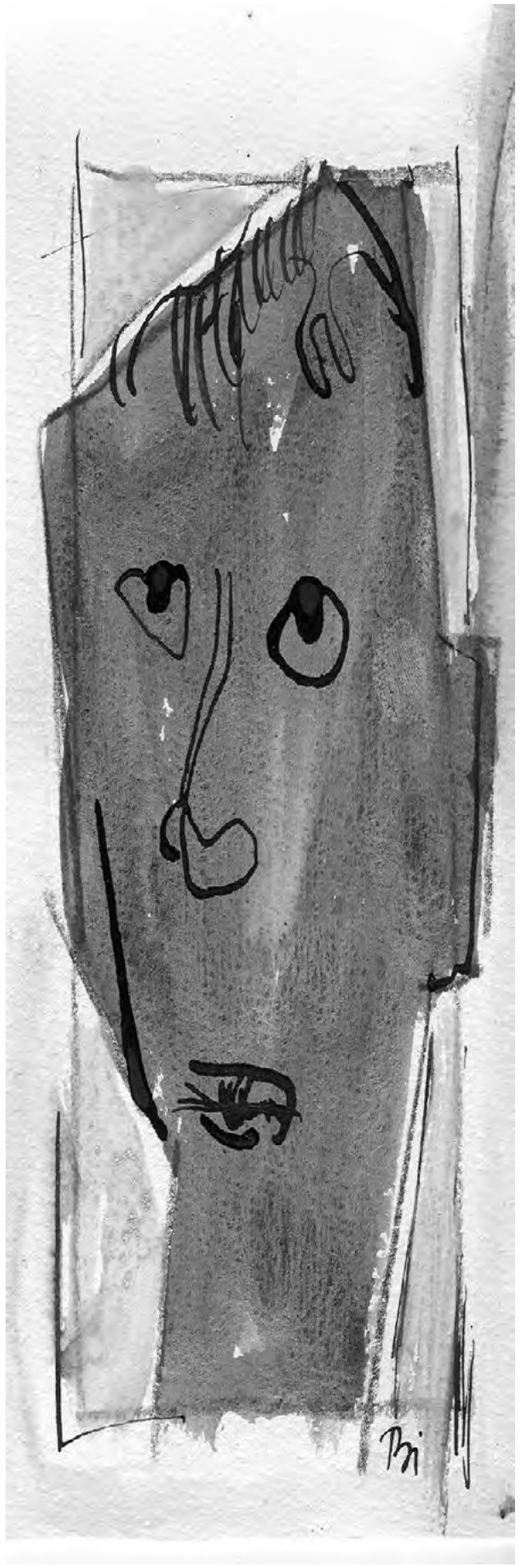
Szarajevói, palei barátaiktól kapták nyaralójuk kulcsát. Sok ház állt üresen, tulajdonosaik, a jelenleg Új-Zélandon, Ausztráliában, Amerikában, Olaszországban élő fivérek és nővérek, nem akarták eladni ezeket a házakat, még ha össze is dőlnek előbb-utóbb. A házban, amelybe beköltöztek, hullott a vakolat, de falai szilárdan álltak, mint minden kőből rakott épületé. Három szobája volt három emeleten, így néha úgy érezte magát, mint Maurits Escher valamelyik képének figurája, aki egyre csak lépcsőzik, hogy végül oda jusson, ahonnan elindult, legalulra. Amikor kitárta a fa zsalukat, arra gondolt, hogy többre nincs is szüksége. Az első emeletre vezető lépcső alatt lehetett tusolni, lehajtott fejjel. Reggelente valami bogarakat csapkodtak agyon, amelyek nem hagyták magukat messzire elkergetni a víztől. De ha lefeküdt a heverőre, a résnyire nyitott zsalukon át befütyült a szél, amely ott sompolygott az utcákon. Házibort ittak, amely elkergeti a fejekben lakozó rémet, legalábbis egy időre. Ezt a bort társaságban kellett inni, mert különben megfájdul tőle az ember lelke, valami szorítja a mellkasát és zavarossá teszi a gondolatait. Szedret, fügét, mandulát, vargányát szedtek, aminek éppen ideje volt, és kecsketejet vásároltak – a kecskék ott legeltek a közelükben, a strand mellett. A macskaköves

utcákon sétálgatva egyszer kitárta a karjait, és megérintette a két szembenálló ház falát; ni, ennyire van szükségünk, mondta. A falakon, amelyekről a jugó varként tépte le a vakolatot, még ott virítottak a Titót és a testvériség-egységet és a pártot éltető föliratok. Csodálkozott, hogy ezek a jelmondatok fél évszázadot is túléltek, de Tea asszony, az egyik helybéli, megmagyarázta, hogy azok a hetvenes években egy film díszletei voltak, amelyet Antun Vrdoljak forgatott, tudod, az egyik legnagyszájúbb antikommunista. És megint szomorú volt, semmi sem tartós, gondolta, pedig sok minden annak tűnik, nem sajnálta, de szomorú volt. Aztán vigasztalta magát: semmi sem tartós, így aztán az a sötétség sem fog örökké ott kuksolni a plexus solarisban, mint azt teszi néha éjjelente, vagy amikor szemel az eső, és késként villan, késszúrásként fáj.

A szigetlakók magukban hordozták halottaikat, arcukon látszottak az évszázadok, a kőfalak magánya és titkai. Nem volt meg bennük a bosnyákok jószívűsége, közvetlensége, kíváncsisága, támadó haverkodása, amely mögött elégedetlenség és elfojtott agresszivitás rejtőzött. Néha mindez hiányzott neki, de többnyire élvezett sziget lenni a szigetek között. Nem volt kivel eltöltenie az órákat, de nem is keresett ehhez társakat. Mégis, abban, hogy a felesége elintézze a menekültpapírokat, és hogy ő munkát kapjon, valami bosnyákok segítettek, akik már évtizedek óta a szigeten laktak, de a segítségnyújtásra nem bosnyákokként szánták rá magukat, hanem szigetlakókként, mintha valami olyasmit cselekedtek volna, ami kedvükre való.

Hamarosan zöldségárusként dolgozott a piacon. Eszébe jutnak ezek a napok most is, amikor a hajókorlátra hajolva Rijekába utazik, utolsó alkalommal nézi, reméli, a szigetet, amely, amikor még csak elhagyták a kikötőt, egyre nagyobb lett, most pedig már egyre kisebb lesz, egyre inkább egy képeslapra hasonlít, majd egy kidobott, elveszett, a kékségben ringatózó játékszerre.

Mint egyik szobából a másikba, úgy utazik nap mint nap a valóságból a valóságba. Mielőtt elkezdett volna dolgozni, valami nagy népünnepély volt, „Mare Croaticum”, fölzászlózott hajók érkeztek, harsogott a zene, sercegett a rostély, folyt a bor és a sör, pattogtatták a kukoricát, a fecskék igyekeztek túlharsogni a harangszót. Körhintaként forgott a világ, olyan szépen kavargott minden az ember fejében, hogy azt kívánta, bárcsak ne kelljen soha leszállni róla. Aztán hajómodelleket nézegetett a Susajdában, ahol esténként diszkó szokott lenni. A legnagyobbat a szerencsétlenül járt „Falkus” nevű hajóról mintázta a hajó volt pincére, az egyetlen túlélő. Nem szólt egy szót sem, senkihez, behúzódott a padlására, és addig elő sem jött, amíg be nem fejezte a modellt. Alkotóvá formálva félelmeit sikerült megszabadulnia rémképeitől. Ahogyan

szobáról szobára, hajóról hajóra, úgy utazik Danijel századból századba is, az 1846-os Cres–Lovran–Rijeka menetrendet böngészve, a cresi kikötő korabeli manierista rajzát nézve, vagy a festményeken ringó hajókat, a navigációs berendezéseket, kürtöket és lámpákat, szigonyokat, petróleumlámpákat, kormányrudakat, kronométereket, meg-megérintve őket, ahogyan őelőtte is sok százan megérintették, olyan kezek, amelyek azóta már porrá és hamuvá lettek.

Eleinte ötkor kelt, hogy hatkor nyithassa a pultot, de a szemben álló bódé már nyitva volt, akárhogy is igyekezett első lenni. Mintha szellemek lennének, gondolta. Aztán elárulták neki, hogy annak a tulajdonosa helybéli, ott vásárolnak a helybéliek, a korán kelő öregasszonyok, hiába igyekszel. Ha sikerül elkapnod egy-egy turistát, annak csak örülhetsz.

Danijel állami cégnek dolgozott, de megpróbálta a pultját úgy kezelni, mintha a sajátja lenne. A fémrudakra lufikat akasztott, meg kerámiacsengőt, az árakat Slavenka különböző alakúra vágott és színezett kartonpapírra írta: napocskára, szívre, kártyavárra, hímes tojásra. De nem segített semmi. Mosolytalan arca, zavarodottsága elriasztotta a külföldieket, akik azért jöttek, hogy legalább egy hónapra elfelejtsék a gondjaikat. A szemben lévő pultnál egy öregasszony árult, Danijel csodálta őt. El tudta adni a rothadt dinnyét is úgy, hogy a vevő meg legyen győződve, hogy jól vásárolt, és másnap újra visszatérjen. Danijel egyszerűen nem tudott beszélgetni az emberekkel. Ha az öregasszonytól azt kérdezték, kemény-e vagy puha az áru, azt válaszolta: úgy. A vevőknek azt mondta: nem jó az a paprika, vigyék inkább emezt, és azok boldogan fizettek. A külföldiekhez csak egy szava volt: szuper. Megszagolta a sárgadinnyét, és odadugta a vásárlók orra alá is. A vicenzai barackokról szemrebbenés nélkül hazudta, hogy hazaiak, és természetesen nem lettek permetezve, noha még rajtuk virított az exportőr selyempapírja. A görögdinnyére azt mondta, édes, mint a méz, ha nem, hát hozd vissza. Danijel hallotta a számolását, mintha a hiszekegyet mormolná: hatszor öt harmincöt. És amikor a vevő elment, fügét mutatott utána, olykor az alkarját is megemelte, azt morogva: jöttment banda. És nála mindig sor kígyózott, Danijel pedig tétlenül ácsorgott. Szemüveges és szakállas, meglett férfi létére, aki már évtizedek óta az első és az utolsó kérdésre kereste a választ, az értelemre és az Istenre, nem tudott választ találni arra a kérdésre, permetezték-e a banánokat. Csak a káló miatt aggódott, meg a szállításkor és a melegtől megromlott áru miatt, noha ezzel rajta kívül senki nem foglalkozott.

Este elszámolt a bevétellel. A felesége azt mondogatta, hogy ő az egyetlen kereskedő, aki mínusszal zárja a napot, akinek a saját pénzéből kell kipótolnia a bevételt, hogy egyezzenek a számok. Ilyenkor Danijel megkérdezte tőle, kér-e fagylaltot, és elégedetten mosolygott a bajsza alatt. Majd mesélni kezdett a negyvennégy cresi templomról, és az alig kétezer lakosról, a Szent Ferenc-templom harangtornyának négy, a világ négy tája felé forduló kőarcáról: az egyiken a harag, a másikon az aggodalom, a harmadikon az öröm, a negyediken a könyörületesség arckifejezése. Csak a dél felé forduló arcnak voltak nevető vonásai, mondta, majd megemlítette Kanadát, vajon miért nincs még válasz, tűnődött. Aztán a felesége bort rendelt, úgy pillantva rá, mint egy idegenre, ő pedig, hogy jobb kedvre derítse, a Szent Szalvátor-templomocskáról beszélt, amelynek névadója a tengerészek védelmezője, és amely fönt állt a hegycsúcson, ahonnan jól látni az egész szigetcsoportot, latin nevén Apsyrtidest, a szétszóródott nyaklánc gyöngyszemeire hasonlító szigetecskéket, amelyekről azt tartották, hogy Apszürtosznak, Médeia fivérének, a görög hősnek a testrészei, akit nővére ölt meg, és akinek halott tagjai fölött elszomorodtak az istenek. És mesélt az emberi kéz alakította tájról, ahogyan, még a múlt században, Alberto Fortis nevezte, a több kilométer hosszú kőfalakról, amelyekkel a cresiek ősei kertjeiket kerítették el, magasan a hegyekben, és hogy mennyire tiszteli és csodálja azokat az embereket, akik ezeket építették. A felesége ilyenkor csak annyit mondott: „Ne pofázz. Még egy banánt se tudsz eladni, te majom.”

A vevők meg-megnézték a gyümölcseit, megtapogatták, egyik kezükből a másikba tették, a káposztát megnyomogatták, a görögdinnyét megkopogtatták, mintha arra várnának, hogy valaki visszakopogjon. Német lányok fényképezkedtek a pultja előtt, talán hogy nyomot hagyjanak a nyaralásukon, ezen a szigeten, ezen a színes piacon. Ha majd, valahol északon, megérkezik a tél, karácsony előtt, egy vetítőgép segítségével meg fog elevenedni a nyár. És Danijel mosolytalan arca, rabul ejtve filmszalagon, velük tart majd északra, meleg otthonokba, hadd lássák a lányok rokonai és ismerősei, és ő ott áll majd, valahol a háttérben, színes léggömbkeretben, a bőség közepén, feketén és névtelenül.

Slavenka már talált barátnőket, és Danijel egyre gyakrabban tért be a legközelebbi kocsmába, azaz egy magánház pincéjébe, egy kis borra. Már megrészegülve a naptól és a színes kavalkádtól, a kocsma felé vezető úton elolvasott egy falfirkát: morte e egale per tutti. Ezen a gondolaton rágódva itta borát, arra gondolva, hogy Szókratész is így itta ki a méregpoharat. Ahogy ott ivott, odaléptek hozzá valami fiatal srácok, egyikük a horvát hadseregből szökött meg, usztasának nevezte magát, és itt talált menedéket, meg a legjobb barátja, egy cresi illetőségű fiú, akinek szerb volt az anyja. Castanedáról

és a Motörheadről dumáltak, és Danijel bólogatott. Az asztal másik végén egy nyugalmazott tengerész Dänikenről beszélt, és a csakrájából eredő csodálatos energiáról, és Danijel úgy hallgatta mindezt, mintha körhintán ülne. Nem szerette, ha valaki közvetlenül hozzá fordult, az már kötelezte az embert valamire, és az öreg tengerész hangja, ahogy a világ köldökéről beszélt, mintha valamelyik csakrájából emelkedne föl, egyre hangosabb lett, és valahogy megsokszorozódott, mint a visszhang.

Slavenka általában két-három órára kijött a piacra, segíteni, leginkább a munkaidő vége felé, amit Danijel úgy várt, mint egy szerelmi légyottot. Néha sört hozott neki, amit ő suttyomban ivott meg, a pult fémajtaja mögött, ahol az árut tartotta. Aztán összeszámolta a pénzt, egy fekete, kóddal ellátott táskába tette, azt pedig a bank falán lévő nyílásba dobta. Megismerkedett Predrag Matvejevićtyel, és vele, néha, sakkozni szokott. A munkája fárasztó volt és unalmas, de este valamiféle örömöt érzett, néha úgy tűnt neki, még boldogságot is, miközben a sörét itta – épp a rávalót kereste meg naponta. A sötétség rozmaring- és sóillatú volt, és ő hitt benne, miközben a sakkfigurákat tologatta a táblán, hogy tulajdonképpen mindegy, hol van az ember, és mi mozgatja, és hogy nincs is szüksége másra, az élete végéig, csak ezekre a napokra. Úgy érezte, hogy a sakk a feledés legnemesebb módja. A boldogságot, ezt az irodalmi fantáziát, vigasztalta magát irodalmiasan, úgysem érdemli meg az ember. A legjobb akkor volt, amikor esett az eső, és ő nem dolgozott. Ilyenkor a Feral étterem kertjébe ült, és a kikötőben álló kis hajók antennákként ringatták előtte árbocaikat. Mindenki elbújt a szobájába, csak ő ült a vászontető alatt, törkölyt iszogatva, és az esőcseppek dobolását hallgatva. Úgy tűnt neki, időnként, hogy az eső nem is akar elállni, és talán ekkor valóban boldog volt. A valóság egy másik idősíkra költözött, ahol más törvények uralkodtak, az ember emlékeit elmosta a zápor, és így eltűnt minden mellékes dolog. De aztán elállt az eső is, az örökkévalóság ámítása.

Valóban szereti ezt a szigetet, amelyen minden illatozik, gondolta, csukott szemmel, azt remélve, így majd kevésbé fáj neki az a sejtés, hogy csak utas a sziget és a szárazföld, Isztria között, amely szintén félsziget, a Balkán-félszigeten, amely Európa félszigete, amely viszont ott úszik valami tengerben, a Föld nevű szigeten. De a Föld is ott bóklászik az űrben, valami erőtől vezérelve, ugyanattól, amely őt is hányja-veti, akár a tenger cseppjét, melyet éppen lenyalt az ajkáról. Sok minden miatt szerette ezt a szigetet, de leginkább azért, mert úgy tűnt neki, itt érezte meg először azt, amit tudott, hogy végérvényesen nem tartozik sehova. Egy késő nyári viharban érezte ezt meg, egy hirtelen jött viharban, amilyen csak a szigetekre tud zúdulni. Hallgatta az erejét, még az áram is elment, minden szétszakadt, minden kapocs, minden úgy volt, mint, valószínűleg, ezer évvel ezelőtt is. Reggel napsugár csillant a macskakövön, mintha nem is lett volna vihar. Csak a tenger volt, a part közelében, vörös a földtől, amelyet a vihar belészórt.

Ezen a reggelen közölték vele, hogy bezár a zöldségespult, hogy már itt az ősz, és nem fizetődik ki. És ezen a napon, ahogyan az már lenni szokott, még egy fontos értesítést kapott: „Kérjük, legkésőbb 1995. október 10-ig igazolja vissza, hogy valóban el tud jönni a betelepülési kérelmével kapcsolatos beszélgetésre...” A levelet a kanadai nagykövetségről küldték, Bécsből, Viennából.

Nem volt kedve elhagyni ezt a vasárnapnak nevezett illatozó szigetet, ezt az életet, amelyben a múlt és a jövő kioltják egymást a nap sugarában vagy az eső cseppjében, de tudta, hogy nincs vigasz, hogy el kell mennie, mert semmi sem örök. Nincs vigasz, tudta jól, sem a babérkoszorúban, sem a borban, sem a simogatásban, amikor az ember átéli a gyermekkort, és minden megszokássá válik, akkor, egyszerűen, nincs vigasz. És már semmi sem keresés, csak menekülés, csak vándorlás. És már semmi nincs messze, és már semmi nincs közel, csak már el kell menni a Balkánról. Komp, hajó, repülő, vagy ez a sziget, amely ott úszik az űrben, mint egy darabka mennyország, oly valószínűtlen, még a tengeri tajték ujjai simítják és a köd lehelete kíséri – van-e bármi különbség? Pecsétet hordozott a lelkén, és felesége ellenállását, önző módon, mert mennie kellett, meg kellett próbálnia, el kell menekülnie, de már nincs mitől, hiszen elvesztette minden fogódzóját, örökre. Az ember semmit sem tud megtanulni, de állandóan új dolgokat kell megismernie, hogy, mindig újra meg újra, megértse: minden változik, és ő maga sehová sem tartozik. Tudta jól, már most, hogy egyszer, Kanadában, amulettként és dicsfényként fogja hordozni ezt a szigetet. De tudta, hogy el kell menekülnie, mert ez a sziget is, mint minden más, csak egy álom, és hogy, mostantól, minden csak vándorlás.

Slanevka, aki ott szundított a csomagra dőlve, fölállt, és odalépett hozzá. A nap fölemelkedett a horizonton, valahogy váratlanul és hirtelen, és elnyelte Cres, Crepsa szigetének utolsó nyomait is. Danijel gyöngéden barackot nyomott a felesége fejére, és úgy fordult, hogy ne találkozhasson a tekintetük: „Nézd, már látni a partot. Mindjárt ott vagyunk”, nyelte a nyálát, majd a kajacsomagból elővett egy doboz, arany és fekete arabeszkekkel díszített Laškói sört. Felbontotta, fehér és forró hab buggyant ki belőle, mint a hajó mögött felcsapódó tajték, egymással ellentétes irányba indulva a hajó két oldalán.

RAJSLI Emese fordítása

LOSONCZ DÁVID

FÖLÖTTÜNK AZ ÉG

– magyar novella –

Az ablakokból kilopták az üveget, a karzaton ott az utolsó ének száma, a pókhálóban a nyitott énekeskönyvek meg olyanok, mint a széjjel szívott legyek érintetlen szárnyai. Szép itt minden nagyon. Átmegyünk a paplakba, a nénike vendégkönyvet és illatos papírzsebkendőt tesz elém. Magára hagyom, mondja, és a belső szobába megy. A néni járása büszke és lassú, ősz haja szigorú kontyban, a szemét rendesen kerülöm. Leánykorában apró darabokra (egyenlőszárú háromszögekre) törték a szívét. Látom, hogy a könyv oldalait rendszeresen, vacsora után, de fogmosás előtt, sűrű könnyek járják át, és minthogy jól tudom, hogy azok a mondatok, amelyeket kimért időközökben könnyek öntöznek, mélyebbek és eredetibbek, mint örökké száraz társaik, szólok a néninek, hogy adja nekem a könyvet. Megszabadítom a szomorúság mondataitól. A nénitől egy képeslapot kaptam. Bekereteztettem, és itt lóg a fejem fölött a falon. És nem mozdul. Bazdmeg.

A képes oldalán *Ferencz József tér*, a tér, körülötte magas épületsor, Első Magyar Biztosító Társaság, Czukrász, valami Pénztár, a többi felirat teljesen olvashatatlan. Hátoldalán egy szám (4224), kiderül, hogy egy *Levelezőlap*ról van szó, s az is, hogy a lap, terével, a czukrászdájával, igaz történeteivel meg egyéb tartozékával együtt Törv. Védve, és ez mindenképpen jó hír. A téren egyetlen hölgy halad keresztül. Balról érkezik, a ruháját a bokája fölé emeli, talán fut, de az is lehet, hogy napernyőjével a *Ferencz* „e” betűin egyensúlyozik. Simon Rékának hívják. Arca helyén apró fekete folt látszik csupán, a könnyű futkosás vagy a reménytelen egyensúlyozás sem a városi színház művésznőire jellemző, viszont fűző nélküli reformruhája a fényképezés pillanatában csak Simon Rékának lehetett. Azoknak a férfiúknak, akik tudni vélik, hogy Sanja Burghnak több szekrény fűző nélküli ruhája volt, és most hangosan méltatlankodnak, kiváló női testekben való jártasságukat bizonyítandó, ideírom, hogy Sanja Burgh bokaszalagja hosszú sorok „e” betűire sem férne rá és Sanja Burgh nem fényképezkedett ruhában. (Lehetnék fényképész és mindenfélét írhatnék a képek alá. Sanja Burgh és az én kádam. Réka, drága patakom.) A térről gondosan lekaparták az áporodott dinnyeszagot, az úriemberek fontos megjegyzéseit és a vidám tömeget is. Réka sétája a lap egyetlen napsugaras pillanata, arról nem is beszélve, hogy a fényképezés után alig néhány héttel akár életet is menthetne. Simon Réka vasárnap esténként büszke városi ifjúk bal fülébe csókolt, amitől mind a térdükre hullottak, s hangosan örök szerelmet ígértek. Réka kacagása egészen a Dunáig elhallatszott. „S teljes reményünk van felőle, hogy szülőföldjének, a mi városunknak díszére fog szolgálni ... kedves, megnyerő alak, hangja rokonszenves, felfogása gondolkodásra mutat”, írta róla Danijel Ivkov.

Danijel Ivkov három évig volt a *Bácskai Tündér* című képes irodalmi hetilap főszerkesztője. Haraggal és pátosszal áthatott, bár többnyire lazán fogalmazott s pregnanciát nélkülöző, olykor személyeskedéstől sem mentes cikkek, hatalmas munkabírás, és sokrétű tájékozódás jellemezték. Danijel min-

denféle előkelő hölgyeknek címzett üzeneteket csempészett a lapjába, olyanokat, hogy *ön iránt való vágyam mélyre ásott csíráját kiirtani nem lehetséges*, máskor meg, ha a tisztelt hölgy a megadott instrukciókat követve, pontos szögből figyelte a címlapot, lebilincselő képsorok álltak össze, szivecskék meg rózsacsokrok, és Danijel kínosan ügyelt arra, hogy a lágy szívű állatbarát hölgyek kiscsirkékhez és kismacskákhoz jussanak. Danijel Ivkov gyűlölte az ellenzéki újságírókat, ezért rendszeresen a feleségükkel meg az édesanyjukkal hált. A színházban sosem az előadást, hanem a nők száját nézte, premiereken illő kukkerrel, más estéken meg madárleső messzelátóval. Büszkén ismételgette, hogy a rendőrségi nyilvántartás szerint a *Bácskai Tündérből* vágják ki a legtöbb olyan betűt, amiből azután halálos fenyegetés meg zsarolás lesz. (A sajtó kifejezője a szellemi termelésnek s ennek közvetítője a nyomda. Nyomdászatunk fejlettségét legélénkebben illusztrálja a termelés szaporasága, a betűk szépsége, és a nyomtatványok olcsósága.) A kabátja felső zsebében egy rossz minőségű cigarettát hordott, s a fontosnak ítélt pillanatokban előhúzta, végignyalta és mielőtt rágyújtott volna, ha tehette, nagy mellű nők szemébe nézett. Egy tavaszi vasárnap estén Simon Réka Danijel Ivkov bal fülébe csókolt. Nyelvével élesen, de finoman Danijel dobhártyájába nyúlt s percekig játszadozott a hallócsontok között. Az ön nyelvérzéke kivételes, hölgyem, mondta Danijel, előhúzta a cigarettáját, végignyalta, s erősen Réka szemébe nézett. Réka zokogása egészen a Dunáig elhallatszott.

Levelezőlapom azonban egyáltalán nem csupa párisi divat meg csókos női lobogás. A *Ferencz József tér*re és a *Levelezőlap*ra kanizsai konyhacsempemintára emlékeztető, koromfekete csíkot nyomtattak, a hátoldalára, az immár konyhacsempeminta *Levelezőlap* alá pedig azt nyomtatták, hogy dopisnica, egészen pontosan, ДОПИСНИЦА. Uraim, ez itt egy idegen nyelv és nem holmi precíz véletlen. Mindenki láthatta, hogy Danijel Ivkov a levelezőlapomat kíméletlenül egy GrobDrücken márkájú, megbízható nyomdagépbe ejtette. „A város, hölgyeim és uraim, nem kőből, hanem lehetőségekből épül." A sikeres nyomtatás élménye pedig egy széles, letörölhetetlen mosolyt ragasztott az arcába. A GrobDrücken olyan erővel nyomatta a hátlapba a дописница-t, hogy aki egészen közelről vizsgálja a Ferencz József tér felett az eget, az sötéten fenyegető gomolyfelhőket fedez fel, s egyszerre világos lesz, hogy az egyébként lassú és büszke járású Simon Réka kétségbeesetten menekül. Lehetséges, hogy dr. Simon Endre, Réka apja, éppen ezeknek a fellegeknek köszönheti végzetes tüdőgyulladását, és az is elképzelhető, hogy a levelezőlapom fellegei miatt olyan magas a városban a zivataros napok száma.

Nem tudom, hogy a rányomtatás divatos performansz vagy álnok lázítás cselekménye volt-e, s azt sem, hogy Danijel Ivkov miként cselekedett volna, ha a levelezőlap hölgyében felismeri Simon Rékát. Annyi bizonyos, hogy a nyomtatás másnapján Danijel Ivkovot, a városi demokrácia elleni szervezkedés vádjával, letartóztatják, bebörtönözik, és, a bűncselekmény súlyának megfelelően, hajnalban ki is végzik. Bapkovits Antal felügyelő úr emlékiratírással tölti a kihallgatások és a kivégzések közötti néhány órát, és az *Emlékirataim*at lelkesen teletüzdeli német mondatokkal, és van benne nő, történelem meg város, minden, ami kell ahhoz, hogy amolyan nagysikerű közép-európai mű legyen. Ezért a felügyelő úr, aki jól ismeri Danijel nyelvi képességeit és tudja azt is, hogy a halált ígérő börtönszag milyen jelentős irodalmi mű születését eredményezheti, megakadályozza, hogy Danijel papírhoz meg írószerhez jusson. A kihallgatás mindössze néhány percig tart. Danijel Ivkov rendületlenül mosolyog. Könnynek vagy önsajnálatnak nyoma nincs. Bapkovits felügyelő meg néhány rövid kérdés után közli, hogy úgyis kirugdosom a fogadat, csak vigyorogj, te, pinapecér. Volt a börtönben nyaktiló, régies kivitelezésű pallos, kerékbetörő szerkezet, kereszt és karó, egyszerű kivégzőosztag, Franz Kafka-kivégzőmasina, villanyszék és méreginjekció, egyszemélyes gázkamra és

medence a vízbefojtáshoz, ahogy azt egy tisztességes háborús, vagy, ha úgy tetszik, magyar novellától el is várjuk. A felügyelő úr a golyó általi halál mellett döntött, kárpótlásul a meg nem született remekműért, s különben is, ez amolyan írónak való halál. A kivégzési szabályzat szerint csak egyetlen kivégző tiszt kap igazi golyót, hogy senkit se kínozhasson a biztos gyilkolás emléke. Azzal, hogy minden tiszt köteles a koponyát célozni, és természetesen, igazi golyó birtokában, azt szét is loccsantani. Más esetben, ha teszem azt, a golyó nyakba vagy gyomorba fúródik, a hibázó tiszt (legalábbis az a tiszt, akiről a kivégzési szakemberek megállapítják, hogy hibázott) büntetése az, hogy a hiba nagyságának megfelelően, órákon át meztelenül őrködjön a felügyelő irodája előtt. A felügyelő úr briliáns újításainak egyike: 1. olcsó kivégzés 2. könnyen tisztítható kivégzőfülke 3. a tisztek rendesen edzenek és óvatosan borotválkoznak. Danijel Ivkov rendületlenül mosolyog. Az első golyó a falba fúródik, a második a vállba, a harmadik a bal fülét szakítja le, végül a negyedik sorozat golyója csattan a koponyába. *Ki lőtte fejbe Danijel Ivkovot?*, jegyezte be a felügyelő úr az emlékirataiba, és még aznap töröltette az egyszerű kivégzés intézményét. Dr. Simon Endre a vasárnapi ebédnél felolvassa a *Bácskai Tündér* címlapjáról, hogy a főszerkesztő úr tegnap éjszaka, mily sajnálatos, a Dunába ugrott. Réka előrehajolt, szétterítette a címlapot, a kenyérvágó késsel apró, egyenlőszárú háromszögre vágta, s belekeverte az édesapa forró tyúkhúslevesébe.

Évekkel később Réka látja a tévében, hogy egy nemzetközi bíróságon azokra a kérdésekre, hogy hány ártatlan városlakó halálát irányította, hogyan működik a Kafka-kivégzőmasina, és, hogy mi is az a városi demokrácia, Bapkovits Antal, ügyvédei gondosan felépített védelmét rombadöntve, rendre azt válaszolja, hogy tisztán látta, hogy a kivégzés pillanatában Danijel szélesen mosolygott. Fülig ért a szája, ordítja. Nem bűnösséget kizáró ok, gúnyolódik a bíró. Emlékiratait elégette. Huszonkét év kitartó munkája sem volt elég ahhoz, hogy leírja Danijel Ivkov törölhetetlen, széles mosolyát.

AARON BLUMM

ZSÁKUTCÁ(K)

(páratlan oldal)
– részlet –

1.

Leírtam újra a mondatot: Addig jöttök, hogy már mentek. De valami sehogy sem volt vele rendben. Senki nem jött, és nekem sem volt mit mentenem. De nem is jöttetek, hogy már menjetek. Próbáltam leírni másként, de úgy sem akart sikerülni: Addig jöttök, hogy már mëntëk. De. Aztán egyszerűen az egészet áthúztam: Addig jöttök, hogy már mëntëk. De a törlésjel simán elrontott valamit. Vagy ha el nem is rontotta, egészen mást jelentett. Így áthúztam az egészet: ~~Addig jöttök, hogy már mentek~~. Arra gondoltam, ne jöjjön senki, de senki ne is menjen. És arra is gondoltam, nekem viszont vissza kell újra mennem oda, ahonnan jöttem. És arra gondoltam, ismét zsákutcába kerültem.

3.

A Zsák utcában voltam megint, harminc év után újra, de ott rajtam kívül senki sem volt. Nem találtam sehol a Nikoláékat, az Etus néni háza sem állt már, és sem a Gergő bácsi, sem a nagymamám nem volt sehol. S ahogy ott álltam, arra kellett rádöbbenem, mindeddig rosszul emlékeztem.

5.

De azért nem állt meg az élet.

7.

De azért nem állt meg az élet, pontosabban akkor nem, csak sokkal később, akkor is csupán egy pillanatra, a Zsák utca lakói pedig tátott szájjal álltak és bámultak, mert a pápa csillogó szemekkel átölelte az öreg Nikolát, és kijelentette, egyszer még belőle is lehet pápa.

És a hó is tovább esett, a fiatal Nikola és a Deján nevű félkezű menekültgyerek pedig tovább építették a karrierjüket, a hólapátomat először napokra elrejtették, aztán a nagy hidegek idején tűzifának használták el, engem pedig időnként nyakig beástak a hóba, és ez idő alatt sorban törték fel a Zsák utca üresen álló házait. Sok mindent ugyan nem találhattak, de az Etus néni lányaitól kapott repülőgépet, ami folyamatosan azt ismételgette, hogy follow me, biztosan megtalálták, mert én viszont sehol nem találtam, így esténként már senki hangját nem hallhattam. A boszniai hegyekből jött iskolapedagógus néha órákra elővette a fiatal Nikolát, az öreg Nikola fiát és Dejánt, a félkezű menekültgyereket, kiselőadásokat tartott nekik a helyes útról, amelyen haladni kell töretlen fejjel előre, és soha nem nézni hátra, csak menni, menni, menni, anélkül, hogy valaha valahová is megérkeznének. A boszniai hegyekből menekült iskolapedagógust mindenesetre gyötörhette a nosztalgia valamennyire, mert időnként hatalmas lukakat kezdett el ásni a domboldalba, mindaddig, amíg egy nap rá nem omlott a föld, és temette maga alá örökre.

Amikor az iskolapedagógust maga alá temette a föld, váratlanul megérkezett a hitoktató, akiről senki nem tudta, honnan jött, mit akar, és miért erőszakoskodik folyton, de azért látszólag mindenki elfogadta csendben, csak a háta mögött suttogtak róla félreérthető pletykákat. Az öreg Nikola felesége, a Mari, aki maga is űzött démonikus mutatványokat, azt terjesztette róla, hogy titokban a sátánnak áldoz, gyerekkezekből készít mágikus totemeket, és éjszakánként pucéran őrjöng az ablakából kilobbanó tűz fényében.

11.

És egy nap arra ébredtem, hogy felhalmozódott bennem a gyűlölet. Gyűlölni kezdtem mindent, ordítozva rohantam ki az utcára, azt kiabálva, hogy takarodjon mindenki kifelé. A Zsák utca lakói ijedten néztek össze, kényszerzubbonyt húztak rám, kikötöztek az öreg Nikola szamaras kordéjához, majd rövid tanakodás után úgy döntöttek, összedobják nekem a pénzt egy új hólapátra.

Esténként, amikor elhánytam a havat, a gyötrő csöndben leveleket kezdtem el írni, a pápának címezve őket, melyben arra szólítottam fel, hogy alapítson új egyházat, szedje le rólam a keresztvizet, adja vissza a napi három percet, amit elrabol tőlem, lenyálazott borítékba tettem a leveleket, bélyeget ragasztottam rájuk, és vaskos pénzkötegek társaságában odaadtam a hitoktatónak, hogy továbbítsa a címzettnek. A hitoktató ilyenkor napokra eltűnt, majd egy idő után csapzottan tért vissza, nem sikerült, mondta, és kajánul nevetett. Hosszú hónapok teltek el így, anélkül, hogy valami is történt volna, a pápa azonban valahonnan tudomást szerezhetett a levelekről, mert egy éjszaka golyóálló tolószékén, kopott kis barna kofferjével a kezében maga is megérkezett a Zsák utcába, beköltözött a hitoktató üresen álló sufnijába, és nem terjesztette tovább az igét, csak a kezeit morzsolgatta csendesen, amikor délutánonként kiült napozni a ház előtti bandapadra. Először az öreg Nikola merte megkörnyékezni, így hamarosan a pápa is rászokott a pálinkára, az öreg Nikola a szamaras kordé mögé kötötte a pápa golyóálló tolószékét, és úgy jártak rejtélyes utaikra, melyek után csillogó szemmel értek vissza a Zsák utcába. A pápa ilyenkor térdére fektette a hitoktatót, és erős markával addig verte a jövő hétre felhalmozott csalánnal az ülepét, amíg a hitoktató abba nem hagyta a jajveszékelést. De egy nap a pápa kopott kis barna bőröndjéből elfogyott az utolsó köteg pénz is, az öreg Nikola hát nem környékezte meg többet, és nem is kötötte a golyóálló tolószékét a szamaras kordéjához. A pápa szomorú szemekkel ücsörgött hát a hitoktató háza előtt, azt hajtogatta, nem kell elutazni a világ másik végére, hogy az ember tolószékbe kerüljön, a hitoktató ezt látva előásta a kertjébe rejtett ágyas pálinkát, amit állítólag még a nagyapja ásott el fiatalkorában, közösen lerészegedett a pápával, majd erős markaival addig verte a pápa ülepét a jövő hétre felhalmozott csalánnal, amíg az abba nem hagyta a jajveszékelést.

17.

Amikor a fegyveresek megjelentek a Zsák utcában, a boszniai hegyekből menekült iskolapedagógus újabb, még hatalmasabb luk ásásába kezdett, mert mint mondta, a tenger nemcsak a tiéd vagy az enyém, hanem mindenkié, így az övé is, neki is joga van hozzá, miért ne láthatná ő is mindennap. A fegyveresek értetlenül néztek rá, de hagyták, motyogjon csak kedvére, és inkább felderítő akcióba indultak. Először feltörték az üresen álló házakat, leakasztották a falról a nagymamám óráját, ami már nagyon régóta nem mutatta az időt, engem meg odakötöztek az öreg Nikola szamaras kordéjához, kényszerzubbonyt húztak rám, és kettétörték a Zsák utca lakóitól kapott új hólapátomat. A Zsák utca lakóit a falhoz állították, és magyarázat nélkül fejbe lőttek mindenkit.

19.

Gyere, gyere, gyere be. Amíg mondom, gyere be.

6. vagy 9.

A postás álmában lángoló számot látott, de amikor reggel felébredt, nem emlékezett, hogy az hatos volt-e, vagy kilences. Így a 6-os és 9-es házszám előtt mindig elbizonytalanodott, s nem tudta, hova melyik levelet dobja be. Így történhetett meg, hogy a Zsák utca lakói téves leveleket kaptak, a Mari rengeteg szerelmes levelet az öreg Nikolától, én rengeteg csomagot a pápától, amelyekben repülőtéri ajándékok voltak, legtöbbször egy repülőgép, amelyből egy ausztrál férfi hangja azt ismételgette folyamatosan, hogy follow me.

23.

A pápa egy nap úgy döntött, forradalmasítja a Zsák utca étrendjét, mert miután végigkóstolta az összes lakó csalánspecialitását, napokra magára zárta a hitoktató üresen álló sufniját, kémcsöveket rendelt Ausztráliából, és még akkor sem volt hajlandó előbújni, amikor rejtélyes módon kigyulladt az Etus néni háza. Amikor egy reggel füstösen előbújt, bódét állított fel a bandapad mellett, és lódarával meghintett csalános palacsintát kezdett el árulni. A Zsák utca lakói eleinte fanyalogva fogadták az újítást, de mivel senki nem tudta eldönteni, mi is az a lódara, úgy döntöttek, bedőlnek a pápának, és aztán mindenki csak lódarával meghintett csalános palacsintát evett. A Mari, az öreg Nikola felesége nem főzte többé a csalánból készült finomságait, ezért az öreg Nikola gyakran a lábára fektette, és addig verte a hátsóját a jövő hétre előkészített csalánnal, amíg a Mari abba nem hagyta a jajveszékelést.

29.

A fiatal Nikola, az öreg Nikola fia, és Deján,

a félkezű menekültgyerek egy nap megfogadták a boszniai hegyekből menekült iskolapedagógus tanácsát, vagy csak a reptéri ajándékrepülőkre hallgattak, és töretlen fejjel elindultak előre, mentek, csak mentek, soha nem néztek hátra, hanem mentek anélkül, hogy valaha is megérkeztek volna valahova. Néha bélyeg nélküli leveleket kaptam tőlük, amit a hitoktató kézbesített, a levélhez jelentős pénzkötegeket és repülőtéri ajándékokat mellékeltek, többek között egy repülőgépet, amiből egy ausztrál férfi hangja folyamatosan azt ismételgette, hogy follow me. De akkor már rajtam kívül senki nem élt a Zsák utcában, aki emlékezett volna rájuk, a fegyveresek egy nap mindenkit a falhoz állítottak, és egyesével fejbelőttek mindenkit. A fiatal Nikola, az öreg Nikola fia, és Deján a félkezű menekültgyerek egy nap aztán egy képeslapot küldött, amiben boldogan tudatták, hogy házasságot kötöttek, sokkal később tudtam meg, hogy gyerekük is született, akinek ugyan csak fél keze volt, de ennek ellenére vidáman kanalazta a csalánlevest, és a Nikola nevet kapta a keresztségben.

31.

Nem kell kimennem, hogy bejöjjek.
De ha megindulok, egyszer csak megint ott vagyok, ahol elindultam. Nem értem magam se. De mindegy is. Jössz te még az én utcámból kifelé.

37.

A Margit néni és a Gergő bácsi is a Zsák utcában lakott, de az ő házuk egy másik utcára is nyílt, ezért mindig fölénnyel nézték a Zsák utca többi lakóját, tudva, hogy nekik van még egy menekülési útvonaluk. A Margit néni és a Gergő bácsi is valamilyen furcsa szekta tagjai voltak, ami miatt a Gergő bácsi nem lehetett éjjeliőr a faluházán, tévét és rádiót sem használhattak, valamint nem volt szabad borotválkozni sem, ezért a Gergő bácsi szakálla a hosszú évek alatt több méteresre nőtt, télen sál helyett a nyaka köré tekerte, nyáron pedig a biciklijére csíptetőzte, és úgy söpört végig az utcákon. Mivel a Margit néninek és a Gergő bácsinak nem volt szabad se tévét, se rádiót használnia, ezért a Margit néni minden délután lejött a nagymamámhoz, hogy meghallgassa titokban a Rádiópostát, ami a kedvenc műsoruk volt. A Rádióposta ideje alatt én is a falnak támasztottam a hólapátom, és hallgattam, ahogy ők hallgatták a Rádiópostát. A Rádiópostában különböző emberek különböző ügyeit tárgyalta meg a két bemondó, a férfi bemondó hangjába mindketten szerelmesek voltak, és néha a saját ügyeiket is beküldték levélben a rádióba, hogy halhassák, amint a férfi bemondó a saját hangján beszél az ügyükről.

41.

És én nem fogok várni a szerelmedre, mondta egy nap a Gergő bácsi a nagymamámnak, és nem is sejtette, hogy vele egyidőben Bob Marley is ugyanezt mondja. Bob Marley-nak viszont fogalma sem volt sem a Gergő bácsiról, sem a nagymamámról, sem rólam, de a Zsák utca többi lakójáról sem, ezért arra sem gondolhatott, hogy valamiféleképpen plagizátorrá vált.

A nagymamám azonban csak legyintett, mert egyrészt úgy gondolta, várni ő sem fog, másrészt kölcsönösségi alapon ő sem hallott Bob Marley-ról, így nem tudhatta, hogy valamiféleképpen a Gergő bácsi is csak egy plagizátor.

43.

Csak jöttem és mentem.

Az egészből később persze semmire nem emlékeztem. Egyik napról a másikra elfelejtődött minden, a Dani bácsi és a Kati néni is. A Dani bácsi tömérdek mennyiségű kartondobozt halmozott fel például az udvarában, mázsányi súlyú papírdobozhalmokkal karikázott a biciklijén, állítólag a télre készült, de a halála után a fiai a ház minden szegletében csak kartondoboz-raktárakra bukkantak, senki nem értette, miért gyűjtötte a papírt, talán egy letűnőben lévő kornak szeretett volna emléket állítani. És egy nap jött a műanyag, s már senki nem gyűjtött papírdobozokat. A Dani bácsi fiaira egy árokparton bukkantam, amint részegen azt hajtogatták, hogy én vagyok a Faragók, és mindent megfaragók.

53.

S időnként órákig egy szót sem szóltam, vagy azon kaptam magam, hogy magammal vitázom fennhangon, de ha ittam a Pesti Karesz pálinkájából, hirtelen megoldódott a nyelvem, és olyanokat mondtam, hogy wir sind ein Berliner, habár erre sohasem gondoltam, s különben is azt hittem, nem tudok németül.

Wir sind ein Berliner, du bist zwei Berliner. Nem tudtam németül, de szerbül sem beszéltem rendesen, s már a nevemmel is bajaim voltak, amiről évekig semmit sem tudtam. De ezt a Kati néni sem tudhatta, aki varangyos békák fenekéről lekapart porokkal kábította akkor még szőke tincseimet, s homályos titkokat sejtetett meg a múltból, aminek köszönhettem a létem. Az udvarában álló kút vizében pedig mesés világok tárultak elém, valahányszor belepillantottam. De dj mégsem lett belőlem, pedig a kútból mágikus ritmusok is hallatszódtak, a szívem gyorsan átvette a lüktetést, de az eszem más tempót diktált közben.

59.

A Gáborokból pedig ketten voltak, hiába mondtam, hogy engem nem Gábornak hívnak, a körülöttem lévők mind így szólítottak, s titokban röhögtek rajtam.

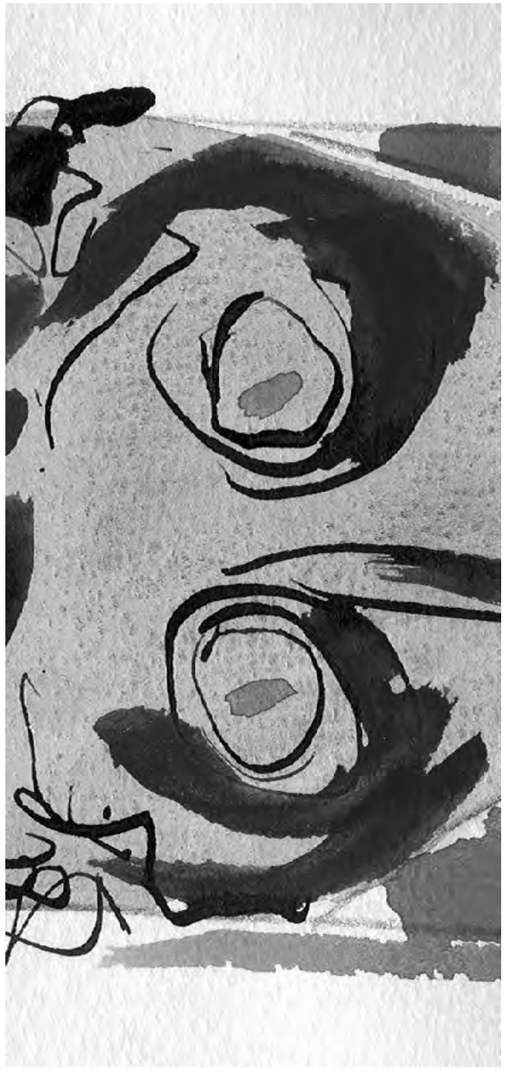
Hogy törpe volt-e vagy bohóc, azt az albán fiú sem tudta pontosan megmondani, aki az egész történetet elmesélte, de állítólag egy cirkusszal járta be valamikor a tizenkilencedik század végén a balkáni hegyeket, az emberek szörnyülködtek, amikor meglátták, s aztán mindenre azt mondták, hogy gábor, amit csak csúfnak találtak.

Csúnya virág, mondta az albán fiú, és nevetett.

61.

Amikor a fegyveresek eltávoztak a Zsák utcából, kikászálódtam a kényszerzubbonyból, a félbetört hólapátommal hatalmas gödröt ástam, egymás mellé fektettem az öreg Nikolát, a Marit, az öreg Nikola feleségét, a hitoktatót, a pápát, a postást, kiástam a betemetett iskolapedagógust a domboldalból, őt is melléjük fektettem, és rájuk hánytam a földet. Ezután kiültem a bandapadra, és vártam, hogy esni kezdjen a hó. A hó csak hosszú idő után kezdett el esni, de akkor hatalmas, sűrű szemekben, lassan már az orromig sem láttam a hóesésben, de egyszer csak egy folt jelent meg a Zsák utca elejéből és felém közeledett. Azt hittem, csak a szemem káprázik, amikor megláttam a Szürkét, amint az öreg Nikola szamaras kordéját húzza maga után, a kordén pedig a Pesti Karesz ült és csillogó szemekkel ölelte át a nagymamámat.

LADÁNYI ISTVÁN

KI SZERET ENGEM?

Ki szereti Bozsikot, és ki szereti Ladányit, merült föl a kérdés. Szép volna most azt mondani, milyen rátermettek is voltak, Bozsik és Ladányi, még a választás lehetőségét is kiókumlálták, többféle utat kínáltak másságuk megközelítésére. Pedig talán – ki tudja ezt már azóta – csak ugyanazok akartak maradni, vagyis mások, máshoz képest mások, nem egymáshoz képest, és nyilván még csak nem is így, érdemes lenne permutálni. De hogy ebből mégis bináris oppozíció lett, ez elgondolkodtató. Hogy egyszer csak kettő lettek. Összeadhatók, kivonhatók. És ahogy igyekeztek elkülönböződni, csak erősítették ezt a relációt.

(Vadak voltunk, riadt vadak, közhelyesen, hétköznapian. Kikerekedett szemünkben, kapkodó tekintetünkben ott volt a félelem attól is, ami elől menekültünk, és attól is, amibe futottunk. Ha hozzánk ért valaki, haraptunk, legfeljebb utána próbáltuk megmagyarázni, leginkább önmagunk előtt igazolni, mi és miért történt. De addigra már túl voltunk válaszon és viszontválaszon, kölcsönös sértődéseken. Ekként és ilyenként csináltunk magunknak, magunk körül helyet.)

Az 1990 körüli sűrű években jelentéktelen epizód, legfeljebb újabb, múló megpróbáltatás volt a veszprémiek életében, amikor 1991 őszén és 1992 tavaszán, alig fél év alatt néhány – illetve mennyi a néhány, és mihez képest? –, több tíz vajdasági család települt a közép-dunántúli kisvárosba. Sokan észre sem vették, vagy gyorsan napirendre tértek fölötte. Nem is igen alakult ez történetté, néha elhangzott róla egy-egy mondat, esetleg beindult valamilyen beszélgetés, de maga a beszédmód sem körvonalazódott, hogy lehet-e ezt témaként kezelni, és hogyan, lehet-e a történetét előadni, volt-e ez úgy, hogy történet lehetne. Talán a helyi értelmiség körében maradt nyoma, és nemcsak az értelmiségieknek a téma iránti érzékenysége miatt, hanem mert aránylag sok volt a jövevények között az értelmiségi: újságíró, író, pedagógus. Akik a nyilvánosság előtt is megjelenítették magukat.

Ezekben a együttment-történetekben a figyelem kizárólag a jövevényekre irányul. Nem véletlen, hogy a együttmentre van szó a köznyelvben, a helyben lakóra, a befogadóra (a együttmentséget meghatározóra) nincs. A jövevény a különös, övé a szemlélő szimpátiája a megpróbáltatásában, illetve az ő másságától idegenkedik, szándékaitól, törekvéseitől tart a honos. A befogadó közeg magától értetődőnek látszik. Ha szerephez is jut valaki egyénileg, az csak a jövevény viszonylatában lehetséges, segítőként vagy gáncsolóként akár. A főszereplő mindenképp a jövevény, a honos is őt kénytelen megtenni azzá, ha viszonyul hozzá, ha hagyja, hogy bármi módon történetének részesévé váljon. A történetet ugyanis a jövevény generálja, az ő színre lépésétől van az, amiről beszélni lehet.

(Ahányan, annyiféleképp játszották ezt a szerepet. Én nagyon kényelmetlenül éreztem magam a hirtelen támadt figyelemben, kezdettől fogva próbáltam „normális" hatást kelteni, a sajátost, a problematikust pedig megbeszélhető témaként kezelni, amiben én is mintegy kívülállóként vehettem részt. A vallomásosság pozíciója helyett az értekezőt venni fel. Megmosolyogtató igyekezet.)

Pedig nemcsak a jövevény érdemes ilyenkor a szemlélő figyelmére, együttérzésére, hanem a jövevény által próbára tettek is. Ahogy fölismerik a próbatételt, és igyekeznek jól mozogni szűk játékterükben. Az ő törekvésük

sem kevésbé megejtő, mint a gyüttmenté, ahogy szeretne normálisnak látszani. A jövevény helyzete ugyan valóban nehéz, tényleges válsághelyzet, ugyanakkor ő rászánta magát erre az új önmeghatározásra. Még ha kényszerből mozdult is ki korábbi közegéből, az új viszonyban ő a kezdeményező. A helyieket, a honosakat viszont készületlenül éri, hogy egy új, nem a megszokott arcukat mutató tükörrel szembesülnek. Egyszer csak itt van valaki, és fölteszi a kérdést: Ki vagy? Befogadó vagy elutasító? A befogadók megérdemlik tiszteletünket, bármilyen motívumegyüttes határozza is meg viszonyulásukat. Érthető ugyanakkor az elutasítók szorongása is, akik többnyire olyasmiről beszélnek, hogy elveszik tőlük a munkát, növelik egyébként is meglévő gondjaikat, esetleg előkerülnek külső sajátosságok is, hogy a jövevények hangosak, piszkosak, nem tudnak megfelelően viselkedni. És mindez végső soron igaz: nem az igaz, hogy elveszik a munkát, hogy tőlük csökkenne számottevően a jólét, hanem az igaz, hogy a honos identitását érinti meg a jövevény, azt, hogy milyen közösséggel azonos, és abban a közösségben hol a helye. Valamilyen mértékben mindenkinek újra meg kell határoznia magát. És megindul a lázas igyekezet, hogy újra helyükre kerüljenek a dolgok. Annyi változáson átment az 1991 körüli években a magyar társadalom, és benne ez a kisváros, ahol mindenki mindenkit ismert, mindenki tudta, hogy ki miből lett az, ami lett, miért került oda, hogy senkinek nem hiányzottak a jövevények, akik addig nem voltak sehol, és egyszerre itt termettek, és úgy tűnt, hogy maradni is akarnak. Épp tanulták a nevét a rendszerváltásnak, -változásnak, miközben sem a rendszer, sem ők nem látszottak megváltódni igazán, nem nyílt ki a Nyugat bőségszaruja, a ruszkik ugyan épp elmenőben voltak, és megvolt az újratemetés, voltak választások, de közben épp hullott szét a Szovjetunió, recsegett Csehszlovákia, délen meg ropogtak a fegyverek, itt meg elkezdtek sorban bezárni az üzemek, még mindenki a taxisblokádról beszélt, ha hullámban már nem is, de még mindig szivárogtak az erdélyiek, és egyszer csak itt lettek ezek, akiket megnevezni sem egyszerű, ki tudja, mire érzékenyek. Jugók?, vajdaságiak?, délvidékiek? Púp a háton.

(Szeretni tudom őket, ahogy még minket is elviseltek. Elnézem, ahogy egyenként fölvonulnak. Akkori, fiatal arcukat. Mindenki fölvette legjobbik énjét, hozta jónak tudott önmagát. Egyik a szakállát simogatta, és megfontoltan hümmögött. A másik jót és hasznosat akart mondani gyorsan. A harmadik csak futtában intett az utcán, mintha már régóta ismernénk egymást. A negyedik befőttel kínált, és elmesélte az életét, amit itt már mindenki ismert. Az ötödik lehúzta a szoknyája szélét, és fordított egyet a gyufásdobozon. A hatodik fölvetett egy témát, amiről biztosan tudta, hogy jobban értek hozzá, majd figyelmesen hagyta, hogy én beszéljek. Igen, a hetedik én vagyok, én könyöklök minden fülkefényben. Végtelen variációk a viszonyulásra, és mind nekem szól: azt az időt nélkülem mindenki másképp töltötte volna el.)

A befogadás és szolidaritás, bezárkózás és kirekesztés témakörben olyan kulturális háló szövődött a századvégre, ami igencsak körülzárja a honos cselekvési terét. Először is nem tehet úgy, mintha nem lenne megszólítva. A jövevényhez viszonyulni kell, meghatározni őt, meghatározni magát. Aztán a honosnak olyan tapintatosan kell adnia, hogy köszönetet sem igen illik elvárnia. Cserébe inkább a jövevény által kínáltakat kell elfogadnia. A jövevény szükségszerűen kerül a kérő pozíciójába. A honos szükségszerűen lesz adományozó. És ezen alig lehet enyhíteni. A jövevény a történetét, kalandját, a másságát, a különösségét tudja kínálni, csupa olyat, amire alapvetően semmi szükség ott, ahová érkezett. Ugyanakkor kér, elsősorban figyelmet, aztán helyet, szerepet, elfoglaltságot, eredményt – gyors és sűrű igazolást döntése mellett. Hogy jó helyre érkezett oda, ahol addig semmi szüksége nem volt rá senkinek.

A jövevény sértett, és mindig könnyen újra sérül. Nincs otthon, identitása megingott, az új közegben már nem ugyanaz a maga számára sem, mint ami korábban volt. Az új közeg ráadásul akként határozza meg különösségét, egyediségét, amiként korábban nem különült el, épp ellenkezőleg, korábban akként volt azonos a közegével, amiként az újban elkülönül.

(Mi itt lettünk vajdaságiak, ott esetleg valamelyik településhez kötődőként

határoztak meg minket, de többnyire ez sem jelent meg a hétköznapokban, hiszen ez is magától értetődő volt a napi közegben. Hivatás, hobbi, szokások és szenvedélyek, időnként-helyenként a nemzethez tartozás. És mindaz, ami voltunk, Veszprémbe jövet egyik napról a másikra szinte semmivé lett, azok lettünk, ami korábban nem: vajdasági menekültek, és valamiképp a balkáni vérontással szennyezettek. És mindazt, amit magunkról közölni akartunk, lassan, napról napra erre a sémára kellett rábeszélni, úgy, hogy minél inkább eltakarja. Állandó készenlét, állandó nyugtalanság, minden pillanatban meg kell határoznod magad.)

A jövevény mindig határokat mozgat, kérdőjelez meg. Ha semmit sem mond, akkor is arról beszél, hogy nem szükségszerű az, ahogy és ahol bárki honos él. Hogy semmi nem evidens, ami annak látszik. Hiszen például ő másképp látja, és nem érti, hogy valami miért van úgy, ahogy van. Ezt minden beállt közösség, a múltban gyökerező viszonyaival, legalábbis idegenkedéssel, bizalmatlansággal fogadja, és akár irigységgel is, ha a jövevény sikerrel helyezi a megállapodott renden kívülre vagy fölülre magát. Biztosan innen is el fog menni, fogalmazódik meg, és ha megfogalmazódik, akkor valamilyen kommunikációs rétegben meg is jelenik ez a bizalmatlanság.

De egy másféle féltékenység is megjelenhet, amikor nem a jövevény „világlátottsága" artikulálódik túl, kiváltva a honos ellenszenvét, hanem épp az új helyhez kötődését reagálja olyannyira túl, hogy kiszorítja szülőhelyének dicséretéből a honost. Némiképp ez is természetes, hiszen a jöttmentnek valóban fontosabb az új hely, számára nem magától értetődő, hanem meghódítandó idegen. Megpróbálja magáévá tenni, talán nem is másért, csak hogy kitöltse magában a hontalanság ürességét.

A hely: hit. Bármelyik hely attól lesz, hogy valaki kivételesen jónak találja. Elhiszi róla, hogy érdemes ott megállni. Ha többen így hiszik, város jön létre. Olyan, amilyen a megtelepülők hite. Ezt a hitet a gyüttment elveszíti. És új hitet nyerni már csak újhitűként tud – tekintetében a hitetlenség buzgó rémületével. Vagy kiül az eresz alá, és nézi az eget. Tudja, hogy egy száguldó golyón üldögél, pipázik, de a teste sem az övé, és a füst se, ami átjárja ezt a testet. Csak az emlék formáját keresi, egy lehetséges relációt, Stockholmba tartó, menetrenden kívüli postavonatot, amely mindennek nyomát elviszi egy hatalmas könyvtárba, ahová a földmérő lánya még időben érkezett.

(Hálás vagyok azoknak, akik kitették magukat a megpróbáltatásnak, amit jövetelünk jelentett, voltak annyira kíváncsiak, bátrak, hogy meg mertek érinteni minket. Azt hiszem, összességében ők is csak nyertek, tovább immunizáltuk őket, hiszen nem kevés új, nem kevés szokatlan várt, vár még rájuk, ránk.)

Bozsik vagy Ladányi? Ez is csak egy volt a sok minta közül, amit mozgósítottak készleteikből a veszprémiek, hogy kezdeni tudjanak valamit újabb jövevényeikkel. Ahogy a gyüttmentek is végigpróbálták a föllelhető készleteket azonosságra, különbözőségre, összetűzésre, belesimulásra. Elég csak az Ex címoldalait, témáit végignéznünk: Danilo Kiš, Domonkos, Nietzsche, Talajvesztés, Fű-fa, Emlék-szesz, Nő-vér, A Gonosz banalitása, Vándor.

Ahogy evidenciává lesznek cselekvésformák, gondolatalakzatok. Ahogy új redőkbe rendeződik az agy köpönyege. Ahogy megszokja a reggeli nyolc óra szagát. Ahogy mindig is úgy gondolta. Ahogy rájön, hogyan csapta be magát. Ahogy kora délután találkozik a szeretőjével. Ahogy újra megérkezik ugyanoda. Ahogy gyónássá és áldozássá rendezi. Ahogy az egész testével gyúr egy jointot. Ahogy magától értetődőn ejt egy megváltozott hangsúlyt. Ahogy mindenben megismétlődik ugyanaz. Ahogy mindig kijavítja. Ahogy egyre ritkábban kérdezi. Ahogy nap nap után gyakorlottan elhalasztja. Ahogy meg- és félreért, -beszél, -satöbbizik. Ahogy előre tudja. Ahogy hol erre, hol arra. Ahogy elhiszi, hogy most változtatott. Ahogy mindig következetes. Ahogy nap mint nap képes a megújulásra. Ahogy mindig ugyanakkor. Ahogy csak még megvárja, amíg kinyílik a mályva valószerűtlen virága. Ahogy szétszórja és ahogy kuporgatja. Ahogy mindig ugyanazon a pályán lódul meg az agya. Ahogy mindenről ugyanaz, ahogy ugyanarról minden, ahogy ugyanarról ugyanaz, ahogy mindenről minden. Ahogy máskor is, mindig. Ahogy nem érti, mit akarnak folyton ezek.

JÓZSA MÁRTA

A TISZÁNÁL

Rotyog, forr a halászlé
Csalfa babám a másé,
Így az élet gondtalan,
Horgászhatok boldogan!

(Közkedvelt lakodalmas rock, a gyűjtés helye: Kárpátalja, Mezővári, Dzsoki Bár)

Lityinek, Litauszki Jánosnak, a *Cérnaszálon* című dokumentumfilm rendezőjének, az írás élményanyagát szolgáltató kárpátaljai forgatások szeretetteljes emlékére a film riportere, egyben:
a szerző

Elza Tisza-menti lány, azt mondja, nincs benne semmi harag. Sőt, olyan érdekes volt, amikor először megláthatta a Tiszát, tizenkilenc éves korában, a többiek magyarba' persze, hogy nem értették: hogy-hogy csak tizenkilenc évesen, mit csinált addig ez a lány, hiszen a Tisza ott folyik el faluja mellett, néha kopog is a küszöbön, néha nagyobb is a baj, évről évre arról beszélnek tél vége felé, hogy vajon megússzák-e árvíz nélkül a tavaszt, néha sikerül is nekik, néha, gyenge nagyon a töltés, a Tisza meg, tudjuk, zúgni, azt tud, meg bőgve is törni át a gátat. Olyan sokat tanultunk róla az iskolában – meséli a Duna-parton, miközben keresi a nagyobbik identitás-folyó partján, a ká-európai össz-identitás-folyó partján az otthonát, még leginkább az a néhány csónak emlékezteti a beregszászi járás déli határára, a helyre, ahol él, de nem lakik, azok is a Tiszán úgy, de úgy eveznek, mondja, egyszer még én is felülnék talán egy hajóra – mert én az iskolában mindig Petőfi Sándortól szavaltam, hogy a Tiszánál, pedig matektanár szerettem volna lenni, de négyen voltunk testvérek, és a szüleim nyugdíjba mentek, nem volt amiből.

A történelmi ismeretekbe és az értelmezési tartományba ez a közlés még csak-csak belefér, edzett zónabeli elmék értik is, hogy Elza lány korában azért nem láthatta a Tiszát, mert ott volt a Zóna, maga a Tisza volt a Zóna. Radarok, katonák, szögesdrót, aknamezők, a teljes nagy-testvéri tartozékrendszer, még jó, hogy a Tisza néha meglátogatta őket. Jó a fenét. De azért Elza szerencsés: itt generációk haltak meg a Tisza-parton úgy, hogy soha életükben nem látták a Tiszát, neki pedig alig tizenkilenc évig kellett erre várnia. Jó, vagy legalábbis szerencse az is persze, hogy most már végre a Duna partján varrhatja a zöld lepedőket, kórházi lepedőket, a magyarországi kórházak lepedőit zömmel kárpátaljai nők varrják havi hatvanért, napi tizennégy órán át, az álomfizetésért, az a pénz odaát tényleg álom, az igazi szerencse az, hogy erre a melóra magyar minimálbéréért nemigen találni magyar állampolgárságú rabszolgát. A férje is itt van neki, szerencsére, magyarba', méghozzá Pesten, lakóparkot épít, kőműves-segéd, kéthetente találkoznak, haragszom rád, mert nem

adsz pinát, adj pinát – mondja többször egymás után a Karabahból visszatért valamikori szovjet katona, a férj, minden második vasárnap, amikor meglátogatja a Duna-parti faluban, a varroda sufnijában nyolcadmagával lakó asszonyát. Nem lehet, itt nem lehet, nem azért jöttünk, mondja suttogva az asszony, minden szavát mindig legalább tízen hallják. Egy volt szovjet bakának, ha magyar volt, nem csak ez a baja: neki annyi elégtétel sem juthatott, hogy valaha is kivonuljon Magyarországról, a kárpátaljai szovjeteknek tilos volt Magyarországot megszállniuk, nekik Karabah dukált, ahol látott azeri fejekkel focizó szovjet katonát, meg azeriek által lincseltet is, igaz, őt sohasem bántották, de nem azért nem, mert ő kárpátaljai magyar vöröskatona volt, hanem azért, mert olyan mokány képű, mintha maga is azeri török volna – de a tovarisi konyec azért neki is konyec volt.

Az a rubel-világ volt az igazi, mondja Kati, neki még egy obsitos-konyeces vöröskatona sem jutott, ő fiatalabb, tehát ő a varrógépet nyomja, mióta él, ő már nem a jó rubel-világban lett felnőtt. A jó világ pedig még nem tűnt teljesen el: Mezőváriban a volt Szojuz üzletház tíz éve kifosztottan és felsöpretlenül álló betonpadlóján számlálatlan őrzik emlékét a posztszovjet patkányszar között a cukor-kuponok, azokat akkor osztották, amikor megszűnt a Szovjetunió, és minden bankbetétet zároltak, azóta nincs rubel, meg persze pénz sincs, itt úszott el a hozomány, pedig megvolt a beregszászi panelra való, többé sose látják, pedig minden ukrán miniszterelnök-jelölt megígéri a kampányban a kompenzációt. Soha nem adnak egy büdös hrivnyát sem, de a betétkönyveket még őrzik, abban van a vagyon, szovjet rubelben, az jó pénz. Még az a jó, hogy útlevél már van, meg vízum is van, igaz, a munkavállalói vízum kéthavi fizetés, minimum, kéthavi ukrán fizetés, több napi sorban állás és több havi várakozás, de mégis megéri kiböjtölni, magyarba' sokkal jobb, ott lehet keresni, gyarapodni, ez a műszó, ezt mindenki naponta mondogatja magának. Annak jó, aki mehet, mert aki például Lettországban lakik, az nemigen mehet, mert nem ő lett. Az, aki oda keveredett, vagy például oda helyezték a szovjet időkben, az unióban, a szovjetben, az sohasem kaphat lett állampolgárságot, ő máig szovjetnek számít, a lettországi magyarok például nem utazhatnak a már másik, a már új unióba, maradt nekik a régi. Ők az utolsó szovjetek – néhány százan, érdekvédő szervezetük a rigai Balaton Egyesület – sehonnan sem utazhatnak sehova: egyetlen posztszovjet állam sem ad nekik állampolgárságot, hiszen sem oroszok, sem ukránok, és semmilyen rendes államalkotó szovjet népnek nem tagjai, nem is várható semmi számukra egy rendes államtól az Európai Unióban. Világos beszéd.

Senkik vagyunk, azért mondom, senkik, mondja – bár nem erre, hiszen nem is tudja, hol van Riga, Munkácsig vagy Ungvárig sem találna el, de Beregszászban még csak-csak boldogul, ha nem ukránul szólnak hozzá – Kati, akit még ma is meglep, hogy ukránnak nevezik, amikor átjön a tiszabecsi hídon. Mert ő igenis átjöhet, ha van vízuma, az a néhány száz lettföldi magyar meg sehogyan sem mehet sehova, mert nem állampolgár, semmilyen állampolgár: lejárt neki a szovjet országa és útlevele, lettet meg nem kap, mert nem lett, hiába a vízumkényszer, ha nincs, amibe a vízumot kényszeríteni, ennyi.

Egy halábori magyar lánynak mégis könnyebb, mint egy EU-s rigai magyarnak, ő legalább hatóságilag és vízumilag is definiáltan ukrán a Tisza jobb partján, ha átnézhetett volna a folyón, korábban is láthatta volna, hogy

túlnan ott van Szatmárcseke, a harang mindig is áthallatszott, aztán a tévé is átlátszott, meg az órát is mindig Budapest szerint állították: nem kellett a moszkvai idő, a kijevi meg pláne nem, minek. Halászni ellenben emberemlékezet óta nem halásznak már a Tiszán, pedig – mondja egy utcán fontoskodó helyi magyar politikus, itt álltak meg régen a Kárpátokból fát szállító tutajosok, halat ettek s rá bort ittak, innen a falu neve, Halábor, elégedetten csettintve a remekbe szabott amatőr etimológusi eszmefuttatásra – sokáig nem volt szabad, azóta már elszoktak a haláboriak, a halászattól, a haltól nem, fagyasztott balti tengeri halat esznek még ünnepkor, tán épp a rigaiak fogták nekik, ha hiszünk még a palackpostában.

A lányok nemigen hisznek az üzenetekben, nincs, aki küldjön nekik, nem ismerik a férfiakat, elvitte a férfiakat a rendszerváltás. Amikor jött, hogy útlevelet lehet kiváltani, a faluból azonnal eltűntek a férfiak – mondja Elza. Aki nem ment férjhez még a Szovjetunióban, az úgy is maradt, pártában: a férfiak magyarba' dolgoznak, most már lassan az asszonyok is. Meg a lányok is, szigorúan elkülönítve: az építőtelepeken nem laknak nők, a varrodákban nincsenek férfiak. Még jó, különben el is költenék azt a kis pénzt, pedig kell az a gázra. Mindenütt most vezetik be a gázt, a sárgára meg zöldre festett csöveket nem a földbe teszik, hanem állványokat építenek nekik, és kábé két méterrel a felszín fölött húzzák, mintha kérkednének a falvaknak tyúkketrec-kinézetet kölcsönző csőrendszerrel. Hogy lássék, miért dolgoznak meg. Hogy van látható eredménye annak, hogy nem marad idő, egy kicsi sem, élni.

Mezőváriban, a Dzsoki-bárban van azért még egy kis élet, *Rotyog, forr a halászlé,/ csalfa babám a másé,/ így az élet gondtalan,/horgászhatok boldogan!* – a lakodalmas rock helyileg legkedveltebb, a valamikori halászlére is tán emlékeztető számainak egyikére ropják a kéthavonta hétvégére hazatérő fiúk azokkal a lányokkal, akik még csak varrónő-tanoncok, ők csak később, egy-két év múlva mennek el magyarba', ahol minden prognózis szerint minimum tizenöt-húsz éven át tapossák majd a mindenkori magyarországi minimálbérért a mindenkori varrógépet, majd hozzámennek az első elvált alkoholistához, akinek nem volt ereje magyarba' menni. A paprikás vodka az igazi, két-háromszáz forintnyi hrivnya edzettebb főknek is elég egy alapos berúgáshoz, aztán lehet a széles nyomtávú síneken *extrém sport* feliratú pólóban rodeózni a rokkantkocsival. Alkonyatkor láttuk, a beregszászi vasúti átkelőben, négy-öt kilométerre a magyar-ukrán határtól, nagyjából akkor, amikor a tizennyolcadik életévét betöltött, a közügyek gyakorlásáról el nem tiltott magyar állampolgár a határon túli magyaroknak adandó kettős állampolgárságról szavazott.

Kárpátalján mintha minden nő varrónő akarna lenni, azt mondják, jobb az, mint emigrálni. Magyarba' csak lenéznek, meg félnek tőlünk, mert ukránok vagyunk, pedig én egy szót sem beszélek ukránul, mondja Kati, még oroszul csak-csak elboldogulok, tanultam az iskolában, de ukránul nem értek meg semmit. A többség oroszul sem tud, itt nem az erőszakos nyelvi asszimiláció volt az elnyomás eszköze, hanem a kirekesztés: a Szovjetunió kisiskolásait nem tanították meg az állam nyelvére, így aztán esélyük sem volt a továbbtanulásra. Aki pedig mégis megtanult oroszul, az az ország szétesése miatt veszítette el a minimális érdekérvényesítési képességét: az állampolgársággal együtt az államnyelv is megváltozott. Egyszerű, és reménytelen.

*

A határok nem vesznek el, csak átalakulnak: megszokott sodródás, megszokott valóság-elemekkel, olykor eltérő tünetekkel. A „tőlünk alig két köpésnyire élő, mégis soha többet nem látott szülők és szeretők régiója"–címet nem könnyű kisajátítani: a határok, akárcsak a háborúk, világszerte arra valók, hogy generálják a kilátásmentes élethelyzeteket. Ezt jó szem előtt tartani, ahogy az útlevelet is jó tartani, legalább mellényzsebben. Persze, ha van zseb, ha adnak útlevelet, s akad még hozzá a lélek fölé golyóálló mellény.

SZILÁGYI ZSÓFIA

DÉDNAGYANYÁM, KÁLMÁN BELLA

Vannak könyvek, amelyekből az emlékezetemben semmi sem maradt meg, kizárólag az, hogyan, milyen körülmények között olvastam őket. Az *Üvöltő szelek* cselekményét képtelen lennék elmondani most, de azt tudom, amikor olvastam, péntek éjszaka volt, és a tizedik emeleti panellakásban lévő szobám ablakának redőnyét egész éjjel zörgette a Hármashatárhegy felől érkező szél. Spiró *Ikszek*jét azért kezdtem el olvasni 1990 nyarán, egy iskolai táborból hazatérve, hogy ellenőrizzem, életem addigi legnagyobb és minden szempontból tiltott szerelme teljesen elvette-e az eszemet: úgy gondoltam, ha tudom követni a hosszú és megjegyezhetetlen lengyel neveket, talán nem őrültem meg teljesen. De mindezeknél is meghatározóbb annak a könyvnek az olvasása, amibe a világ egyetlen pontján lehet csak *autentikusan* belemerülni: fülledt nyár, egy akácfa árnyéka, szalmazsák a füvön, disznószarszag, széna- és rózsaillat egy kisújszállási kertben és Móricz Zsigmond *Forr a bor* című regényének dohos, keménykötésű, 1956-ban kiadott, Ferenczy Béni rajzaival illusztrált példánya.

Ez a regény ugyanis nem is létezik máshol és máskor, csak a nagyanyámnál, nyáron. Az iskolában egy nyafogó, kibírhatatlanul idegesítő, ráadásul kötelezően olvasandó Nyilas Misi van, itt viszont egy érettségiző fiú, Nyilas Mihály, akiről az órákon még említést sem tettünk, és akinek közel 600 oldalon át a legfőbb problémája az, hogyan fogja meg magántanítványának, a szép zsidólánynak, Irénkének a mellét. Háziruhából kibuggyanó mellek, homályos tekintetű, meztelen nők képét nézegető, pattanásos kamaszfiúk, eksztázisba forduló szupécsárdás a gimnáziumi bálon: vágy és erotika az álmos és mozdulatlan kisújszállási nyarakon. Unalmas Móricz a budapesti magyarórákon, izgalmas Móricz a szénakupac tövében.

A *Forr a bor*, persze, nemcsak azért autentikus Kisújszálláson, mert ebben a házban ez a legtekintélyesebb kötet az Olcsó Könyvtár pici, puhakötésű példányai mellett. A *Forr a bor*t azért kell minden nyáron végigolvasni, mert tudvalevő, hogy itt játszódik, ebben a városban, ahová Móricz a híres gimnáziumigazgató, Pallagi Gyula unokaöccseként 1897-ben került Sárospatakról, majd két évvel később, 20 évesen le is érettségizett.

A kisújjaknak ez a könyv kulcsregény, minden irodalomelméleti meggondolást félretéve olvasták a nagy írónak azt az egyetlen regényét, ami nekik érdekes volt, találgatták, ki kicsoda, és gyűlölték az egykori Zsigát, aki mindig „gyüttment" maradt köztük, megfigyelte és „kibeszélte" őket. Kilógott közülük már gimnazistaként is, hiszen mennyire lehetett az osztályba való az igazgató unokaöccse, aki ráadásul az igazgatói lakásban, a szép, klinkertéglás, a gimnázium melletti házban lakott. Kisújszálláson a hivatalos, egy szoborban és a gimnázium nevében megtestesülő kultikus Móricz-kép mellett létezik egy másik is: a *Forr a bor*ral megbántott kisújjak generációról generációra öröklődő sértettsége egészen másfajta, legendákban és anekdotákban továbbélő képet rajzol Móriczról. A városban állítólag keringtek a *Forr a bor* megfejtett példányai, hiszen mindenki tudta, melyik regényhősnek ki a modellje – én nem láttam ilyen kötetet, nagyanyám nem járt gimnáziumba, csak polgáriba, ráadásul 1913-ban született, amikor Móricz már régen Budapesten élt. Érintve közvetlenül nem volt tehát, mégis ő épített föl nekem egy szóbeli könyvet a *Forr a bor* mellé, nyárról nyárra bővítve és árnyalva: egy második regényt, középpontban a főszereplővel, az ő életét megkeserítő anyósával, Móricz egykori szerelmével, dédnagyanyámmal, Kálmán Bellával.

Móriczot ugyanis nemcsak azért autentikus éppen a kisújszállási Kígyó utcában olvasni, mert valahol messze, fent a városban ott van az egykori igazgatói lakás, amelyben az akkor még egyáltalán nem nagy író két évig élt. Sokkal közelebb van ennél az élő Móricz: ha fölkelek a szalmazsákról, és bemegyek a tornácos házba, ahol egykor dédszüleim, Bányai Albert, és az ő második felesége, Kálmán Bella éltek, meglátok egy hatalmas, festményszerűvé szépített fotót, rajta teltkarcsú (ma azt mondanánk, kövérkés) szépasszony félprofilban, rózsákkal termetes keblein, olyan Ady Lédájához hasonlító nő, akibe a családi legendák szerint szerelmes volt Móricz Zsigmond.

Bella dédnagymamáról többet tudok, mint bármelyik dédszülőmről, pedig, természetesen, nem találkozhattam vele, hiszen 1959-ben halt meg, 83 évesen. Nem is vér szerinti dédnagyanyám ő nekem, csak afféle beházasodott, második feleség, aki aztán, vérbeli dzsentrilányként egy paraszti-hivatalnok családban, saját magát helyezte a család mindenkori centrumába, és a família összes többi tagját kezelte gyüttmentként. Élettörténete, amit a nagyanyámtól hallott történeteken túl fotókból, gyászjelentések szövegéből és a családom emlékezetéből felszínre hozott foszlányokból összeraktam, mára még inkább fikcióvá vált, mint volt egykor, a kisújszállási délutánokon: nagyanyám nem él, a kisúji házat új tulajdonosai lebontották, a megmaradt iratok, fotók szétszóródtak a gyerekek és unokák között. Kálmán Bella viszont, a rózsákkal a mellén, itt van nálam, az ebédlőm falán. Alig tűnik valóságosabbnak ez a kép, mint a szintén általam örökölt *Forr a bor*ban Ferenczy Béni rajzai.

Ő, akinek saját gyermeke sosem volt, de unokáival, vagyis anyámékkal nagyanyuskának neveztette magát, és ezt az elnevezést örököltük mi is, sosem látott dédunokái, 1876. május elsején született, három évvel korábban, mint Móricz Zsigmond. Négy gyerek egyike volt: Vilma, Géza, Izabella, Sándor. Gézáról, az egyik fiútestvérről, aki gyógyszerészsegéd volt, egészen mostanáig úgy tudtam, a nagy spanyolnátha-járványban halt meg. Így vált számomra értelmezhetővé a nagy járvány, amibe nemcsak Kaffka Margit és Judik Etel, de az én rokonom, Kálmán Géza is bele tudott halni. Most viszont már biztos, hogy ez a fénykép alapján jóképű gyógyszerész, akit csak a fogalom jelentős újraértékelése mellett nevezhetek rokonomnak, 1923-ban halt meg, vagyis mégsem a nagy spanyolnátha-járvány volt az ok. A Kálmán-család nemesi

származású volt, pontosabban egy nagykunsági redemptus família voltak ők, akik Mária Terézia idején saját pénzükkel járultak hozzá ahhoz, hogy az egykor betelepülő kunok leszármazottainak kollektív nemessége ismét érvényre jusson. Mondanom sem kell, a kutyabőrrel felérő redemptus levél ugyanolyan legenda, mint a spanyolnátha, legalábbis nekem – nagyanyuska, állítólag, a református egyházra hagyta a bizonyítékot. Nemességük további bizonyítékát, vagyis a vagyont, ami nagyrészt az anyja hozománya volt, az apja kártyázta el, ahogy ezt egy rendes dzsentricsaládban tenni kellett.

Nagyanyuska, akkor még Bella kisasszony, aztán egyszercsak férjhez ment, hogy mikor, nem tudjuk, ez még a mi családunk időszámítása előttre tehető: első férje egy nála jóval idősebb református pap volt, akinek meggyűlt a baja ifjú feleségével. A férj Bellára szögezte az ajtót, ekkor ő kimászott az ablakon. A tisztikaszinóban táncolt az asztalon az urak előtt, alsóneműben. És valamikor, az első házasság előtt vagy alatt (inkább előtte) megtörtént a szörnyű titok: Bella tiltott magzatelhajtási műtéten esett át, és, azt feltételezem, ennek következtében, soha nem született saját gyereke. Ez a műtét, amelyről nekem nagyanyám, bármennyire utálta a saját anyósát, csak suttogva mert beszámolni, megteremtette a kikapós szépasszony szerepének nyugodt feltételét: a tradicionális paraszti-kisvárosi közösségekben azok a nők bonyolódhattak többékevésbé büntetlenül szerelmi kalandokba, akik tudták magukról, meddők. Nagyanyuska pedig bonyolódott: egyetlen lánytestvérével, Vilmával például akkor veszett súlyosan össze, amikor Vilma Bellát egy rokonlátogatás alkalmával saját férje ágyában találta.

Amikor Móricz Kisújszállásra került, 18 éves volt, nagyanyuska 21. És éppen azt fedi a legnagyobb homály, mi is történt köztük valójában. Vajon Móricz még egy lányba, vagy már egy asszonyba szeretett bele? Én mindeddig azt képzeltem, ez a Léda-szerű szépasszony volt a szerelem tárgya, de most előkerült egy fotó, éppen 1899-ből, Móricz érettségijének évéből, amelyen nagyanyuska karcsú, ijedt, olyan Holics Janka-szerű légies jelenség, szemében nincs még nyoma a később az egész családot és szomszédságot rettegésben tartó dölyfnek. Tehát ez a Jankára emlékeztető nő volt a vonzalom tárgya, igaz, néhány aprócska különbség volt közte és a későbbi feleség között: Bella nem volt okos, mint Janka, viszont a puritán és erkölcsös viselkedés a legkevésbé sem bénította meg. Mindenesetre ennek a szerelemnek a legendája okozta azt, hogy én mindig őt képzeltem a *Forr a bor* Irénkéjének helyére, valószínűleg a fotón és a regényben egyaránt igen hangsúlyos keblek miatt, holott tudtam, Kálmán Bella még egy regényben sem változhatott egy zsidó ügyvéd lányává.

Nagyanyuska 1912-ben érkezett meg a családunkba, a bevonulás látványos volt, bár számomra elég különös. Dédnagyapám, Bányai Albert csendőrőrmester (később az őrsparancsnokságig vitte) 1910-ben nősült meg először, első felesége, az én igazi dédnagyanyám, Fadgyas Róza, 19 éves volt akkor, bár a fotók alapján úgy 15 évesnek és 30 kilósnak látszik. Egy évre rá megszülte nagyapámat, majd 9 hónapra rá, tüdőbajban meg is halt, 21 évesen, „hat hónapi sorvasztó betegség után". És ekkor jött nagyanyuska, a rossz hírű, elvált asszony, aki a gyerekekhez a legkevésbé sem értett, és még a gyászév letelte előtt, 1912. október 16-án dédnagyapám felesége és másfél éves nagyapám mostohája lett. Tisztességes asszony vált belőle, csendőrfeleség, többet nem tudunk beszegezett ajtókról és látványos félrelépésekről. Ezüstlakodalmukról, amelyre nagyanyuska ezüstruhát varratott, és ahol a házaspár ezüstgyűrűvel, papi áldás mellett erősítette meg újra fogadalmát, 1937 októberében fényképes tudósításban számolt be a kisújszállási reformátusok *Szeretet* című újsága: „Volt minden, ékesen és jórendben folyt le a kedves lakodalom. Hejh, ügyes hölgy az az ezüstmenyasszony!"

Nagy író szerelmének lenni voltaképpen a poszthumusz helyzetben lesz igazán nagy üzlet. Nem a sok nyűggel járó özvegység ez, hanem a hirtelen felbukkanó, a megszépült emlékeket elővezető titkos szerelmes története, amely az öregasszonyt újra kívánatos fiatal nővé változtatja. Üzletnek, a szó valódi

értelmében, elég szerény volt Móricz nagyanyuska iránt érzett szerelme: családunk kézzelfogható haszna Móricz vonzalmából 250 ft volt, ennyit fizetett 1960. februárjában a Petőfi Irodalmi Múzeum Kálmán Bella emlékkönyvéért.

Volt ugyanis valódi, szöveges dokumentuma ennek a szerelemnek, de ez a bizonyíték számomra, nagyanyuska egyetlen lány-dédunokája számára erősen legenda-szerű volt mindig is: Móricz írt egy versikét nagyanyuska emlékkönyvébe, aztán ezt a könyvecskét a család, szorult anyagi helyzetében, felajánlotta a múzeumnak megvételre. 1959. december 3-án válaszolta nagyapámnak Sára Péter (ez a levél megvan, ma is), hogy: „A Petőfi Irodalmi Múzeumnak felajánlott Móricz Zsigmond vonatkozású emlékkönyvet szívesen sorolnók be Móricz-gyűjteményünkbe, de az Ön által meghatározott 400 ft-os ár messze meghaladja a nálunk szokásos és a szűk vásárlási keretünk miatt lehetséges ár nagyságát. Sajnos, mi hasonló értékű kéziratokért 100-150 ft-nál nagyobb összeget nem igen fizethetünk. A fentiek figyelembe vétele után szíveskedjék dönteni az emlékkönyv sorsáról. Szíves válaszát várjuk."

Nagyapám figyelembe vehette a fentieket, és döntött. Szegény volt a család az ötvenes években, az ajánlat tehát elfogadtatott, bár, nem értem, hogyan, kissé sikerült feltornázni az árat: egy 1960. február 5–én kelt, Kunfalvi Endre gazdasági vezető által aláírt levél tanúsága szerint 250 forintért vették meg az akkor már halott nagyanyuska emlékkönyvét. A könyvből családomnak semmi sem maradt, csak az akkor 13 éves nagynéném, anyám húga által lemásolt versike – a másolat azonban szintén elveszett, a családi emlékezetben pedig mindössze a 250 forintot érő Móricz-vers első két sora őrződött meg, töredékesen: „Kies tavasz, ezer színnel ékes / *pamparapampam*, ez kegyed."

Nagyanyuska, aki az ötvenes években végletekig anakronisztikus jelenségként, nyolcvanéves gőgös dzsentrilányként élt, buzgó reformátusként azzal sokkolta az egyébként sem a rendszer kegyeltjének számító családot, hogy selyemfőkötőben, kaftánban, kesztyűbőrből készült cipőben vonult vasárnaponként a templomba, és *ezektől*, vagyis a kommunistáktól egyetlen fillért nem kapott, még nyugdíjat sem, kihasználhatta volna a nagy népi író egykor rávetülő figyelmét. Lehetséges, hogy annyira nem történt semmi köztük, hogy abból még ő sem tudott nagy szerelmet varázsolni, de a nagyanyuska ifjúkori erkölcseiről terjedő pletykák ismeretében az is elképzelhető, hogy még a nőügyekben akkoriban nem túlzottan ügyes Móricz is célba ért nála. Az egykori Bella kisasszony mindenesetre később sem állította, hogy halálosan szerelmes lett volna hajdan: amikor öregasszony korában Móriczról kérdezgették, annyit mondott csak, hogy buta parasztfiú volt az, ő úgy emlékszik rá. A Móricz-szobor avatására, amelyre 1957-ben, a Nagykun Napok keretében került sor, kivonult azért, érdekes élmény lehetett ez, mégis, egykori pasiját láthatta bronzba öntve, aztán hazajött felháborodva, mert a mellette ülő élő regényalak, a *Forr a bor* vallástanára, a műben Jósiás, az életben Barla Szabó tanár úr, bepisilt az ünnepségen. Azért egyszer visszament nagyanyuska, kisszéket is vitt magával, leült a szobor elé, és hosszú órákon át nézte. Lehet, hogy mégis szerelem volt? Vagy egyszerűen jó volt látni, hogy ez a szerencsétlen parasztgyerek, aki egykor ostromolta őt, most ott áll fönt, bronzba öntve?

Nagyanyuska, a mára emlékké vált kisújszállási ház falán, nézett minket, a parasztokat, akik közé kénytelen volt bekerülni. Akik befogadták őt, az elvált, meddő, rosszhírű asszonyt, elviselték őt, akinél nagyanyám szerint cifrábban senki nem tudott káromkodni, eltartották, majd ápolták haláláig. Akiket azért magáénak érezhetett valamennyire, különben hogyan juthatott volna arra az abszurd meglátásra, hogy első unokája, anyám nővére, akihez vérségileg semmi, de semmi köze nem volt, őrá hasonlít. Nincs már sem emlékkönyv, sem selyemkaftán, sem ezüstlakodalomra varratott ezüstruha: nagynéném örökölte az Izabella nevet, én pedig nagyanyuska legendáját. Regényalak volt ő már életében, és élő maradt a halála után is: ha valaki a fotóját látva kérdezi, ki ő, én annyit mondok, Móricz Zsigmond szerelme, Kálmán Bella, a dédnagyanyám.

KÁCSOR ZSOLT

BELLAKÓK ÉS OROSZLÁNOK

Egy városban idegennek lenni nem azt jelenti, amit jöttmentnek lenni. Az idegen egyszercsak megjön, akkor a bellakók megbámulják, kicsit megutálják, majd az idegen elmegy. A jöttment azonban nem megy el. A jöttment egyszercsak megjön, a bellakók megbámulják, meg is utálják persze, mert azt hiszik, hogy idegen, ám a jöttment pofátlan módon a városban marad. É eljön az az idő, amikor elkezd mindenbe beleugatni. Amikor úgy érzi, hogy ő – aki már bellakónak hiszi magát – a bellakókat érintő dolgokban kompetens.

Idegen például a turista, akinek az arcán ez látszik is. A turista előkelő, kissé pöffeszkedő távolságtartással közlekedik a városban, az arcára van írva, hogy ő itt idegen, hogy ő az itt folyó mindennapi, csip-csup dolgokban nem vesz részt, magyarán fölötte áll a bellakók egyhangú és szürke életének. Ez a magatartás egy időre érdekessé teszi őt a bellakók számára, ám ez nem tart sokáig, mert egyszercsak a turista elmegy, és a városban nem emlékezik őrá többé senki: a turista alakja jelentéktelenné válik. Ez a turista legnagyobb tévedése: hiába előkelősködik és pöffeszkedik ő a messziről jött emberek gőgjével, a bellakók nagyon jól tudják, hogy a turista valójában egy senki. Nem része a város életének egyáltalán.

Idegen például a menekülttáborok lakója is – nagyon jól tudják ezt azok a bellakók, akiknek a városában efféle intézmény működik. A menekült nem úgy járkál az idegen városban, mint a turista: a menekült tartása nem előkelő, hanem görnyedt, a tekintete nem fensőbbséges, hanem alázatos, fürkésző és tanácstalan. Habár a bellakó a turistát sem nézi sokba, a menekült megítélése a turistáéval össze sem vethető, mert a menekült mégiscsak egy megtűrt alak, aki a városban csak ideiglenesen tartózkodik. Habár ez az ideiglenesség sokszor hónapokig, nem egyszer évekig eltart, a menekült egy városban mindig idegen marad, még akkor is, ha a várost már sokkal jobban ismeri, mint némelyik bellakó. Az idegensége akkor is az arcára van írva, ha már nem térképpel és folyton az utcaneveket silabizálva közlekedik, idegennek lenni ugyanis nem csupán állapot, hanem életforma.

S itt érkeztünk el a jöttmenthez, aki egy városban a jöttmentségéből csinál életformát, s ezt a legtöbb esetben nem is tudatosan teszi. A jöttment ugyanis nem idegen, hanem egy betelepült letelepült, egy álbellakó, aki az igazi bellakók közé férkőzött, egy „gyöttment", akinek a városban folyó dolgokhoz egyszercsak elkezd köze lenni. Ezt sokszor nem is ő, hanem a bellakó veszi észre, sőt a bellakó az, aki ezt a közösségvállalást szóvá is teszi. Jöttment ugyanis az, aki – éljen akár harminc éve él a bellakók között – mindig jöttment marad, hiszen nem ebben a városban született és nem idevalósi az anyja meg az apja, aminek persze jelentősége nincsen, de ettől függetlenül a bellakó számára mindig elérkezik a megfelelő pillanat, amikor a jöttmentséget szóvá lehet tenni. Ó, hányszor hallottam egyes dicső magyari uraktól azt a mondatot, hogy „minek pofázik nekünk itt ez a W., mikor neki Palesztinában lenne a helye, hahahaha, ha értitek, mire gondolok". Ó, hányszor hallottam, hogy „nem kéne a dolgokba kívülről beleugatni, barátom".

Nem feszítem tovább ezt a zsúrt, és elárulom: egy igazi jöttment vagyok én is.

Mármint nem abban az értelemben, hogy – egyes dicső magyari urak félrehúzó esze szerint – Palesztinában volna a helyem. Hanem abban az értelemben, hogy egri gyerek létemre öt éve Debrecenben eszem a jöttmentek kenyerét. Ez a város a civisek városa, és ha nem vagy magad is idevalósi, igazi „ittenszületett" cívis, hát, barátom, te soha nem leszel bellakó Debrecenben. Ez a város nem fogad be, mert jöttmentet el nem ismer – feltéve, ha a kedves jöttment be nem hódol Debrecennek, és jöttmenti ajka el nem rebegi, hogy Debrecen a földkerekség legcsudálatosabb települési képződménye. Merthogy a debreceniek azt nagyon szeretik, ha a jöttmentek Debrecent dicsérik. Azt viszont nagyon nem szeretik, ha a jöttment Debrecent bírálja.

Jómagam zsurnaliszta volnék, akinek a civisvárosban többek között az a dolga, hogy közügyeket kifogás tárgyává tegyen őfensége, a nyilvánosság előtt. Mármost ha az ember helyi közügyeket Debrecenben kifogás tárgyává tesz, ráadásképpen pedig az itt regnáló magyari urakra is tesz néhány bíráló megjegyzést, akkor a zsurnaliszta jöttmentté válik azonnal, sőt ellenséggé. Ó, hányszor hallottam egy-egy cikkem után, hogy, ha nem tetszik, költözzek el nyugodtan. „Kívül tágasabb, el lehet húzni", írta nekem a kedves debreceni levélíró. „Aki nem szereti Debrecent, miért ír róla?", tette fel a kérdést egy másik kedves debreceni levélíró.

Ilyenkor a mérgezett nyilakkal megcélzott jöttment először pofákat vág, aztán az emberi ostobaság miatt feltámadott dühében a levegőbe csap, de később lecsillapul persze a vére, elvégre tudja ő nagyon is jól, hogy a városlakók rangsorában a hátulsók közé tartozik. A jöttment ugyanis – a turistával ellentétben – tisztában van a saját státusával: ő soha nem lehet bellakó, még akkor sem, ha ötven évvel túléli az utolsó bellakót is: a jöttmentség olyan betegség, amely soha sem múlik el, és amelynek kezelésére a bellakók mindig más és más gyógyszereket javasolnak.

Én Debrecenben más jöttmenteket is jól ismerek.

Igaz, ők nem emberek.

Ők az állatkertben laknak, ők ugyanis oroszlánok.

A Nagyerdőn van a lakásom, egynéhány kilométerre az állatkerttől, ezért éjjelente, ha nem tudok aludni, és az erkélyre a csillagokat bámulni kimegyek, gyakran hallom az oroszlánokat. Az oroszlánüvöltés atavisztikus félelmet kelt az emberben, ez a vérfagyasztó hang – amely mindig közelebbinek tűnik a veszedelmes hangforrás valóságban elfoglalt helyzeténél – a csupasz idegekig elhatol. De én mégis belőlük merítek erőt, a várostól elzárt nagyvadaktól, akik engem mindig a messzeségre emlékeztetnek. A távolságra, amely köztünk és a város között húzódik, s amelyet nem fogunk leküzdeni soha, még akkor sem, ha itt öregszünk meg és halálunk után itt, ebben az idegen városban készítenek a testünkből bellakó urnaport és a sörényünkből szőrehulló trófeát.

BOZSIK PÉTER

TENGERTAN

Lovas Ildikónak, egy bácskai bűzlitől

„Valójában azt látjuk, és azt ismerjük föl a világból, amit magunkban hordozunk."
(Empedoklész)

„Az ember abban a mértékben szabad, amilyen mértékben képes rá, hogy ne cselekedjék azonnal."
(E. M. Cioran)

1.

Hogy mit jelent nekem a Sziveri János által emlegetett forrásvizek barbársága? A Balkánt jelenti, ám nem a balkanizálódást. A Balkán fekete luk, írta, mondta valahol egy kicsit mindannyiunk mestere T. Orbán. Avagy Regény Misu mondta, netán Vak Víg Tibike, nem is tudom. Mindannyiunké, írom, de ez elsősorban ránk vonatkozik, hogy is mondjam, írjam eme utált, unt többes számban, ránk, vajdaságiakra, akik az ún. YUMI (nektek: jugoszláviai magyar irodalom, a néhai), ma vajdasági irodalom felől toporgunk a Sziveri által emlegetett, zsúfolt előszobában.

Most, ahol e sorokat körmölöm, Stara Baskán, Krk szigetén, egy zsákfalu elején a strand egyetlen bodegájában, egészen jó nekem, mondhatni készen állok a nosztalgiára.

Utálom a nosztalgiát.

Méla undorral szemlélem, a gyöngeség jelének tartom, és ha rajta kapom magam, irtom belőlem, mint bácskai paraszt a tengeri közül a tarackot.

2.

Miután kiderült, hogy kisbácskai gyerek vagyok (mora da ste iz Vojvodine – szószerinti fordításban: akkor önnek vajdaságinak kell lennie), a bodega tulajdonosa elmondott egy történetet. Mindaddig szlovénnak néztek, ami nem volt szá-momra meglepő, az ún. Jugoszláv Néphadseregben is szlovénnak néztek rossz akcentusom, szőke hajam és kék szemem okán, amíg nem akartam 20 kunás helyett 20 dínárral fizetni. A pénzt ugyan nem ismerték föl, rég járhatott arrafelé szerb turista, de elárultam magam (fölismertem a nagy montenegrói költőt, Petar Petrovic Njegost, *A hegyek koszorúja* költőjét, ha egyáltalán az van rajta), bár lányos zavaromban azt mondtam, utazunk mindenfelé a világban. Nem ismerek egyetlen vajdasági magyart sem, aki ha Horvátországban megszólal az egykori államnyelven (pontosabban az egykori JNH nyelvén, azaz szerbhorvátul vagy horvátszerbül), ne jönne zavarba attól, hogy esetleg szerbnek nézik. A Knin környéki szerbek helyére koszovói, romániai (hogy miért pont romániai, ezt egyikünk se értette) és boszniai horvátokat költöztettek. Egy koszovói „siptár" munkatársával szállítottak valami fagylaltgépet, amikoris árokba csúszott a teherautójuk. Bementek az első útszéli csárdába, de úgy képzeljem el, mondta, mintha egy amerikai westernfilmben lennék, benn állt a sanknál (nektek söntés) egy kétszer két méteres behemót, aki pálinkát ivott. A kérdésre, hogy tudna-e segíteni, kérdéssel felelt: te szerb vagy? A hangjának súlya volt, súlyosabb annál, hogy ha igent mondana, véletlenül se segítene. A nemleges válaszra szerzett egy civil szolgálatra átalakított harckocsit, és kivontatta a járművet. Pénzt nem kért. Mivel az időhöz való viszony más a Balkánon (a mediterrán szót a horvátok jobban szeretik), vettek egy bárányt, nyársra húzták és közösen elfogyasztották a csárda törzsközönségével, a behemót barátaival. „Nem mondom, hogy nem féltem azon az éjszakán" – mondta a bodega tulajdonosa. „Ha csak viccből is azt mondom, szerb vagyok, nem lett volna gondom többé új nagykabátra", tette még hozzá. De hogy mi történt még, miről beszélgettek vacsora közben, arról már nem tájékoztatott. Én pedig érteni véltem mindent, nem kérdeztem.

Később még elmondta, nagyon érdekes, hogy ezek ellen az új horvát telepesek ellen az őslakos horvátok és a kevés ott maradt szerb szövetségre léptek, mert barbároknak, betolakodóknak tartják őket. Hogy miért mesélem el ezt? Hogy átéltem volna az őslakosok ellenem, ellenünk irányuló szövetségét. Hát át. Kevés olyan helyet találtam az ún. anyaországban, ahol úgy fogadtak el, ahogyan vagyok. Az „ez itt így szokás", „ezt itt így kell csinálni" gyakran hallott, már-már állandósult szókapcsolatnak számított magyarországi ismerőseim szótárából. Hozzáteszem: sokszor jóindulatból. Többször jóindulatból (talán). Én ezt természetesnek tartom. Nem felejtettem el soha, hogy én jöttem ide, úgy, hogy nem hívtak. És most, majd másfél évtized után, mikor, merem remélni, résnyire kinyílt az ajtó a nappaliba, nem is annyira előttem, mint inkább az EX Symposion előtt, most elment a kedvem az

egésztől. „Mind messzebbre futok az Unalom / sötét sivatagaiban, roskadozva, zihálva.”

Elszomorodom néha emiatt.

3.

Feküdtem a frissen ragasztott úszópárnán, lebegtem a vízen, néztem a napfény játékát, amely mintha óriási méhkaptárat formázna a köves tengerfenéken. A látványt tengeri uborkák zavarták, melyek mint megannyi vastag szardarab hevertek a fénysejtekben.

Arra gondoltam, ha most így, minden fájdalom nélkül vége lenne, és az apállyal valahogy kilebegnék a szigetek között a nyílt tengerre, akkor nem nagyon lehetne okom panaszra.

4.

A szlovénok elvették a kempingben az életterünket. A bodega fölött ütöttünk tanyát (evilágon ha ütsz tanyát!), harmadnap érkeztek a szlovénok, akik – mint kiderült – a Szesztestvér Liga oszlopos tagjai. A vajdasági almapálinkát (Agyag Peti keramikus barátomé) erősnek találták, a délszláv népek nem bírják a 40 % fölötti italokat, bár a szlovénokról nem lehet pontosan tudni, délszlávok-e, mi úgy tanultuk, azok. A vidám alkoholisták viszont elbarikádozták magukat, így állandó súrlódások és pardonok árán tudtunk csak kijutni a plázsára (nektek strand), vécére vagy zuhanyozni. Hangoskodásukból, részeg, bamba tekintetükből egy vodicei nyári hét emléke tükröződött vissza, amikor tán egy percet sem voltam józan.

5.

Ó, régi békeidők, Jugoszláv Néphadsereg, te átok, 1982-83! Mennyit olvastam ott, abban a sosemmúló, nyúlós időben! Akkor még össze-vissza, bár az ember mindig össze-vissza olvas, hogyan is olvashatna másként! Bálint Tibor *Zokogó majom*ja, Penelope Fitzgerald *Könyvesbolt*ja és *Part menté*nje, Carpentier *Rendszerek és módszerek* című könyve, a *Híd a Drinán* szerbül, a *Száz év magány* szerbül, Sziveri, Tolnai, Petri, ez utóbbit feketicsi barátom, Margit István gépelte ki az Irodalmi Újságból, kötötte be nekem és küldte el, Pilinszky, akkori szent tehenem, fejből mormolt versek az őrségen, Carlos *Castanédák* szintén szerbül, mind az öt kötete, ami akkortájt megjelent, nem mentem sörözni a városba, hogy megvehessem (kurva drágák voltak a magyar könyvekhez képest), mindenki hülyének nézett. A *Castanedák*ra vigyázni kellett, a magyar könyveket bárhol elhagyhattam, senki le se szarta, soha nem kérdezték meg, mit olvasok, nekem szerencsém volt. Hallottam olyanokról, akiket basztattak a magyar könyvekért, rettegtek a nacionalizmustól, tudni akarták, mi van az idegen nyelvű könyvekben. Attól féltek legjobban, ami bennük erjedt? Egyetlen könyvemet mégis ellopták drága tisztjeim. A *Mengele orvosa voltam* címűt, ha jól emlékszem a címére, szégyen, nem jut eszembe, ki szerzője. (Fölhívtam Mártát, ő mindent tud és gyorsabb, mint a google-om. Nyiszli Miklós írta, magyarul: *Orvos voltam Auschwitzban* címmel jelent meg, de lehet, több címen is fut. Ezt mondta. Aztán mégis megnéztem: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az Aushcwitz-i krematóriumban*, ez a teljes magyar címe). Egy zágrábi, horvát nacionalistától kaptam, földerítőként szolgált, egy épületben laktunk. A szekrényemen felejtettem a kötetet, meglátta a parancsnok (Szása), kölcsön kérte, aztán továbbadta a zászlósnak, az meg a törzsőrmesternek, aki az őrmesternek, aki meg nem tudom, kinek. Amikor vettem a bátorságot, hogy visszakérjem, azt mondták, nincs meg, basszak magam. Legalább okosodtok, gondoltam, de nem mertem reklamálni.

Krken az *Emlékiratok könyvé*t olvastam, főként a bodegában, árnyékban. Ha itt sem olvasom végig, akkor sosem. „Egy idegen városban különös, s a bennszülöttek számára teljesen értelmetlen, követhetetlen és hajmeresztő összefüggéseket teremt az ember szeme, orra, nyelve, füle, összefüggéseket az utcák elrendezettsége vagy éppen rendezetlensége, a homlokzat képe, a lakások bensejének hangulata és a benne élők visel-”, a szamárfül tanúsága szerint itt hagytam abba, most mi lesz velem?

Föloldottam a blokádot, huszonhárom év után szívesen elutaznék Bitolára (ma Macedón Köztársaság), ahol angyalbőrben lehúztam egyéves börtönbüntetésemet (így éltem meg), csak azért, mert pöcs van a lábam között, pedig megfogadtam, ide vissza soha többé, ha egyszer el.

6.

Más lettem az elmúlt 14 évben, nagyon más. Nem méricskélni szeretném a szenvedés és/vagy boldogság mértékét azok ellenében, akiket elhagytam úgymond (vajdasági barátaimra vagy úgy általában véve a vajdaságiakra gondolok elsősorban, hiszen nem hinném, hogy a vajdasági magyaroknak különösebben szükségük lett volna rám, ami teljesen természetes, kinek van szüksége költőkre, individualista írókra), ám azt tapasztalom, hogy az otthon maradottak és az elmentek között keletkezett egy gyakorlatilag áthághatatlan szakadék. Ez a szakadék nem más, mint a szenvedés mértéke. Nem tudom, mi ennek a mértékegysége, de érzem, látom, tapasztalom, hogy mérik. Méterre, literre, kilogrammra, nem tudom. Ha Vajdaságban vagyok, és errefelé terelődik a beszélgetés, akkor jobb hallgatnom, mert úgy érzem, hogy az ún. egyéni szenvedés áll szemben az. ún. kollektívval. A nyájösztön (durvábban csorda-) az individuálissal. Amikor azt mondják nekem, hogy nekik menynyivel jobb és könnyebb lenne, ha én nem mentem volna el, akkor azt sejtem, arra számítanak, hogy én valami vigaszt, valami segítséget tudok (tudtam volna) nekik nyújtani. Sokszor kevertek így össze valamiféle politikusi vagy a katolikus papi szereppel. Nekem a költészet (vagy tágabban az irodalom) valóban adott vigaszt, még ha tudom is, hogy ezt manapság anakronisztikus leírni. Stevan Tontic, Josip Osti, Danilo Kis, Slavko Mihalic, Nebojsa Vasovic, Mirko Kovac, Filip David, Svetislav Basara művei, hogy csak a délszlávokat említsem, akik nagy részét fordítottam, igenis segítettek abban, hogy túlélővé váljak, és – mondjuk – ne mártírrá. Zászlókon lengedezve és politikai beszélyek példájának (prédájának?) lenni, brrrr! Segített a „míves költészet igencsak helyi érzéstelenítése”, ahogy Nabokov mondaná.

Miközben látni vélem, hogy egy teljesen más gondolkodásmód alakul ki az ún. emigránsokban, mint mikor az evolúció során kialakul egy alfaj. Nem jobb, ám nem is rosszabb. Viszont nyitottabb (?). A beilleszkedés, a társadalmi életbe való hatékony részvételhez szükséges szabályok és normák betartása csak részben sikerült. A feleségemnek részben sem, többek között ezért költözött haza. Itt gyüttment vagy, jobb esetben vajdasági, határon túli, otthonról nézve hazaáruló, aki cserben hagyta a közösségét. Az, hogy effektíve mit tettem, mit éltem át, az idők homályába vész. Nekik. És azt is látni vélem, hogy Vajdaság (most elsősorban az ott élő magyarokra gondolok) bezárkózni látszik. Mutogatja kétségtelenül létező sebeit, várja, követeli a mennyei mannát, és miként a sün, összegömbölyödik a szenvedésben. Újra és újra föltépni a sebeket, gennyeddzen csak!, csakhogy a látvány undorítóvá válik egy idő után, elfordul tőle a tekintet, legalábbis én ezt tapasztalom az itteni bennszülöttek többségén. A régről ismert vajdasági nyitottság, mintha a múlté lenne. Vagy nem is volt egyáltalán?

(Hm. E szöveg első verziójának megjelenése után — az Élet és Irodalom szeptember eleji számában jelent meg, majd egy évre rá, hogy megírtam — Szerbhorváth György sólyomszeme megakadt e fenti bekezdés első három mondatán: „Ez egy picit általános, nem? Emigránsaink közt van egy rakat, akik nyitottak voltak — pl. az antiszemitizmusra és más baromságokra. Viszont itt is maradt még egyké nyitott ember. Aki nem keveredett meg, mint az áttelepülők (java).” — írta egy emilben. Hm. Azt hiszem, tényleg általánosan fogalmaztam. Túlságosan magamból indultam ki? Foglya lettem az önámításnak? Annak, hogy milyennek szeretném látni magamat, nemzedékemet és az EX szűkebb és tágabb körét? Lehetséges. Ezért a „viszont nyitottabb”-hoz utólag kérdőjelet bigyesztettem.)

„Noha a haza nem örök érték, hanem egy sajátos technika működése, mégis szenved az, aki hazáját elveszíti. Ugyanis mindenki sok-sok szállal kötődik hazájához, s ezek a szálak titkosak, józan tudatán túliak. Ha ezek a szálak elszakadnak, vagy elszakítják őket, az ember ezt a legbensőjébe való fájdalmas sebészeti beavatkozásként éli meg. Amikor Prágából előztek (vagy elég bátor voltam a szökésre) az egészet a világmindenség összeomlásaként éltem meg. Abba a hibába estem ugyanis, hogy az intim szférát összetévesztettem a nyilvánossal. Csak amikor a fájdalom hatása alatt rádöbbentem, hogy ezek a most elszakított szálak engem gúzsba kötöttek, akkor elfogott a felszabadulás és a szabadság különös mámora, amely állítólag ezt a mindenhol lobogó szellemet jellemzi. (...) Mindenki ilyen, aki a röghözkötöttség összeomlásával nomáddá válik.” Szívemből szólnak ezek a sorok, kár, hogy nem én írtam őket, hanem Vilém Flusser.

7.

Egy néhai barátom „a délvidéki magyarság közéleti folyóiratában” (Aracs) nyílt levelet írt nekem. A levelet megválaszoltam a szabadkai Üzenet hasábjain, talán keményebben, mint kellett

volna (eleget rúgtak belém, gondoltam, visszarúgok), nem is annyira a vádak miatt, mint inkább azért, hogy tájékoztassam az ottani olvasókat az EX helyzetéről és benne az én szerepemről. Nem sikerült. B. János újabb nyílt levelében, amely ugyancsak az Aracsban jelent meg, (www.aracs.org.yu) tovább pocskondiázott. Nem a tényeket vette alapul, persze, hanem a sértettségéhez, ideológiájához igazította légből kapott magánvalóságát. Mi is a baja velem, az EX-szel és az EX néhány szerkesztőjével? Megpróbáltam összeszedni:

Hogy politizáltam, dobálóztam a szavakkal; hogy nem voltam tisztában a dolgokkal, olyanok jóindulatában bíztam, akik már élesítették a késeket; hogy félalkoholista (sic!) verseskötetet vittem hozzá részegen; hogy olyan valakit fordítok (Horváth Ottót vagy Oto Horvatot) magyarra, aki magyar, de szerbül ír és a Magyar Tanszékre iratkozott, és hogy ezért komolytalan ember vagyok; hogy kiléptem a Magyar Írószövetségből; hogy nekem van pénzem a szabadkai McDonald's-ba menni, neki meg nincs; hogy az EX Symposion *A gonosz banalitása* című számában megjelent írásoknak köze van az akciónkhoz (mármint annak, hogy kiléptem, illetve néhányan kiléptünk az Írószövetségből), „mert egyazon szellemi vonalvezetés mentén születnek a dolgok"; hogy én abban a szerencsés helyzetben vagyok: Magyarországon élhetek, ő pedig nem, és ezért romlik a nyelve, míg nekem ezzel Veszprémben nem kell törődnöm; hogy Tolnai Ottó sugallatára közös fájdalomra fakadtam annak a Jugoszláviának a hiányától, amely talán sosem volt, de lehetett volna; hogy Veszprémbe, „emigrációnk fellegvárába" Mirko Kovacot és Filip Davidot, a „két jugoszláv írót" hívtuk meg, nem pedig Németh Istvánt, Csorba Bélát, Dudás Károlyt vagy Kontra Ferencet, akik sokkal többet el tudtak volna mondani a vajdasági magyar helyzetről, mint egy belgrádi vagy zágrábi irodalmár; hogy az otthon maradottaknak nem nyújtottunk támaszt, megfeledkeztünk róluk; hogy fontosabb nekünk a posztjugoszlávság és az ebből fakadó kozmopolitizmus, mint az, hogyan is él a közösség, amelyet elhagytunk, és hogy dzsentris nemtörődömséggel viszonyultunk hozzájuk; hogy míg ők az életükért küzdöttek, addig mi Danilo Kiš-sel és a pornográfiával foglalkoztunk; hogy számára felfoghatatlan mássághereséssel és -imádattal fordultunk el tőlük; hogy 1989-ben beléptem a Vajdasági Írók Egyesületébe, amely szerinte akkor egyben a Szerb Írószövetség is volt, csak azért, hogy majd kiléphessek; hogy nem látom, egy kisebbség kényszeríti ránk akaratát és a szálak a balliberális oldalon futnak össze; hogy nem látom, kik a kenyéradó gazdáim, ha még mindig megjelenik az EX Symposion; hogy Csoórit antiszemitának tartottam már a nyolcvanas évek végén, bár nem is tudtam, mit mondott; hogy fölsorakoztam és beálltam azok közé, akik mindenre átkot szórnak, ami magyar; hogy hamisan érvelek, és hogy álszerényen önmagamat becsmérlem, amellyel tulajdonképpen róla mondom el, mennyire szennyes, hiszen a szabad gondolkodás csak nekem szabad; hogy csúsztatok és történelmet hamisítok; hogy a jó öreg Freud bácsi egyet s mást el tudna mondani rólam, ha már olyan dolgok jutnak az eszembe, mint Jugoszláv Kommunista Párt, Tito elvtárs, harc a náci megszállókkal szemben meg a följelentés; hogy az EX Symposion Danilo Kiš számával függetlenségünket demonstráltuk az Antall-kormánnyal szemben, amely kormány pedig lakáshoz, munkahelyekhez, megélhetéshez, letelepedéshez juttatott bennünket; hogy Domonkos István Svédországban él, és már évekkel ezelőtt is törve beszélte a magyart, Sziveri pedig halála után sem tért vissza a szülőföldjére (bár ez utóbbi morbid így, írja); hogy nem foglalkoztunk a délvidéki magyarsággal, konkrétan, és nem virágnyelven; hogy kommunista és kozmopolita eszmékből táplálkozunk, akik tagadják a keresztény erkölcsöt, magunknak minden jogot megkövetelünk, másoktól ugyanezeket megtagadjuk; hogy istentagadók vagyunk, és hogy tűnjünk végre el, vallási és faji hovatartozástól függetlenül, ne folytassuk álságos tevékenységünket a nemzet rontásán és további lezüllesztésén (szegény, Ady! — megj. én); hogy egyszer már szülőföldet cseréltem: Újvidék kedvéért elhagytam Zentát, Szabadkát, Székelykevét vagy épp Csantavért; hogy nem húzok el Izraelbe; hogy nem határolódom el az Amerikai Egyesült Államoktól, Nagy-Britanniától és Franciaországtól, mert ezek az országok semmit sem tettek a haláltáborok fölszámolásáért, és hogy nem gyűjtök aláírásokat ezen országok íróinak könyvei ellen; hogy nem tudom, hova tartok, ki vagyok és honnan jöttem, (huh, mindent fölsoroltam?), ja, és hogy őt is biztosan antiszemitának tartom, pedig ő Szerb Antalt már akkor olvasta és szerette, amikor nekem még iskolai tananyag sem volt, Radnóti bori noteszéért átkelt a határon, átment Szegedre, csakhogy megvehesse, s válogatott verseinek gyűjteménye volt az egyetlen könyv, amit magával vitt a Néphadseregbe, s vállalta érte a tortúrát, amit a magyar könyv a jugoszláv hadseregben jelentett, s még sorolhatná, mondhatná hosszasan, de nem teszi, mert minek?

Hát leképződött Magyarországról ez is. Nem új jelenség, régtől fogva tudok róla, de élesben, a saját bőrömön, így direktben, most tapasztaltam otthonról először. Érzelmekkel nincs vita, ezt elfelejtettem, amikor válaszoltam.

Áll a vártán az igazság nemzeti (ez esetben magyar) letéteményese, vértje csillog, tolla izzik, szemében könny, igét hirdet dühödten. Mit is mondhat erre egy magamfajta, létminimum alatt élő, hazákat áruló, földön futó? „Hitszegő vagyok

Álmos fajából / S máglyára vinne / Egy Irán-szagú, szittya sereg."

8.

Sáfrányszín földből
nő a fű Árnyékban ülsz
Otthon aratnak

Bősz Poszeidón
emelkedik a habokból
Sellője húzza
vissza Majd kaviccsá vagy
homokká egyesülnek

Sós víz permetez
Vakító kőfényben heversz
Combodon hangya
A szél tengernyi titkot
fúj a szigetek felől

Dagály ringatja
tested Hátadra fordulsz
S érzed amint
fejedből kimossa mások
tengertankáit a víz

Hullámra hullám
Andalít e csobogás
Hulládra hullám

9.

A bodega mintegy ötvenméternyire áll a strandtól. Ott mentem be a vízbe, átúsztam a nudistákhoz, de még előtte, a vízben letoltam a fürdőgatyám, bal csuklómra tekertem és magam előtt toltam a csehszlovák (sic!), gumírozott úszópárnát. Utálok napozni. Hogy saját izzadságomban pácolódjak és süljek ugyancsak saját zsíromban, na nem! Még focizni is jobb tűző napon, vagy hegyet mászni, bár ez utóbbit is állandó bojkott alatt tartom. Síkségi ember nem mászik hegyet, csak távolról csodálja. Mint Petőfi, aki, mint tudjuk, nem felejt. Egyedül a matracos napozást tudom elviselni, mondjuk úgy félóráig. Beevezni jó mélyen a vízbe és élvezni a hullámok játékát. Időnként belefordulni a sós hullámokba. A meditáció legmagasabb foka számomra ez.

A félig leeresztett párnán lebegve az jutott eszembe, miért van az, hogy a tenger a tisztaság érzetét adja, amikor megannyi szemét, vér és takony, barackmag és dinnyehéj, vizelet és ürülék, kőolaj és műanyag kerül bele. Aztán, elszundíthattam tán, egyszer csak egy meztelen, széttárt combú, borotvált szeméremdombú nő felé sodort a dagály. A nagyajkak okozta árnyékos csík mágnesként vonzotta tekintetem. Elszégyelltem magam magam előtt, továbbeveztem. És ez így vagy háromszor-négyszer. Eljátszadoztam a gondolattal, mi lenne, ha rábíznám magam a dagály játékára, hagynám magam combjai közé sodortatni és afféle szőrös Poszeidónként arcomat ebbe az árnyas, függőleges csíkba fúrnám?

10.

Dusan Jovanovic jelenleg kragujevaci lakos egy Kinin környéki faluban, zadari rendszámtáblájú, bérelt autójában húga sírjához vitte feleségét, majd a hant tövében több lövéssel megölte őt. Utána aktivizálta a nála lévő, a néhai Jugoszláv Néphadseregben rendszeresített kézigránátot és végzett magával is. Húgát hasonló körülmények között ölte meg a férje. Tettének oka ismeretlen. Az újságírói kérdésre (miért tehette, amit tett), az egyik rokon azt válaszolta: „Menj, kérdezd meg Tuđmant!" (Újsághír emlékezetből)

11.

„Gyöngyi, van egy kis bűzlid"?, kérdezte a feleségemtől V., a szomszéd gyerek a müzlire gondolva, valamikor a nyolcvanas évek végén, mikor még Horgoson laktunk, és olykor-olykor átjárt hozzánk. V. azóta fölnőtt, kitűnően rajzol még mindig, pedagógiai főiskolát végzett, krumplitermesztésből él, illetve átmenetileg fogyatékos gyerekekkel is foglalkozik. Saját bevallása szerint önállótlan lett, amiért a szüleit vádolja, mint hallom. Csak óvatosan kérdezem: nem lett volna-e jobb, ha más országban is kipróbálhatja magát és olyan dologgal foglalkozik, amit szeret és amihez ért? Azt ne mondja senki, hogy lehetetlen, akarat viszont, az kell hozzá. Az embernek, végső soron, kötelessége leélni úgy, egy szem, tyúkszaros életét, hogy neki is megfeleljen.

12.

Hogy miről ábrándoztam még az én Adriámon, lebegve a lukas úszópárnán, azt nem árulom el, mondhatni, idáig jöttem, most dolgozzon a lelkem.

